

OPĆINA TRNOVO

-NACRT-

STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA

OPĆINE TRNOVO

ZA PERIOD 2023 – 2028 GODINE

Trnovo, januar 2023. godine

SADRŽAJ

UVOD	4
METODOLOGIJA I LISTA UČESNIKA	5
LISTA SKRAĆENICA	6
1 SITUACIONA ANALIZA	7
1.1 ADMINISTRATIVNI I GEOGRAFSKI POLOŽAJ	7
1.1.1 ADMINISTRATIVNI POLOŽAJ	7
1.1.2 GEOGRAFSKI POLOŽAJ	10
1.1.3 KRATAK HISTORIJAT OPĆINE	11
1.1.4 DEMOGRAFSKA ANALIZA	12
1.1.5 TRŽIŠTE RADA (OBRAZOVNA STRUKTURA)	15
1.1.6 ETNIČKA STRUKTURA	17
1.1.7 LOKALNA SAMOUPRAVA	18
2 EKONOMSKI I RURALNI RAZVOJ	22
2.1 POKAZATELJI EKONOMSKOG RAZVOJA	22
2.2 POLJOPRIVREDA	24
2.2.1 RATARSTVO I POVRTLARSTVO	28
2.2.2 VOĆARSTVO	32
2.2.3 STOČARSTVO	33
2.3 ŠUMARSTVO	37
2.4 ENERGETIKA	42
2.5 PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA	42
2.6 GRAĐEVINARSTVO	43
2.7 USLUGE I TRGOVINA	43
2.8 TURIZAM	45
2.9 RAZVOJ MSP, OBRTA I PODUZETNIŠTVA	68
3 DRUŠTVENI RAZVOJ (STANOVNIŠTVO, OBRAZOVANJE I KVALITET ŽIVOTA)	72
3.1 STANOVNIŠTVO	72
3.2 OBRAZOVANJE	78
3.3 ZDRAVSTVO	81
3.4 SOCIJALNA ZAŠTITA	84
3.5 KULTURA	87
3.6 RASPOLOŽIVOST INFRASTRUKTURNIH RESURSA	88
3.7 SPORT I REKREACIJA	89
3.8 MEDIJI I INFORMISANJE	91

3.9	MLADI	91
3.10	NEVLADIN SEKTOR	92
4	<u>OKOLIŠ I INFRASTRUKTURA</u>	<u>96</u>
4.1	KLIMA I RELJEF	96
4.2	ZEMLIŠTE I ZAŠTIĆENA PODRUČJA	98
4.2.1	SUMNJIVE POVRŠINE	98
4.2.2	ZAŠTIĆENA PODRUČJA PRIRODNOG NASLIJEĐA	99
4.3	RUDNA BOGATSTVA	102
4.4	VODNI RESURSI	102
4.5	ZRAK	105
4.6	BILJNI SVIJET	105
4.7	ŽIVOTINJSKI SVIJET	108
4.8	INFRASTRUKTURA	108
4.8.1	CESTOVNI I ZRAČNI SAOBRAĆAJ	108
4.8.2	TELEKOMUNIKACIJE	112
5	<u>STRATEŠKI FOKUSI</u>	<u>123</u>
6	<u>VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI</u>	<u>125</u>
7	<u>INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR</u>	<u>133</u>
8	<u>PRILOG 1: SAŽETI PREGLED STRATEŠKOG DOKUMENTA</u>	<u>142</u>
9	<u>PRILOG 2: DETALJNI PREGLED MJERA</u>	<u>160</u>
10	<u>IMPLEMENTACIJA, MONITORING I EVALUACIJA</u>	<u>185</u>

UVOD

Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine („Sl. novine FBiH“, broj 32/17 - u daljem tekstu: Zakon) i Uredbom o izradi strateških dokumenata u Federaciji Bosne i Hercegovine („Sl. novine FBiH“, broj 74/19 - u daljem tekstu: Uredba) uspostavljen je novi normativno-pravni okvir i metodologija razvojnog planiranja i upravljanja razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine, kantonima i jedinicama lokalne samouprave.

S obzirom da je Strategija razvoja Općine Trnovo urađena za period 2018-2022., stupanjem na snagu novog normativno-pravnog okvira razvojnog planiranja ukazala se potreba usklađivanja i revidiranja strateškog dokumenta.

Općina Trnovo preduzima značajne korake u planiranju sopstvenog održivog razvoja u skladu sa postojećim zakonskim okvirima i savremenim evropskim i svjetskim tokovima. Danas je suštinski element u bilo kojoj zemlji jačanje lokalnih kapaciteta i razvijanje svijesti u cilju lokalnog održivog razvoja.

Obzirom da je Bosna i Hercegovina jasno opredijeljena i akter je procesa europskih integracija kao i drugih međunarodnih tokova, od značaja za izradu ove lokalne strategije održivog razvoja je i postojanje i primjena niza međunarodnih strateških dokumenata.

Strategija održivog razvoja općine Trnovo dokument je od izuzetnog značaja, koji definiše održivi razvoj kao ciljno orijentisan, dugoročan, neprekidan, sveobuhvatan i sinergijski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni) na lokalnom nivou. U Strategiji se potencira izrada modela koji na kvalitetan način zadovoljava društveno-ekonomske potrebe i interese građana, a istovremeno uklanja ili znatno smanjuje uticaje koji prijete ili štete zdravoj životnoj sredini i prirodnim resursima.

Strategijom razvoja Općine Trnovo se utvrđuju ciljevi i prioriteti razvoja, način njihovog ostvarivanja, finansijski i institucionalni okvir za provedbu, praćenje, evaluaciju i izvještavanje.

Izradi ove Strategije pristupilo se sistematski i u partnerstvu sa drugim lokalnim akterima.

Da bi se stekli i drugi neophodni preduslovi za izradu Strategije, Općinsko vijeće Općine Trnovo je 2022. godine, na osnovu članova 14. i 24. Statuta Općine Trnovo („Službene novine Kantona Sarajevo“, br. 12/08) donijelo Odluku o pristupanju izradi „Strategije razvoja Općine Trnovo za period 2023.-2028. godina“ (u prilogu Odluka broj: 01-02-981/22 od 15.03.2022.godine).

Nakon toga Općinsko vijeće Općine Trnovo imenovalo je Komisiju za izradu Strategije razvoja Općine Trnovo za period 2023–2028. godina, koju čine predstavnici lokalne uprave, poslovne zajednice, javnih institucija i preduzeća, nevladinih organizacija i medija (u prilogu Odluka broj: 01-02-982/22 od 15.03.2022.godine).

Proces izrade Strategije razvoja Općine Trnovo u svim fazama karakterisalo je ostvarivanje zakonskih principa razvojnog planiranja koji obuhvataju: otvoreni metod koordinacije, ravnopravnost spolova i jednake mogućnosti za sve građane, vertikalna i horizontalna koordinacija, partnerstvo, javnost i transparentnost u procesu razvojnog planiranja. Strategija sadrži sve elemente metodologije utvrđene normativno – pravnim okvirom u Federaciji BiH. U strategiji su revidirani strateški ciljevi, prioriteti i mjere.

Na . . . sjednici od . . . . . godine Općinsko vijeće Općine Trnovo usvojilo je Strategiju, čime je ona postala i njegov zvanični dokument koji će u narednom planskom periodu biti korišten kao osnova za upravljanje resursima radi dostizanja postavljenih ciljeva razvoja.

Komisija za izradu strategije

METODOLOGIJA I LISTA UČESNIKA

Uredbom je uspostavljena metodologija koja propisuje korake u procesu izrade i strukturu strateškog dokumenta. Proces izrade strategije podrazumijeva usklađivanje i prilagođavanje: perioda važenja Strategije razvoja Općine Trnovo sa novim planskim ciklusom; terminologije Strategije sa terminologijom normativno-pravnog okvira; strateške platforme sa novim metodološkim pristupom; programskog dijela Strategije razvoja Općine Trnovo sa novim metodološkim pristupom. Strateška platforma sastoji se od situacione analize, uključujući osvrt na stanje i usklađenost prostorno – planske dokumentacije, vizije razvoja i strateških ciljeva sa indikatorima. Situaciona analiza obuhvata podatke za minimalno tri godine. Situacionom analizom utvrđena su razvojna obilježja, problemi i potencijali iz područja s ciljem sagledavanja stanja i dinamike promjena. Analizom se vrši procjena unutrašnjeg i vanjskog okruženja u cilju utvrđivanja stvarnih faktora i potencijala za razvoj područja. Na osnovu analize određeni su strateški pravci razvoja.

Kroz fazu revidiranja potvrđena je vizija razvoja koja je zasnovana na dugoročnoj perspektivi kojoj će strategija razvoja doprinijeti. Definisanjem strateških ciljeva uspostavljeni su mehanizmi za realizaciju vizije Općine Trnovo. Uvođenjem indikatora nastoji se ocijeniti vrstu i stepen promjena koje se ostvaruju kroz realizaciju strateških ciljeva.

Ova Strategija je rezultat timskog rada članova komisije iz općine Trnovo i lokalnih aktera.

U čitavom procesu planiranja primjenjivan je participativni pristup, u kojem su lokalni akteri, a prije svega predstavnici Općine Trnovo i drugih relevantnih institucija, uzeli aktivno učešće, dajući dragocijene smjernice za ovaj strateški dokument:

Komisija za izradu strategije

1. Amina Dedić, predsjednica
2. Mediha Žilić, zamjenik predsjednika
3. Haris Pindžo, član i koordinator
4. Osman Smječanin, član
5. Esad Velić, član
6. Mešić Mirsad, član
7. Milišić Nađa, član
8. Meho Krupalija, član
9. Bandić Duran, član
10. Omer Vatrić, član
11. Adis Hodžić, član
12. Ismet Mulaosmanović, član
13. Branka Kenjić, član
14. Hikmet Bandić, član

LISTA SKRAĆENICA

BDP	bruto društveni proizvod
BH MAC	BiH Centar za uklanjanje mina
BiH	Bosna i Hercegovina
Bpk	biološka potrošnja kisika
DMO	Destination Management Organization
EDS	Elektro distributivna stanica
EPA	Agencija za promociju izvoza iz BiH
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FIPA	Agencija za promociju direktnih stranih ulaganja u BiH
Ha	hektar
IT	informacione tehnologije
JKP	javno komunalno poduzeće
JNA	Jugoslovenska narodna armija
JP	javno poduzeće
JU	javna ustanova
KS	Kanton Sarajevo
KUD	kulturno-umjetničko društvo
KV	kvalifikovan
LEAP	lokalni ekološki akcioni plan
LER	lokalni ekonomski razvoj
MHE	mini hidroelektrana
MSP	mala i srednja poduzeća
MZ	Mjesna zajednica
NKV	nekvalifikovan
NSS	niža stručna sprema
NUS	neeksplodirana ubojita sredstva
OŠ	Osnovna škola
OV	Općinsko vijeće
PESTEL	analiza političkih, ekonomskih, socijalnih, tehničko-tehnoloških, ekoloških i pravnih faktora razvoja
PKV	polukvalifikovan
REC	Regionalni centar za životnu sredinu
RS	Republika Srpska
RVI	ratni vojni invalidi
SLOR	Strategija lokalnog održivog razvoja
SSS	srednja stručna sprema
SWOT	analiza unutarnjih snaga i slabosti i vanjskih mogućnosti i prijetnji
TC	telefonska centrala
UG	udruženje građana
UN	Ujedinjene nacije
VKV	Visokokvalifikovan
VSS	visoka stručna sprema
VŠS	viša školska sprema

1 SITUACIONA ANALIZA

1.1 Administrativni i geografski položaj

1.1.1 Administrativni položaj

Općina Trnovo se nalazi oko 30 km jugo-istočno od Sarajeva. Prije rata, općina je zauzimala površinu od 451 km², dok je Dejtonskim sporazumom podijeljena, a dio koji je pripao FBiH ima površinu od 338,4 km².

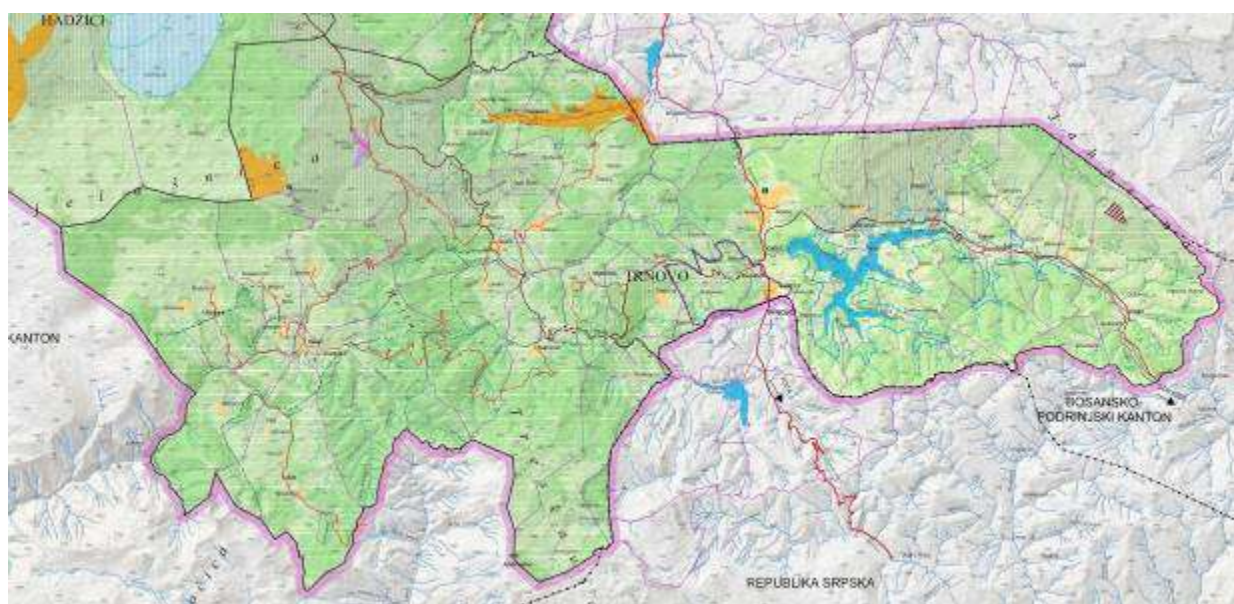
Sadašnja Općina Trnovo administrativno pripada Kantonu Sarajevo i čini 26,5% ukupne površine Kantona dok sa 0,2% učestvuje u ukupnom broju stanovnika Kantona Sarajevo i najveća je općina Kantona. Kanton Sarajevo sastoji se od 9 općina, 4 općine koje pripadaju gradu Sarajevu (Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi grad) i 5 okolnih općina (Ilidža, Hadžići, Trnovo, Vogošća i Ilijaš).

Tabela 1. Ukupna površina općine Trnovo naspram viših administrativnih jedinica

Administrativna jedinica	Površina u km ²	Učešće teritorije Općine u ukupnoj površini administrativne jedinice (%)
Bosna i Hercegovina	51.209,2	0,7
Federacija BiH	26.110,0	1,3
Kanton Sarajevo	1.276,9	26,5
Općina Trnovo	338,4	100,0

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Kanton Sarajevo u brojkama, juni 2021.

Općina Trnovo graniči sa Općinama Ilidža, Hadžići, Konjic i Foča-Ustikolina u Federaciji BiH i sa Opštinama Trnovo, Kalinovik i Pale u Republici Srpskoj, što se uočava i na narednoj karti na kojoj su granice općine iscrtane punom crnom linijom.

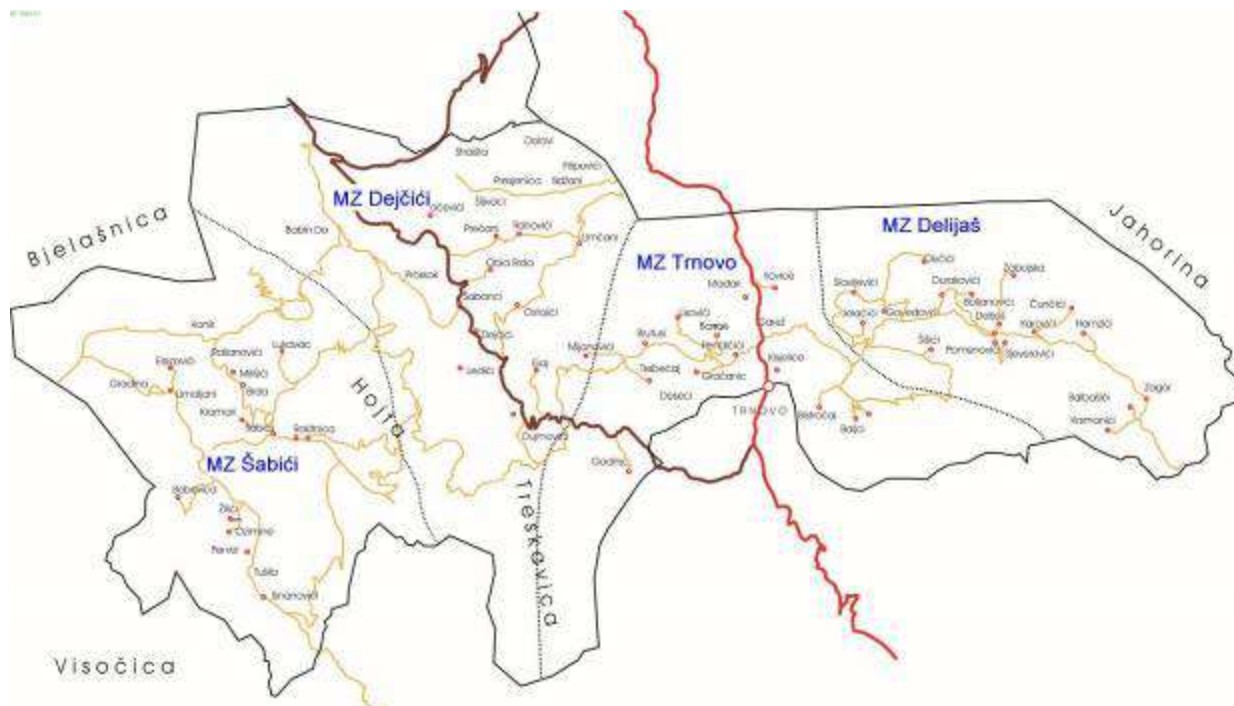

Slika 1. Karta Općine Trnovo

Izvor: Zavod za planiranje Kantona Sarajevo, 2017.

U sklopu općine organizirane su 4 mjesne zajednice.

Slika 2. Prikaz mjesnih zajednica Općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

Tabela 2. Naseljena mjesta po mjesnim zajednicama općine Trnovo

MZ Dejčići	MZ Šabići	MZ Trnovo	MZ Delijaš
Dejčići	Šabići	Ilovice	Delijaš
Dujmovići	Rakitnica	Mađari	Divčići
Donja Presjenica	Brda	Vrbovnik	Duraković
Mijanovići	Lukavac	Lisovići	Govedovići
Ostojići	Kramari	Brutusi	Hamzići
Umčani	Umoljani	Trebečaj	Jelačići
Obla brda	Bobovica	Gračanica	Karovići
Prečani	Tušila	Pendičići	Krsmanići
Šabanci		Godinja	Pomenovići
Ledići		Trnovo	Rijeka
Gornja Presjenica		Bašci	Šjeverovići
Bogatići		Bistročaj	Slavljevići
		Čeruzići	Šišići
		Grab	Zabojska
		Kozija luka	Zagor
		Milje	Balbašići
			Boljanovići
			Češina strana
			Čunčići

Izvor: Općina Trnovo

Stepen razvijenosti

Općina Trnovo administrativno pripada Kantonu Sarajevo i Federaciji BiH, a regionalno pripada i ekonomski je povezana sa makroregijom Sarajevo.

Unutar BiH je utvrđeno pet regija, koje su u procesu definiranja i formiranja institucionalnih okvira. Jedna od njih je i Makroregija Sarajevo (SMR).

Sarajevska makroregija prostire se na području oba bosanskohercegovačka entiteta i obuhvata teritorij 32 općine/opštine od kojih je 13 opština u Republici Srpskoj (RS) i 19 općina u FBiH i to četiri općine u Zeničko-dobojskom kantonu (Breza, Olovo, Vareš, Visoko), tri općine u Srednjobosanskom kantonu, i 9 općina u Kantonu Sarajevo. Ukupna površina SMR je 8.699,9 km², što predstavlja 17% ukupne površine BiH.

U narednoj tabeli je dat prikaz procijenjenog nivoa razvijenosti općine i Kantona Sarajevo, na osnovu kojih su općina i kanton rangirani u odnosu na FBiH.

Tabela 3. Nivo razvijenosti Općine Trnovo

	2016.		2017.		2018.		2019.		2020.	
	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang	Indeks	Rang
Općina Trnovo	68,2	55	65,9	57	1,06	13	1,13	13	1,27	6
Kanton Sarajevo	136,0	1	135,9	1	2,03	1	2,03	1	2,04	1

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH” 2016 – 2020. godina

Prema indeksu razvijenosti u Federaciji, kategorizacija jedinica lokalne samouprave radi se u pet grupa, a kantona u tri grupe, pri čemu viši broj grupe znači niži nivo razvijenosti.

Tabela 4. Kategorizacija jedinica lokalne samouprave i kantona prema indeksu razvijenosti (od 2018. godine)

Skupina	Vrijednost JLS indeksa	Skupina	Vrijednost indeksa na nivou kantona
I	>1,25	I	>1,25
II	<1,00, 1,25>	II	<0,75, 1,25>
III	<0,75, 1,00>	III	<0,75
IV	<0,60, 0,75>		
V	<0,60		

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH”

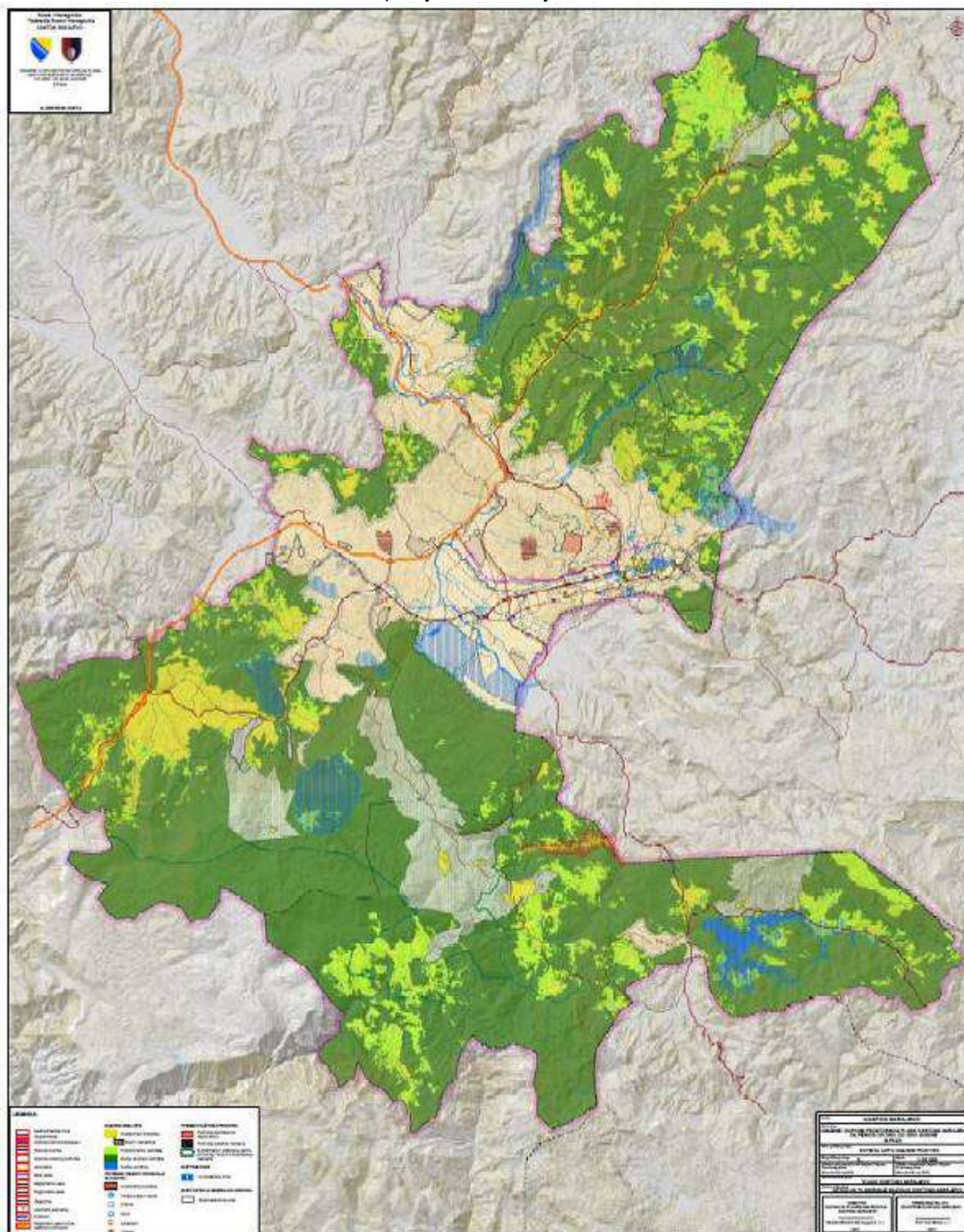
Po ovoj metodologiji i kriterijima rangiranja stepena razvijenosti, izrazito nerazvijene općine pripadaju grupi V, nerazvijene grupi IV.

Općina Trnovo je poboljšala rang za 7 mjesta, sa 13. u 2019. godini na 6. mjesto u 2020. godini, što ukazuje na činjenicu da općina Trnovo u pogledu razvijenosti spada u red razvijenih općina u FBiH i KS. Rastu je najviše doprinio rast indikatora kretanje stanovništva u odnosu na 2013. godinu. Indikator je sa 0,07 u 2019. rastao na 0,57 u 2020. godini. Rastu je još doprinio i rast indikatora stepen obrazovanja radne snage sa 0,54 u 2019. na 0,68 u 2020. godini.

1.1.2 Geografski položaj

Općina Trnovo je locirana na planinskim obroncima Bjelašnice, Igmana, Visočice, Treskavice i Jahorine. Gradić Trnovo kao najveći urbani, kulturni, ekonomski, privredni i prometni centar igra važnu ulogu u komunikaciji od središnjeg dijela BiH ka jugo-istočnom. Teritorij Općine se nalazi na nadmorskim visinama između 650 i 2.080 metara nad morem, a prosječna visina je 900 metara.

Slika 3. Prostorni plan Kantona Sarajevo
Izvor: Zavod za planiranje Kantona Sarajevo, 2017.

1.1.3 Kratak historijat općine

Tragovi života na području Trnovske kotline datiraju još iz predhistorijskog doba, mada danas postoji jako malo dokumenata koji mogu sigurno potvrditi ove činjenice. Danas umjesto dokumenata do kojih je svakako teško doći, govore spomenici koji imaju status pravno zaštićenih spomenika sa kojima se Trnovo može ponositi kao jedna od rijetkih općina. Područje općine karakteriše veliki broj arheoloških mjesta, dobro očuvanih nekropola stećaka koja se prostiru uz srednjovjekovna naselja i kamenolome, a redovno su postavljana pokraj ondašnjih, a i današnjih, puteva, na humkama i zarovima. Mnoga su znamenita mjesta i spomen obilježja Stare i novije historije, posebno prahistorijski arheološki lokaliteti kakav je i Grad Šišići - prahistorijska gradina, Ruda glavica (Tošići Trnovo) paleolitska stanica u pećini, Gradina Prečani, zatim Gradac Bogatići, Gradac Trnovo – utvrda iz Srednjeg vijeka, potom srednjovjekovne nekropole Šabići i Rakitnica (58 srednjovjekovnih nadgrobni spomenika stećaka) koje takođe imaju status pravno zaštićenih spomenika, ali su nažalost danas vidno oštećeni i uništeni. Stećci su svojevrsna arheološka enigma u Bosni i Hercegovini, likovni prikazi na njima su uglavnom šematizovani i tek će detaljna istraživanja dati precizne odgovore na pitanja o njihovoj starosti, razlozima nastanka, svrsi postojanja i njihovim tvorcima.

U arheološkoj literaturi ovaj kraj nije često spominjan. Popis iz 1468. godine kao i svi naredni popisi do kraja 15. stoljeća na sarajevskom području bilježe pet trgova, u kojem je Trnovo upisano kao selo sa 200 kuća, dok je Blažuj sa svega 69 kuća imao status trga. Dakle, brojnost stanovništva nije bio kriterij za određivanje statusa naselja.

Trnovo kao grad koji danas poznajemo, ali i općina, se počinje takođe razvijati dolaskom Osmanlija na ove prostore što potvrđuju i islamski vjerski objekti posebno gradska džamija koja napravljena 1565. godine ili stara džamija u Umoljanima iz 1716. godine odnosno džamija u Lukavcu iz 1766. godine itd.

Razvitak grada se nastavlja i dolaskom Austrougarske monarhije kada se grad bitno proširio. U njemu je sjedište kotorske ispostave, srpsko-pravoslavne parohije sa starom crkvom svetog velikomučenika Georgija izgrađene 1886. godine, oružničke postaje, Narodne osnovne škole koja je osnovana 1889. godine, zatim brzojav, nadcestar i vojarna-kasarna. Za vrijeme prve Jugoslavije ni grad a niti općina se nisu mnogo razvijali. Tokom Drugog svjetskog rata Trnovo biva pod okupacijom.

Slika 4. Slike Trnova

Slika 5. Trnovo 1956.g

Izvor: Općina Trnovo

Poslije, u socijalističkoj Jugoslaviji grad se bitno širi, kada se grade stambeni, kulturni i poslovni objekti, uporedo sa naglom industrijalizacijom čitavog regiona.

Rat u Bosni i Hercegovini nije zaobišao ni Trnovo. Tokom cijelog rata oštećen je ili uništen najveći dio industrijskih pogona, kao i stambenih objekata.

Poslijeratni period je donio postepeno, iako sporo, obnavljanje privrede uz pokretanje novih privatnih biznisa.

Broj stanovnika u Trnovu se vidljivo povećavao: 1895. godine Trnovo je imalo 5.422 stanovnika, 1910. godine 6.091, sve do 1981. godine kada je po popisu bilo 9.550 stanovnika, a po posljednjem službenom popisu iz 1991. godine 6.996 stanovnika (Bošnjaci – 4.886, Srbi – 2.093 i Hrvati – 17) iz čega je također vidljiv nastanak trenda opadanja iz razloga nagle industrijalizacije Sarajevskog regiona pa se stanovništvo preseljavalo radi stalnog zaposlenja.

Poslije potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma, općina Trnovo je podijeljena na dva dijela: Općina Trnovo FBiH i Opština Trnovo RS.

Obje spomenute općine su do 1992. godine bile dio jedinstvene bosanskohercegovačke općine.

1.1.4 Demografska analiza

1.1.4.1 Broj stanovnika i gustina naseljenosti

Prema popisu iz 2013. godine, Općina Trnovo, sa 1.510 stanovnika, je najrjeđe naseljena od svih devet općina u Sarajevskom kantonu.

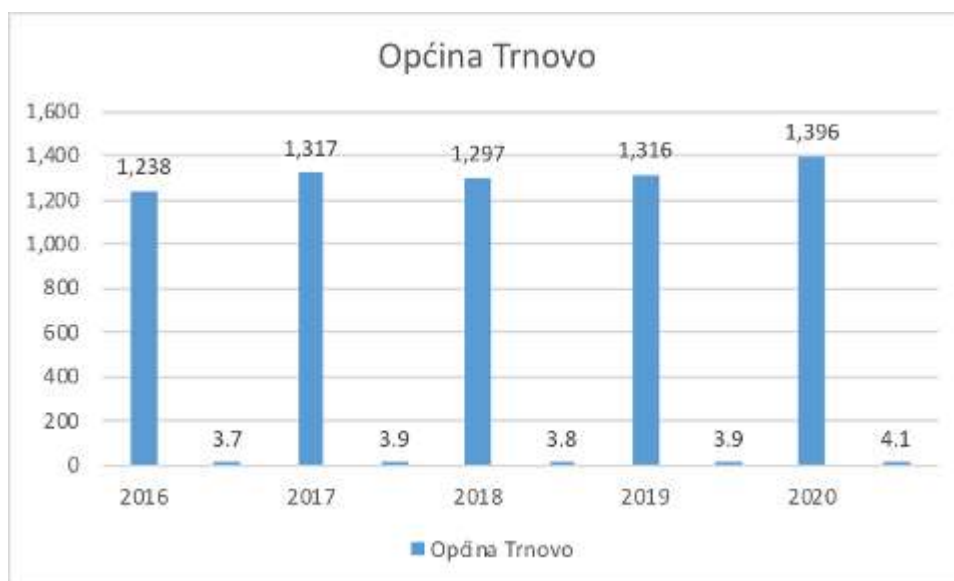
Gustina naseljenosti na području općine Trnovo je 4,1 stanovnika/ km², što je čak 18 puta manja gustina naseljenosti od prosječne u općinama Federacije BiH, što je prikazano u narednoj tabeli.

Tabela 5. Broj stanovnika i gustina naseljenosti 2016 – 2020. godina, Općina Trnovo i Kanton Sarajevo

	2016.		2017.		2018.		2019.		2020.	
	Broj stan.	Gustina nas st/km ²	Broj stan.	Gustina nas st/km ²	Broj stan.	Gustina nas st/km ²	Broj stan.	Gustina nas st/km ²	Broj stan.	Gustina nas st/km ²
Općina Trnovo	1.238	3,7	1.317	3,9	1.297	3,8	1.316	3,9	1.396	4,1
Kanton Sarajevo	417.498	326,9	418.542	327,7	419.414	328,4	420.496	329,2	421.555	330,0

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH” 2016-2020. godina

Slika 6. Prikaz broja stanovnika i gustine naseljenosti 2016-2020. godina

Potrebno je naglasiti da trenutno ne postoje u potpunosti precizni i pouzdani podaci o broju stanovnika na području općine Trnovo, jer je zadnji popis stanovništva izvršen prije više od 20 godina tj. 1991. godine, kada je područje koje ona pokriva imalo 3.188 stanovnika¹, a po zadnjem popisu iz 2013. godine taj broj je prepolovljen. Za vrijeme i nakon rata u BiH (1992.-1995.) došlo je do značajnih migracija stanovništva i demografskih promjena, što za posledicu ima situaciju da na ovom području, po procjenama, živi samo četiri petine predratnog stanovništva, te da je sadašnji broj stanovnika umanjen u odnosu na predratni. Ova činjenica da i zvanična statistika upotrebljava samo procijenjene podatke o broju stanovnika objektivno predstavlja veliku poteškoću u sagledavanju realne slike stanja pomoću brojčanih pokazatelja, tj. u praćenju pojava u privrednom i društvenom životu općine Trnovo čije se iskazivanje bazira na broju stanovnika u cjelini i po pojedinim njegovim kategorijama.

1.1.4.2 Starosna i polna struktura

Prema raspoloživim podacima o procjeni broja stanovnika od ukupno 1.238 stanovnika na području općine Trnovo radno-sposobno (u dobi od 15 do 64 godina) je 62%, a u starije od 65 godina spada čak 24% stanovnika u 2016. godini. U 2020. godini radno – sposobnog stanovništva je 54% i 33% stanovništva iznad 65 godina.

U periodu 2016-2020. godina zabilježen je blagi pad broja stanovnika u dobi od 15-64 godine i rast stanovnika starosti iznad 65 godina.

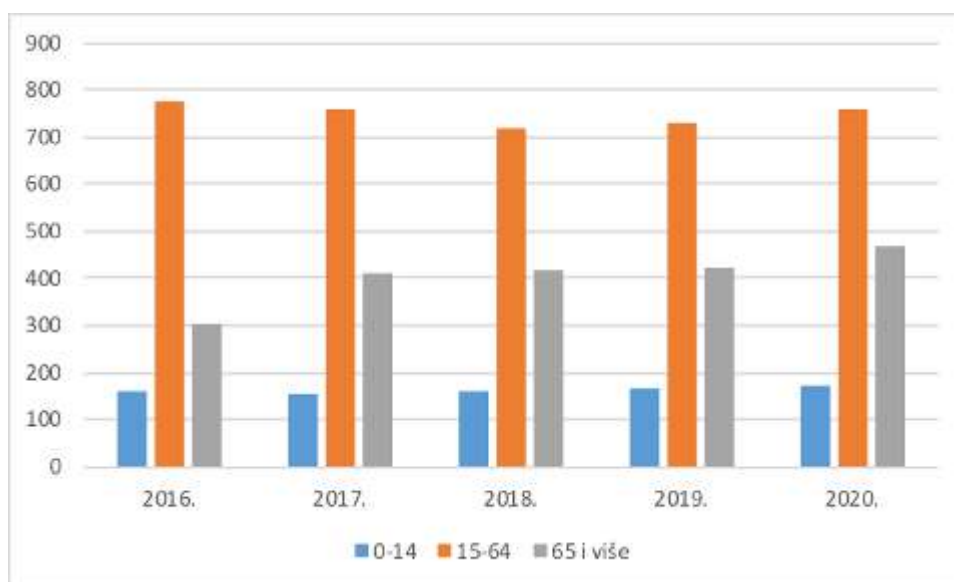
¹ Općina Trnovo je u vrijeme tog popisa postojala kao jedinstvena administrativna jedinica, koja je Daytonskim mirovnim sporazumom podijeljena na dvije: Općinu Trnovo u FBiH i Opštinu Trnovo u Republici Srpskoj, pa se taj podatak dobio zbrajanjem broja stanovnika tadašnjih naseljenih mjesta koja ona danas obuhvata. Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2010. godini“, april 2011.

Tabela 6. Procjena broja stanovnika po starosnoj strukturi 2016-2020. Godina

	Starosna grupa	0-14	15-64	65 i više	Ukupno
2016.	broj stanovnika	162	773	303	1.238
	%	13%	62%	24%	
2017.	broj stanovnika	154	755	409	1.318
	%	12%	57%	31%	
2018.	broj stanovnika	163	718	416	1.297
	%	13%	55%	32%	
2019.	broj stanovnika	164	728	424	1.316
	%	12%	55%	32%	
2020.	broj stanovnika	170	759	467	1.396
	%	12%	54%	33%	

Izvor: Federalni zavod za statistiku „Kanton Sarajevo u brojkama“, 2016-2020. godina.

Slika 7. Prikaz broja stanovnika po starosnoj strukturi 2016-2020. godina

Tabela 7. Prirodni priraštaj 2016-2020. godina

	Stanovništvo	Živorodeni	Umrli	Broj zaključenih brakova	Broj razvedenih brakova
	1	2	3	4	5
2016.	1.238	9	43		
2017.	1.318	15	35	11	3
2018.	1.297	12	32	11	0
2019.	1.316	17	29	19	0
2020.	1.396	16	33	12	0

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH“ od 2016-2020. godine

Tabela 8. Radno aktivno stanovništvo (15-64 godine) 2016-2020. godina

	Stanovništvo	Radno aktivno stanovništvo	% Radno aktivnog stanovništva
	1	2	3
2016.	1.238	773	62,4
2017.	1.318	755	57,3
2018.	1.297	718	55,4
2019.	1.316	728	55,3
2020.	1.396	759	54,4

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH“ od 2016-2020. godine

Očit je negativan trend u pogledu starosne strukture stanovništva, koji se manifestuje kroz sve veće starenje populacije i to na štetu radno-sposobnih stanovnika. Zvanični statistički podaci ukazuju na sličnu starosnu strukturu stanovništva.

1.1.5 Tržište rada (Obrazovna struktura)

1.1.5.1 Zaposlenost i nezaposlenost

Aktuelni podaci o zaposlenosti i nezaposlenosti ukupnog stanovništva na području općine Trnovo dati su u narednim tabelama i slikama.

U 2020. godini, na području Općine Trnovo registrovano je 302 zaposlenih ili 39,8%, sa stopom nezaposlenosti od 62 %.

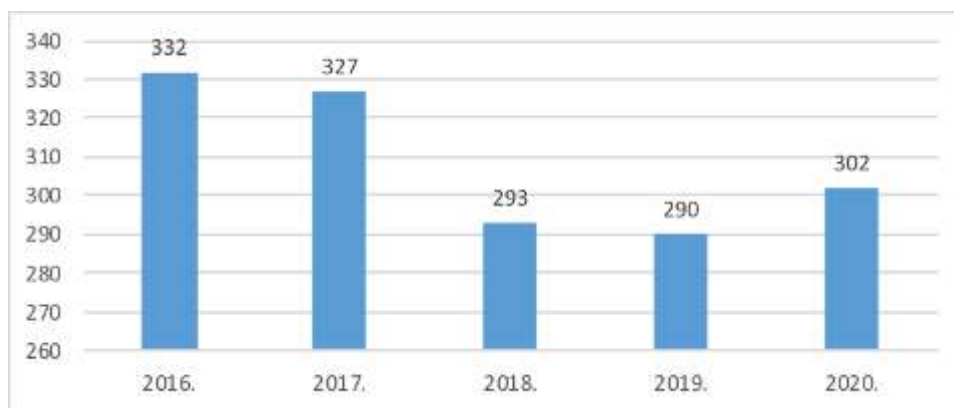
Broj zaposlenih do 2019. godine bilježi pad, tako da je u 2019. godini iznosio 290 zaposlenih.

Tabela 9. Stepen zaposlenosti 2016-2020. godina

	Stanovništvo (procjena sredinom godine)	Broj zaposlenih	Radno sposobno stanovništvo	Radna snaga	Stope	
					Zaposlenost u %	Aktivnosti u %
1	2	3	4	5	6	7
2016.	1.238	332	773	826	42,9	40,2
2017.	1.318	327	755	809	43,4	107,2
2018.	1.297	293	718	776	40,8	108,0
2019.	1.316	290	728	758	39,8	104,1
2020.	1.396	302	759	796	39,8	104,8

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH“ 2016-2020. godina

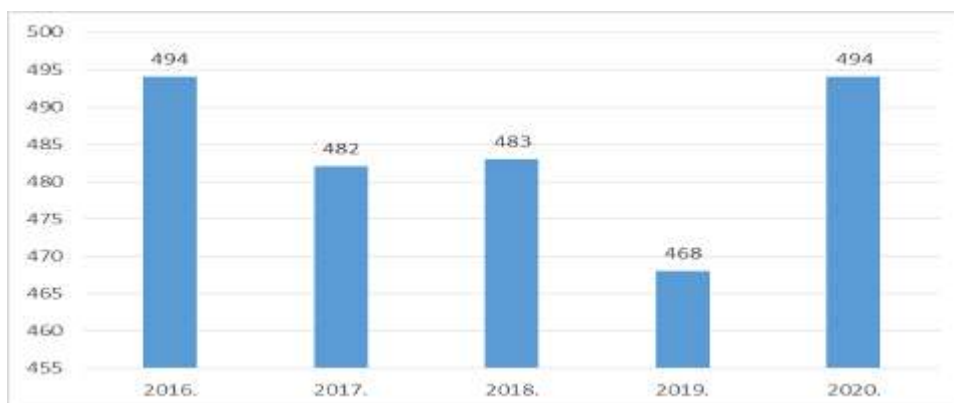

Slika 8. Prikaz broja zaposlenih u periodu 2016-2020. godina

Tabela 10. Stepen nezaposlenosti 2016-2020. godina

	Nezaposleni	Broj zaposlenih	Radna snaga	Stepen nezaposlenosti u %
1	2	3	5	6
2016.	494	332	773	59,8
2017.	482	327	809	59,5
2018.	483	293	776	62,2
2019.	468	290	758	61,7
2020.	494	302	796	62,0

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH“ 2016-2020. godina

Slika 9. Prikaz broja nezaposlenih u periodu 2016-2020. godina

Ukupna broj nezaposlenih u 2020. godini iznosi 494 ili 62%. U posmatranom periodu u 2020 godini registrovana je i najveća nezaposlenost, što se može pripisati i negativnim posljedicama pandemije COVID-a.

Tabela 11. Nezaposlenost prema stepenu stručnog obrazovanja 2016-2020. godina

Općina	STEPEN STRUČNOG OBRAZOVANJA								
	SVEGA	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2016.	494	36	3	116	1	5	112	0	221
2017.	482	29	2	121	1	3	106	0	219
2018.	483	26	2	117	1	3	107	0	227
2019.	471	27	2	111	1	2	108	0	216
2020.	494	37	2	130	1	2	117	0	204

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH“ 2016-2020. godina

Prema stepenu stručnog obrazovanja, najveća nezaposlenost odnosi se na NKV radnike, zatim KV i radnike sa srednjom stručnom spremom.

1.1.5.2 Penzioneri

U periodu 2016-2020. godina bilježi se približno isti broj penzionera po godinama. Ukupna broj penzionera sa starosnom penzijom rastao je od 2016. godine sa 192 na 219 penzionera u 2020. godini. Broj penzionera porodične penzije sa 149 povećao se na 157 u 2020. godini, dok sa druge strane broj invalidskih penzija je sa 94 opao na 81 u 2020. godini.

Tabela 12. Broj penzionera, iznos penzija i vrste penzija 2016-2020. godina

Općina	Vrsta penzije						Ukupno	
	Starosne		Invalidske		Porodične		Penzioneri	Iznos penzija
	Broj	Iznos	Broj	Iznos	Broj	Iznos		
1	2	3	4	5	6	7	8	9
2016.	192	85.843	94	33.182	149	49.847	435	168.872
2017.	204	90.954	89	31.618	145	48.963	438	171.555
2018.	211	100.337	85	32.220	144	52.138	440	184.695
2019.	222	109.843	85	33.915	150	57.640	457	201.398
2020.	219	113.673	81	33.165	157	61.892	457	206.731

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH“ 2016-2020. godina

1.1.6 Etnička struktura

Prijeratna etnička struktura stanovništva bila je sačinjena od 82,9% bošnjačkog, 15,7% srpskog i 1,4% ostalog stanovništva.

Tabela 13. Nacionalna struktura stanovništva u prema popisu stanovništva 1991. godine

Općina	Ukupno		Bošnjaci		Srbi		Hrvati		Jugosloveni		Ostali	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Trnovo	3.188	100	2.643	82,9	501	15,7	0	0	20	0,6	24	0,8
FBiH	2.758.416	100	1.439.494	52,2	483.198	17,5	610.629	22,1	162.299	5,9	62.796	2,3

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2010. godini“, april 2011

Tabela 14. Nacionalna struktura stanovništva u prema popisu stanovništva 2013. godine

Općina	Ukupno		Bošnjaci		Srbi		Hrvati		Neizjašnjava se		Ostali		Nepoznato	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Trnovo	1.502	100	1.376	91,6	97	6,5	4	0,3	3	0,2	21	1,4	1	0,1
Kanton Sarajevo	413.593	100	346.575	83,8	13.300	3,2	17.520	4,2	7.250	1,8	28.075	6,8	873	0,2
FBiH	2.219.220	100	1.562.372	70,4	56.550	2,5	497.883	22,4	18.344	0,8	79.838	3,6	4.233	0,2

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2016. godini“, Maj 2017

Trenutno na teritoriji općine Trnovo prema popisu iz 2013. godine živi oko 91,6% Bošnjaka i oko 6,5% Srba i Hrvata 0,3% što je prikazano u prethodnoj tabeli.

Svjetske religije zastupljene na području općine su Islam, Pravoslavno krišćanstvo i Rimokatolici.

1.1.7 Lokalna samouprava

Općina Trnovo je teritorijalna jedinica u kojoj građani ostvaruju lokalnu samoupravu u poslovima utvrđenim Ustavom, Zakonom i Statutom Općine.

Općina Trnovo je je pravno lice, sa pravima i obavezama utvrđenim Ustavom, Zakonom i Statutom Općine Trnovo, a funkcioniše u sastavu Kantona Sarajevo, Federacije Bosne i Hercegovine i Bosne i Hercegovine.

Općina obavlja poslove kojima se neposredno ostvaruju potrebe građana, i to naročito poslove koji se odnose na:

- osiguranje i zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda,
- donošenje budžeta općine,
- donošenje programa i planova razvoja općine i stvaranje uvjeta za privredni razvoj i zapošljavanje,
- utvrđivanje i provođenje politike uređenja prostora i zaštite čovjekove okoline,
- donošenje prostornih, urbanističkih i provedbenih planova, uključujući zoniranje,
- utvrđivanje i provođenje stambene politike i donošenje programa stambene i druge izgradnje,
- utvrđivanje politike korištenja i utvrđivanje visine naknada za korištenje javnih dobara,
- utvrđivanje i vođenje politike raspolaganja, korištenja i upravljanja građevinskim zemljištem,
- utvrđivanje politike upravljanja i raspolaganja imovinom općine,
- utvrđivanje politike upravljanja prirodnim resursima općine i raspodjele sredstava ostvarenih na osnovu njihovog korištenja,
- upravljanje, finansiranje i unapređenje djelatnosti i objekata lokalne komunalne infrastrukture: vodosnabdijevanje, odvođenje i prerada otpadnih voda; prikupljanje i odlaganje čvrstog otpada;

održavanje javne čistoće; održavanje lokalnih grebalja; lokalni putevi i mostovi; ulična rasvjeta; javna parkirališta; parkovi;

- organiziranje i unapređenje lokalnog javnog prijevoza,
- utvrđivanje politike predškolskog obrazovanja, unapređenje mreže ustanova, te upravljanje i finansiranje javnih ustanova predškolskog obrazovanja,
- osnivanje, upravljanje, finansiranje i unapređenje ustanova osnovnog obrazovanja,
- osnivanje, upravljanje, unapređenje i finansiranje ustanova i izgradnja objekata za zadovoljavanje potreba stanovništva u oblasti kulture i sporta,
- ocjenjivanje rada ustanova i kvaliteta usluga u djelatnosti zdravstva, socijalne zaštite, obrazovanja, kulture i sporta, te osiguranje finansijskih sredstava za unapređenje njihovog rada i kvaliteta usluga u skladu sa potrebama stanovništva i mogućnostima općine,
- analiza stanja javnog reda i mira, sigurnosti ljudi i imovine, te predlaganje mjera prema nadležnim organima za ova pitanja,
- organiziranje, provođenje i odgovornost za mjere zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od elementarnih nepogoda i prirodnih katastrofa,
- uspostavljanje i vršenje inspeksijskog nadzora nad izvršavanjem propisa iz vlastitih nadležnosti općine,
- donošenje propisa o porezima, naknadama, doprinosima i taksama iz nadležnosti općine,
- raspisivanje referendumu za područje općine,
- raspisivanje javnog zajma i odlučivanje o zaduženju općine,
- preduzimanje mjera za osiguranje higijene i zdravlja,
- osiguravanje uvjeta rada lokalnih radio i TV stanica u skladu sa zakonom,
- osiguravanje i vođenje evidencije o ličnim stanjima građana i biračkim spiskovima,
- obavljanje poslova iz oblasti premjera i katastra zemljišta i evidencija o nekretninama,
- organizovanje efikasne lokalne uprave prilagođene lokalnim potrebama, te obavljanje upravnih poslova iz svoje nadležnosti,
- uspostavljanje organizacije mjesne samouprave,
- donošenje programa mjera radi postizanja jednakosti spolova, te osiguravanje vođenja statističkih podataka i informacija razvrstanih po spolu,
- briga o zaštiti životinja, zaštiti i unapređenju prirodnog okoliša i zaštiti potrošača.

Općina se bavi i drugim poslovima od lokalnog značaja koji nisu isključeni iz njene nadležnosti, niti dodijeljeni u nadležnost nekog drugog nivoa vlasti, a tiču se:

- podsticanja primjene djelotvornih mjera radi zaštite životnog standarda i zbrinjavanja socijalno ugroženih lica,
- briga o potrebama i interesima penzionera-umirovljenika i lica starije životne dobi,
- njegovanja tradicionalnih vrijednosti, njihovog unapređenja, a među njima naročito onih vezanih uz kulturno naslijeđe prostora općine,
- poduzimanje mjera na očuvanju prirodne baštine, te historijskog, kulturnog i graditeljskog naslijeđa,
- sudjelovanje u aktivnostima udruženja građana u okviru propisanih uvjeta,
- te obavljanje i drugih poslova koji su od interesa za građane općine te njen privredni, društveni, kulturni i socijalni napredak.

Općina pored vlastitih nadležnosti izvršava i poslove federalnih i kantonalnih vlasti koje joj te vlasti povjere u skladu sa zakonom, pri čemu će se voditi računa o principu supsidijarnosti i sposobnosti općine da te poslove efikasno obavlja. Izvršavanje nadležnosti iz prethodnog stava ovisi od nivoa dodijeljenih, odnosno, ustupljenih sredstava za izvršavanje tih nadležnosti.

Organi Općine su Općinsko vijeće i Općinski načelnik koji svoju funkciju vrše u skladu sa Ustavom, Zakonom i Statutom Općine.

Općinsko vijeće je predstavnički organ građana općine i organ lokalne samouprave izabran na temelju općeg biračkog prava na neposrednim izborima tajnim glasanjem na način određen zakonom. Općinsko vijeće broji 15 (petnaest) vijećnika čiji mandat je četiri godine.

Općinski načelnik je nosilac izvršne vlasti Općine, a bira se neposredno na način i po postupku utvrđenim zakonom. On obavlja dužnost za vrijeme mandata na koji je izabran.

Općina je dužna osigurati javnost rada svojih organa u postupku donošenja odluka te omogućiti građanima da neposredno učestvuju u postupku donošenja odluka i odlučivanju, u skladu sa zakonom i statutom Općine.

Transparentnost rada Općine ostvaruje se kroz otvorenost postupka realizacije općinskih propisa i akata, kroz primjenu zakona i drugih propisa te kroz upoznavanja javnosti sa njihovom primjenom.

Transparentnost se obezbjeđuje kroz slobodan pristup informacijama i informisanje javnosti objavljivanjem izvještaja, budžeta i drugih sadržaja putem oglasne ploče, oficijelne web-stranice, vlastitog informacijskog sistema, informativnog biltena i kroz druge oblike informisanja.

Općina objavljuje donesene propise i akte iz svoje nadležnosti, osim onih čije bi objavljivanje bilo u suprotnosti sa zakonom, drugim propisima i aktima Općinskog vijeća, kao i informacija koje uključuju lične interese koji se odnose na privatnost trećeg lica, osim ako je to opravdano javnim interesima.

Zakonom utvrđene poslove, upravne i stručne poslove iz samoupravnog djelokruga Općine, obavljaju Općinske službe za upravu i posebne stručne službe.

Budžet

Prihodi i rashodi Općine utvrđuju se u budžetu Općine. Prijedlog budžeta Općine Općinskom vijeću podnosi Općinski načelnik najkasnije do 01. novembra tekuće godine, a budžet donosi Općinsko vijeće većinom glasova od ukupnog broja vijećnika najkasnije do 31. decembra tekuće godine. Svi prihodi i primici budžeta moraju biti raspoređeni u budžetu i iskazani po izvorima iz kojih potječu. Prihodi i rashodi budžeta moraju biti uravnoteženi. Općinski načelnik upravlja prihodima i rashodima utvrđenim u budžetu Općine i odgovoran je za izvršavanje budžeta u skladu sa zakonom, odlukom o izvršavanju budžeta i drugim propisima. Općinsko vijeće nadzire ukupno materijalno i finansijsko poslovanje Općine, te korisnika općinskog budžeta što se tiče namjene, opsega, dinamike i korištenja sredstava.

Tabela 15. Realizacija prihoda Budžeta Općine Trnovo za posljednjih 5 godina

OPIS	Iznosi po godinama u KM				
	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Prihodi od poreza	1.566.323,00	1.304.875,94	1.666.205,07	2.116.043,47	1.795.393,45
Neporezni prihodi	3.901.352,84	6.507.123,43	6.093.676,90	9.327.133,27	5.983.153,34
Tekuće potpore	1.444.655,07	3.651.887,22	6.071.449,14	5.252.762,82	3.813.423,29
Ostali prihodi	398,54	1,92	0,00	0,00	0,00
Kapitalni primici	512.499,00	2.276.792,46	1.058.849,85	944.647,00	997.753,21
Ukupno	7.425.228,45	13.740.680,97	14.890.180,96	17.640.586,56	12.589.723,29

Izvor: Služba za upravu za privredu i finansije

Općina Trnovo naplaćuje prihode po više različitih osnova: redovni prihodi od poreza, neporezni prihodi, tekući grantovi od Kantona Sarajevo i kapitalni grantovi od viših nivoa vlasti. Kada su u pitanju grantovi od Kantona na račun Općine svake godine se doznači grantovi za komunalnu infrastrukturu koji su svake godine različiti zavisno od plaćenih projekata i potpisanih sporazuma za sufinansiranje.

Slika 10. Zgrada organa uprave Općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

Općinska administracija je efikasno i moderno organizovana, a posjeduje i moderan informatički sistem koji obuhvata softverske aplikacije za finansijsko poslovanje i kontrolu dokumenata. Većina općinskih računara je povezana u lokalnu mrežu, te imaju izlaz na Internet.

Na oficijalnoj Internet prezentaciji Općine Trnovo: www.trnovo.ba moguće je pronaći sve bitne dokumente i sadržaje koje je moguće download-ovati, a putem e-mail-a: opcina.trnovo@bih.net.ba moguće je ostvariti kontakt sa općinskim načelnikom i Službama unutar jedinstvenog organa uprave.

2 Ekonomski i ruralni razvoj

2.1 Pokazatelji ekonomskog razvoja

Kao što je već istaknuto općina Trnovo prema indeksu razvijenosti spada u red razvijenih općina na području FBiH, sa indeksom od 1,38 u 2021. godini što je stavlja na četvrto mjesto po nivou razvijenosti u Federaciji BiH. U odnosu na 2020. godinu općina je napredovala za dva mjesta. Općine na području FBiH nemaju širok krug ovlaštenja, već se odgovornost i većina ovlaštenja i finansijskih sredstava nalazi na nivou kantona, tako da je iznalaženje rješenja za ublažavanje negativnih efekata globalne ekonomske krize uslovljeno boljom saradnjom i podrškom od strane viših nivoa vlasti.

Cilj ove strategije, između ostalog, je i da ukaže na pravce i konkretne projekte putem kojih se može najdirektnije poduprijeti razvoj općine Trnovo.

Međutim, analizu situacije na području Općine u velikoj mjeri, kako je to već istaknuto, otežavaju nedostatne i netačne informacije o broju stanovnika i demografskoj strukturi stanovništva, koje su posljedica demografske nestabilnosti prouzrokovane ratnim i poslijeratnim dešavanjima i neefikasnim statističkim sistemom.

Tabela 16. Poreski prihodi u FBiH 2016-2021. godina

	Općina	Stanovni štvo	Prihodi u KM	Prihodi/PC po glavi stanovnika u KM	Prihodi po glavi stanovnika u KM FBiH = 100
2016.	Trnovo	1.238	364.000	294	188,4
	Kanton Sarajevo	417.498	119.946.000	287	183,9
	FBiH	2.206.231	344.606.000	156	100,0
2017.	Trnovo	1.318	396.123	301	174
	Kanton Sarajevo	418.542	128.380.216	307	178
	FBiH	2.201.193	380.358.205	173	100
2018.	Trnovo	1.297	544.409	420	232
	Kanton Sarajevo	419.414	148.010.202	353	195
	FBiH	2.196.233	398.097.097	181	100
2019.	Trnovo	1.316	656.261	499	267
	Kanton Sarajevo	420.496	160.945.798	383	205
	FBiH	2.190.098	408.285.258	186	100
2020.	Trnovo	1.369	758.601	543	263
	Kanton Sarajevo	421.555	166.934.673	396	191
	FBiH	2.184.680	452.029.321	207	100
2021.	Trnovo	1.639	887.906	542	222
	Kanton Sarajevo	419.918	194.909.428	464	190
	FBiH	2.168.602	530.286.789	245	100

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH 2016 – 2021. godina“

Na osnovu raspoloživih statističkih podataka, općina Trnovo spada među općine sa prosječnim procijenjenim prihodima po glavi stanovnika, koji je u 2016. godini bio za 86 KM veći od prihoda po glavi stanovnika na području FBiH, dok je u 2021. godini čak za 297 KM veći.

Tabela 17. Prihodi po glavi stanovnika 2016-2021. godina (KM)

	Centar	Hadžići	Ilidža	Ilijaš	Novi Grad	Novo Sarajevo	Stari Grad	Trnovo	Vogošća	FBiH
2016.	520	141	190	122	244	408	315	294	194	188
2017.	529	158	212	142	264	432	340	301	216	173
2018.	664	176	251	130	289	500	387	420	223	181
2019.	672	189	288	143	329	532	428	499	250	186
2020.	717	206	294	157	343	546	405	543	263	207
2021.	834	250	354	203	391	640	492	542	314	245

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja "Socioekonomski pokazatelji po općinama u FBiH 2016-2021. godina"

Prosječna plaća na području općine Trnovo je bila znatno niža od prosjeka prosječnih plaća u drugim općinama Kantona Sarajevo, a ispod je i prosječne neto plaće FBiH u 2016. godini.²

Prosječna plaća u 2021. godini je veća od prosječne plaće u FBiH.

Tabela 18. Prosječne neto plaće za 2016. i 2021. godnu (uporedni pregled)

Općina	2016 (KM)	F BiH = 100 (2016)	2021 (KM)	F BiH = 100 (2021)
Kiseljak	625	74,5	763	77
Breza	833	99,3	955	96
Visoko	593	70,7	700	70
Centar	1.197	142,7	1.456	146
Hadžići	832	99,2	1.031	104
Ilidža	820	97,7	1.038	104
Ilijaš	638	76,0	760	76
Novi Grad Sarajevo	868	103,5	1.069	107
Novo Sarajevo	1.115	132,9	1.397	140
Stari Grad	1.027	122,4	1.309	131
Trnovo	814	97,00	1.088	109
Vogošća	763	90,9	959	96
Kanton Sarajevo	1.018	121,3	1.251	126
Federacija BiH	839	100,00	996	100

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja "Socioekonomski pokazatelji po općinama u F BiH u 2016. i 2021. godini",

² Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje razvoja, Socioekonomski pokazatelji po općinama u F BiH u 2016. i 2021. godini.

Gore navedeni indikatori bi se sigurno povećali kada bi se obuhvatila i siva ekonomija u oblasti tržišta rada tj zaposleni u poljoprivredi, te u uslužnim djelatnostima (trgovina, ugostiteljstvo, građevina) radi značajan broj neprijavljenih radnika koji nisu prijavljeni u radni odnos nit kao stalni niti privremeni radnici.

U strukturi poslovnih subjekata na području općine Trnovo skoro dvostruko su zastupljeniji obrti nego pravna lica i jedinice u njihovom sastavu, a posmatrano po broju registrovanih poslovnih subjekata najprisutnije su djelatnosti poljoprivreda, lov i šumarstvo.

2.2 Poljoprivreda

Poljoprivreda na području općine Trnovo pretrpjela je velike štete u periodu 1992-1995. Zbog okolnosti koje su se desile u proteklim 90-im godinama, sva imovina je bila napuštena, te uslijed toga je došlo do zapuštenosti velikih površina posjeda, ali se to postepeno normalizuje. U poslijeratnoj obnovi poljoprivrede pristupilo se revitalizaciji poljoprivrednih gazdinstava tako što je putem povoljnih kreditnih linija poljoprivrednicima omogućena nabavka muznih krava, ovaca i poljoprivrednih mašina. U poslijeratnom periodu programi podrške za pokretanje poljoprivredne proizvodnje koji su realizirani od strane nadležnih institucija vlasti, mogu se okarakterisati kao socijalni programi, jer je poljoprivrednicima – povratnicima na područje općine Trnovo, omogućena nabavka najneophodnijih sredstava za pokretanje poljoprivredne proizvodnje (1-2 grla krava i poljoprivredna mašina) a koja je imala za cilj da se osigura osnovna egzistencija povratnika.

Bitan problem koji je kontinuirano prisutan u oblasti poljoprivrede je nepostojanje organizovanog otkupa viška poljoprivrednih proizvoda; mesa, mlijeka, povrtnih kultura i sl. U više navrata pokušavao se riješiti navedeni problem na način da se da podrška subjektu koji bi bio nosilac navedenih aktivnosti, pa je s tim ciljem pružana podrška osnivanju i radu zemljoradničke zadruge. Općina je i finansijski pružala podršku navedenom subjektu s ciljem implementacije projekta otkupa mlijeka. Međutim, iz određenih i subjektivnih i objektivnih razloga navedeni subjekat nije uspio opstati a samim tim niti implementirati navedeni projekat.

Ako posmatramo razvoj poljoprivrede sa aspekta iskorištenosti prirodnih resursa, raspoloživih kapaciteta i ljudskog potencijala, ona još uvijek nije dostigla zadovoljavajući nivo. Rastući indeks starosne dobi poljoprivrednika, nosi sa sobom izraženu depopulaciju ovog područja, ali i njeno istovremeno demografsko starenje.

Usitnjenost posjeda na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima jedan je od elemenata koji sputava razvoj specijalizirane (tipizirane) proizvodnje, upotrebu mehanizacije, efikasniju primjenu agrotehničkih mjera, a time se teže sprovodi organizovaniji vid proizvodnje i povećanje prinosa na njima. Poljoprivrednu proizvodnju, u općini Trnovo, karakterizira naturalna proizvodnja na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima za podmirenje prehrambene sigurnosti sopstvene porodice, a manjim dijelom robna (komercijalna) proizvodnja koja uglavnom nije ugovorno vezana sa otkupljivačima.

Progresivniji razvoj poljoprivredne proizvodnje nastaje kada određeni poljoprivredni proizvođači prerastaju u robne proizvođače i kada nadležne institucije daju podršku poljoprivrednicima koji su dostigli određeni nivo proizvodnje, tj. koji su prerasli u robne proizvođače. Na svim nivoima vlasti (Federalnoj, Kantonalnoj i Općinskoj) donešeni su Programi podsticajnih mjera za poljoprivredu. Na nivou Federalne vlasti donešen je zakon o podsticajima kojima je za dugoročni period riješeno pitanje podsticaja. Kanton je u formi Odluke definisao ovu materiju.

Općina Trnovo svake godine izdvaja značajna finansijska sredstva kako bi unaprijedila razvoj poljoprivredne proizvodnje te na taj način stimulisala poljoprivredne proizvođače.

Od 2018. godine Općina dodjeljuje direktne novčane podsticaje za tekuću poljoprivrednu proizvodnju. U ovoj kalendarskoj godini uspješno je realizovan projekat dodjele plastenika površine 100 m² sa

kompletnom pratećom opremom. Općina Trnovo je jedna od rijetkih u Federaciji BiH koja podstiče i uzgojno selekcijski rad, odnosno kroz novčane podsticaje stimulira farmere koji se bave animalnom proizvodnjom (ovčarstvom) da vode matično knjigovodstvo stada. Pomenuti projekat je implementiran uz pomoć Federalnog zavoda za poljoprivredu. Također, usvojen je Pravilnik koji propisuje uslove i način određivanja štete u poljoprivredi koju fizičko ili pravno lice može pretrpjeti u slučaju elementarnih ili drugih nepogoda, napada divljači, uginuća stoke i drugih vrsta štete. Tako da svi poljoprivredni proizvođači koji na bilo koji način pretrpe neku vrstu štete, Općina im kroz dodjelu finansijskih sredstava nadoknađuje pričinjenu štetu. Općinsko vijeće je 2022. godine donijelo odluku o novčanim podsticajima u poljoprivredi na području općine Trnovo. Na osnovu pomenute odluke, osim dosadašnjih izdvajanja budžetskih sredstava na direktne novčane posticaje i štete nastale u poljoprivredi, Općina će implementirati još dva značajna projekta a to su: sanacija štalskih krovova i dodjela koka nosilja.

Uvođenjem registracije poljoprivrednih gospodarstava/gazdinstava počinje reforma poljoprivredne politike kojom će se postići temeljite promjene u odnosu na prijašnji sistem podrške u poljoprivredi. To će biti urađeno kako bi dobili što kvalitetniju bazu podataka, izbjegli svaki vid improvizacije, i u idućem razdoblju mogli što kvalitetnije planirati smjernice razvoja poljoprivredne proizvodnje. Registracijom se stavlja naglasak na konkretniju proizvodnju, primjereniji životni standard poljoprivrednika i očuvanje seoskog prostora. Sistem registracije i održavanja podataka je usklađen na čitavom teritoriju BiH i mora zadovoljiti zahtjeve Europske Unije. U registrima će se voditi isti podaci. Time će biti osigurano kvalitetno praćenje, nadzor i izvještavanje.

Upisom u Registar poljoprivrednih gospodarstava/gazdinstava evidentiraju se ljudski potencijali, zemljište i životinje. Upis u registre je dobrovoljan, uz napomenu da samo registrirani imaju pravo podnositi zahtjeve za novčane poticaje i druge oblike potpore u poljoprivredi.

U Registru poljoprivrednih gazdinstava i Registru klijenata u općinskoj službi je registrovano ukupno 344 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava, od toga kao obrti, odnosno srodne djelatnosti 35, dok je 309 porodičnih poljoprivrednih gazdinstava.

Tabela 19. Podaci o stanju poljoprivrednih potencijala kraj 2022.g.³

R.b.	Pokazatelji	Jedinica mjere	Količina
1.	Nadmorska visina općine	m	od 600 do 2.087
2.	Ukupna površina općine	km ²	338,4
3.	Ukupne poljoprivredne površine	ha	12.373
4.	Ukupan broj stanovnika	lica	2.928
7.	Prosječan broj članova domaćinstva	lica	2
8.	Prosječna zemljišna veličina posjeda	ha	0,11
9.	Ukupan broj goveda	grla	233
10.	Ukupan broj ovaca	grla	6.641
11.	Ukupan broj pčelinjih društava	Pčelinja društ.	1.390
12.	Ukupan broj peradi	grla	116.000
12.	Broj farmi sa govedima (3 l više grla)	Farmi	31
13.	Broj farmi sa ovcama (80 l više grla)	Farmi	31
14.	Prosječan broj goveda po farmi	Grla	2,8
15.	Prosječan broj ovaca po farmi	Grla	128
16.	Prosječan prinos žitarica	Tona /ha	2,05
17.	Prosječan prinos krompira	Tona/ha	9

Izvor: Služba za privredu i finansije

³ Podaci predstavljaju procjenu stanja.

Na području Kantona Sarajevo postoje značajni kapaciteti prehrambene industrije koji koriste poljoprivredne sirovine kakve se mogu proizvoditi na području općine Trnovo. Osim toga Sarajevo je najveći potrošač i najjače tržište poljoprivrednih proizvoda, a blizina općine Trnovo ostavlja mogućnost lakšeg plasmana poljoprivrednih proizvoda na njegovom tržištu, a time i veću konkurentnost proizvoda u odnosu na one iz udaljenijih područja BiH i iz regiona.

U okviru kantonalnih i lokalnih razvojnih dokumenata, usvojenih u posljednjih nekoliko godina, razvoj poljoprivrede komplementarno sa turizmom prepoznat je kao prioritet u cilju postizanja održivog razvoja kako Kantona tako i općine Trnovo, čemu će svakako značajno doprinijeti i ova strategija.

Struktura poljoprivrednih površina

Poljoprivredno zemljište, posebno obradivo poljoprivredno zemljište u poslijeratnom periodu se koristi simbolično, tako da od ukupne površine oranica od 1.209,0 ha, samo su na oko 120 ha zastupljeni usjevi povrtnog bilja i žitarica.

Tabela 20. Oranice, bašte i vrtovi u 2021. godini

Općina	Oranice, bašte i vrtovi					
	Ukupno obradivo u ha	Obradeno u ha	Ostalo na oranicama u ha	Ugari u ha	Neobrađene oranice i bašte u ha	% neobrađenog zemljišta
1	2	3	4	5	6	7
Trnovo	1.209	689	0	-	520	43
Kanton Sarajevo	11.129	5.280	231	53	5.565	50,0
FBiH	399.034	203.820	3.055	18.883	173.276	43,4

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2021. godini“

Tabela 21. Poljoprivredna površina po kategorijama korištenja u 2021. godini

Administrativna jedinica	Ukupno u ha	Obradiva površina u ha					Pašnjaci u ha	Ribnja. u ha	Trstici i bare u ha
		Svega	Oranice i bašte	Voćnja.	Vinogr.	Livade			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Trnovo	12.373	5.525	1.209	78	0	4.238	6.848	0	0
Kanton Sarajevo	45.434	29.360	10.743	2.946	0	15.672	16.074	0	0
FBiH	1.165.852	720.186	399.020	45.114	3.892	272.160	443.807	9	1.850

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2021. godini“

Ostalo obradivo poljoprivredno zemljište koristi se za košnju prirodnog travnjaka, te za ispašu sitne i krupne stoke. Način korištenja ovih površina je ekstezivan. Ovakav vid zastupljene poljoprivrede ima za rezultat relativno nizak prinos zastupljenih kultura. Međutim, u poljoprivrednoj proizvodnji ekstenzivnog tipa, u kojoj se tradicionalno ne koriste hemijska sredstva niti mineralna đubriva, ima i svoje pozitivne strane koje se manifestuju u očuvanju prirodnih svojstava zemljišta. Ovo je jedan bitan faktor jer zemljište sa ovakvim svojstvima predstavlja osnovu za organsku poljoprivrednu proizvodnju. Ovakav vid poljoprivredne proizvodnje treba da predstavlja perspektivu poljoprivrede Općine, jer intenzivnom poljoprivredom konvencionalnog karaktera u agro-ekološkim uvjetima područja općine Trnovo nije

moguće bilo kojim agrotehničkim mjerama ostvariti prinose koji će u komercijalnom smislu biti konkurentni. Nedostaci proizvodnog područja odnose se uglavnom na usitnjenost posjeda, nedostatak tradicije za tržišnom proizvodnjom, nepovoljnom starosnom strukturom stanovništva i sl.

Tabela 22. Pregled površina zemljišta po kulturi korištenja

R.b.	Struktura korištenja zemljišta	Državno vlasništvo ha	Privatno vlasništvo ha	UKUPNO ha
1.	Oranice	43	1.166	1.209
2.	Šumsko tlo	17.368	1.023	18.391
3.	Voćnjaci	3	75	78
4.	Livade	417	3.820	4.237
5.	Pašnjaci	5.788	1.060	6.848
6.	Neplodno tlo	487	12	499
	Ukupno	24.106	7.156	31.262

Izvor: Služba za geodetske, imovinsko – pravne poslove, katastar nekretnina

Izneseni podaci ne ukazuju da oranične površine nisu osnov za proizvodnju prihvatljivih količina biljnih vrsta koje se mogu ponuditi tržištu, jer je bitno da su potpuno nezagađene što je podloga za proizvodnju bez upotrebe hemikalija, sa plasmanom u „organskoj-eko“ proizvodnji.

Bez valjane agropedološke analize i stvaranja baze podataka putem agropedoloških karata ne može se planirati ozbiljnija proizvodnja. Pokazatelji za livade i pašnjake ukazuju na dobru osnovu (uz odgovarajuće-savremene objekte) da poljoprivrednu djelatnost treba usmjeriti (pored ostalog) ka stočarstvu kao dominantnoj proizvodnji što na području općine Trnovo ima uspješnu tradiciju.

Površine pod «šumama» i nadalje ograničavaju realizaciju dobrih planova. Naime, znatne površine vode se kao šumsko zemljište mada na istima odavno nema šume, a to bi iziskivalo i određenu reviziju. Na ovaj način se lokalnoj zajednici ne ostavlja mogućnost kvalitetnog planiranja i dugoročnije realizacije za obimniju i kvalitetniju proizvodnju. Za intenzivniju i obimniju djelatnost u poljoprivrednoj proizvodnji trenutna starosna struktura domaćinstava je nepovoljna. Izvjesna poboljšanja koja su najavljivana kroz sadržinu federalnih propisa koja su u toj oblasti stimulativnim mjerama možda mogla potaknuti povratak na selo i nadalje su simbolična, više deklarativna. Bez izdašne materijalne podrške, obimnijih promjena u fiskalnoj, poreskoj, socijalnoj sferi, nema bržeg i obuhvatnijeg povratka na sela, u protivnom u narednom periodu može se očekivati pad proizvodnje, a ovu konstataciju treba shvatiti ozbiljno kod planiranja. Specifičnosti makroklimata ograničavaju mogućnost izbora vremena sjetve što u uslovima intenzivnije proizvodnje predstavlja smetnju, te nema prinosa ranih usjeva i voća.

Opremljenost i osposobljenost za poljoprivrednu proizvodnju

Opremljenost mehanizacijom – traktorima, priključcima i drugim radnim mašinama, od kojih su najzastupljeniji motokultivatori sa priključcima, još uvijek nije zadovoljavajuća, iako su u posljednjih desetak godina izvršena znatna ulaganja u poljoprivrednu mehanizaciju, a iz godine u godinu broj traktora i priključnih mašina se povećava.

Tabela 23. Pregled poljoprivredne mehanizacije, po vrstama na području Općine Trnovo

Godine	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Broj poljoprivrednih mašina	145	191	191	200	204	205	205	210	212	222	228

Izvor: Služba za privredu i finansije

Snabdjevenost raznim poljoprivrednim uređajima i opremom na gazdinstvima (aparati za mužu, laktofrizi i druga oprema) također nije zadovoljavajuća.

Kako bi se tehnološki unaprijedila gazdinstva potrebna su znatno veća i sopstvena ulaganja i podrška šire zajednice u modernizaciji poljoprivredne mehanizacije i opreme.

Savremena poljoprivredna proizvodnja traži proizvođače koji poznaju i primjenjuju nove i moderne tehnologije, pa otuda stručno obrazovanje poljoprivrednih proizvođača daleko zaostaje za stvarnim potrebama poljoprivrede na području općine Trnovo.

2.2.1 Ratarstvo i povrtlarstvo

Najviše poljoprivrednog zemljišta se u ratarstvu i povrtlarstvu koristi za uzgoj glavnih usjeva, kao što su krompir, travnate djetelinske smjese, djetelina i crni luk.

Tabela 24. Zasijana površina odabranih usjeva 2016 – 2021. godina

	Administrativna jedinica	Zasijana površina u ha							
		Pšenica	Raž	Ječam	Zob	Kukuruz	Krompir	Luk crni	Grah
2016.	Trnovo	5	1	15	3	-	50	15	-
	KS	159	74	188	103	211	1.084	267	34
2017.	Trnovo	4	1	10	2	-	45	13	15
	KS	132	61	164	96	217	1.052	259	170
2018.	Trnovo	5	1	12	1	-	47	14	16
	KS	155	50	188	87	214	1.059	246	174
2019.	Trnovo	5	1	8	1	-	49	14	16
	KS	131	53	164	93	218	1.056	228	215
2020.	Trnovo	5	2	6	4	-	51	13	16
	KS	148	45	162	106	216	1.115	241	234
2021.	Trnovo	5	2	8	5	-	140	15	17
	KS	137	54	176	98	217	1.113	239	242

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten „Biljna proizvodnja Federacije BiH 2016 – 2021.“

Tabela 25. Zasijana površina odabranih usjeva 2016 – 2021. godina

	Administrativna jedinica	Zasijana površina u ha							
		Kupus i kelj	Paradajz	Paprika, zelena	Djetelina	Lucerka	Kukuruz zeleni	Stočna repa	Trav. djetsmjese
2016.	Trnovo	-	-	-	30	10	-	9	400
	KS	199	105	61	216	246	342	170	756
2017.	Trnovo	1	-	-	25	10	-	5	432
	KS	190	99	64	211	245	333	149	777
2018.	Trnovo	-	-	-	28	9	-	11	400
	KS	181	104	69	213	229	319	149	708
2019.	Trnovo	-	-	-	26	8	-	10	350
	KS	165	98	68	207	226	321	140	655
2020.	Trnovo	-	-	-	25	8	-	9	350
	KS	168	106	76	201	214	350	137	647
2021.	Trnovo	-	-	-	26	8	-	10	350
	KS	153	113	83	205	216	333	143	669

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten „Biljna proizvodnja Federacije BiH 2016 – 2021.“

Klasična proizvodnja povrća kojoj se sve više priključuju i zatvoreni proizvodni objekti – plastenici, zauzima područja uz vodne tokove te ravince općine Trnovo.

Kao što je vidljivo po statističkim podacima u naredne tri tabele, poljoprivrednici na području općine Trnovo ostvaruju slabije prinose po hektaru od kantonalnog prosjeka u proizvodnji zobi, raži, stočne repe, ječma.

Tabela 26. Prinos odabranih usjeva 2016 – 2021. godina

	Administrativna jedinica	Prinos u tonama									
		Pšenica		Raž		Ječam		Zob		Kukuruz-zrno	
		ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha
2016.	Trnovo	10	2,0	2	2,2	20	2,0	2	2,0	-	-
	KS	461	3,5	258	4,1	486	2,9	248	2,9	948	4,5
2017.	Trnovo	8	2,0	1	2,0	2	2,0	2	2,0	-	-
	KS	364	2,8	203	3,4	446	2,9	234	2,6	723	3,3
2018.	Trnovo	8	2,0	2	2,2	2	2,0	2	2,0	-	-
	KS	464	3,0	155	3,2	517	2,9	231	2,7	1.023	4,8
2019.	Trnovo	10	2,0	2	2,2	16	2,0	2	2,0	-	-
	KS	406	3,1	167	3,2	471	2,9	248	2,7	859	3,9
2020.	Trnovo	6	2,0	4	2,2	12	2,0	8	2,0	-	-
	KS	468	3,2	150	3,3	523	3,2	299	2,8	1.017	4,7
2021.	Trnovo	10	2,0	4	2,2	16	2,0	10	2,0	-	-
	KS	450	3,0	146	3,4	531	3,2	248	2,8	521	2,4

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten „Biljna proizvodnja Federacije BiH 2016 – 2021.“

Tabela 27. Prinos odabranih usjeva 2016 – 2021. godina

	Administrativna jedinica	Prinos u tonama									
		Krompir		Grah		Luk crni		Kupus i kelj		Paradajz	
		ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha
2016.	Trnovo	450	9,0	36	2,0	75	5,0	-	-	-	-
	KS	9.162	8,6	475	2,6	2.070	7,8	2.499	12,6	715	6,9
2017.	Trnovo	360	9,0	18	1,0	55	5,0	-	-	-	-
	KS	7.066	6,8	300	1,7	1.375	5,4	1.586	8,4	593	6,0
2018.	Trnovo	376	8,0	32	2,0	70	5,0	-	-	-	-
	KS	9.014	8,5	442	2,5	1.849	7,5	2.231	12,3	778	7,5
2019.	Trnovo	441	9,0	32	2,0	70	5,0	-	-	-	-
	KS	8.967	8,5	609	2,8	1.627	7,1	1.774	10,8	713	7,3
2020.	Trnovo	459	9,0	32	2,0	65	5,0	-	-	-	-
	KS	15.092	4,2	746	3,2	3.156	4,3	1.854	11,1	628	5,9
2021.	Trnovo	450	9,0	34	2,0	75	5,0	-	-	-	-
	KS	7.225	6,5	425	1,8	1.169	4,9	766	5,0	562	5,0

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten „Biljna proizvodnja Federacije BiH 2016 – 2021.“

Tabela 28. Prinos odabranih usjeva u 2016 – 2021. godina

	Administrativna jedinica	Prinos u tonama									
		Djetelina		Lucerka		Kukuruz zeleni		Stočna repa		Trav.djet.smjese	
		ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha	ukupan	po ha
2016.	Trnovo	150	5,0	70	7,0	-	-	72	8,0	1.600	4,0
	KS	922	4,3	177	4,8	9.567	28	2.595	15,7	2.819	4,0
2017.	Trnovo	100	5,0	70	7,0	-	-	32	8,0	1.320	4,0
	KS	735	3,6	955	3,9	6.912	21,1	1.621	11,0	2.182	3,5
2018.	Trnovo	140	5,0	63	7,0	-	-	88	8,0	1.600	4,0
	KS	929	4,4	977	4,3	9.735	30,5	2.046	13,7	2.863	4,0
2019.	Trnovo	130	5,0	48	6,0	-	-	40	4,0	1.400	4,0
	KS	808	3,9	962	4,3	9.139	28,5	1.760	12,6	2.636	4,0
2020.	Trnovo	125	5,0	48	6,0	-	-	-36	4,0	1.400	4,0
	KS	729	3,6	808	3,8	13.649	39,6	2.214	16,2	2.387	3,7
2021.	Trnovo	130	5,0	48	6,0	-	-	40	4,0	1.400	4,0
	KS	665	3,2	670	3,1	7.570	22,9	1.052	7,4	2.428	3,6

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten „Biljna proizvodnja Federacije BiH 2016 – 2021.“

Zemljišne površine koje su bliže vodotocima uz manje zahvate pružaju uslove za gajenje vrsta koje na ovom području daju zadovoljavajuće prinose i dobru cijenu na tržištu.

Ostale biljne, povrtlarske i ratarske vrste koje su sijane a nisu navedene, po obimu uzgajanja nemaju ekonomski značaj osim zadovoljenja vlastitih potreba pojedinih domaćinstava, nema proizvodnje za tržište.

S obzirom na značajne zemljišne potencijale, orijentacija i interes poljoprivrednika za ratarskim proizvodima nije zadovoljavajuća. Žitarice u strukturi proizvodnje zauzimaju manje sjetvene površine. Prinosi (2 t/ha) u konvencionalnoj proizvodnji nisu ekonomski prihvatljivi.

Problemi u proizvodnji žitarica manifestuju se u nedostatku motiva za većim sjetvenim površinama, nedostatku mehanizacije (za obradu zemljišta). Manje sjetvene površine po domaćinstvu i izraženi nagibi zemljišta, a posebno nedostatak organizatora proizvodnje ograničavajući su faktori za sjemensku proizvodnju, posebno raži, koja bi po agroekološkim uslovima odgovarala području Trnova.

Stanje u oblasti krmnog bilja sa stanovišta proizvodnje i korištenja prirodnih livada i pašnjaka, jednogodišnjih i višegodišnjih krmnih kultura, zaista je poražavajuće.

Produktivnost po jedinici površine (ha) livada i pašnjaka je na najnižem mogućem nivou. U sjetvenoj strukturi nedostaju leguminozne krmne kulture (grašak i grahorica), kao i neke jednogodišnje kulture (stočni kelj, stočna repa, itd.)

Problemi u proizvodnji krmnog bilja nisu vezani za agroekološke uslove (izuzev proizvodnje merkantilnog i silažnog kukuruza). Oni su skoro u cjelosti vezani za nedostatak znanja u: revitalizaciji prirodnih livada i pašnjaka, u proizvodnji većine krmnih kultura, a posebno u spremanju i korištenju.

U posljednjih nekoliko godina smanjen je nivo zainteresovanosti poljoprivrednih proizvođača za uzgoj ratarskih kultura. Ratarsku proizvodnju treba usmjeriti na proširenje proizvodnje pod heljdom, triticaeom i dominirajućim žitaricama.

Kada je u pitanju proizvodnja stočne hrane treba povećati površine pod lucerkom, djetelinom, travno leguminoznim smješama kao i silažnog kukuruza. Organiziranje intenzivne ratarske proizvodnje je moguće na oraničnim područjima uz rijeke (Željeznica, ...).

Podaci o obavljenoj proljetnoj sjetvi povrtlarskih kultura za područje općine za 2021. godinu:

- Krompir je zasijan je na površini od 55 ha sa mogućim prinosom od 9 t./ha što bi za cijelu opštinu iznosilo 495 t. Problematičan bi mogao biti plasman na tržištu, jer isto prihvata niske cijene ne pitajući za kvalitet.
- Luk je sijan na površini od 13 ha sa očekivanim prinosom oko 5 t./ha što za područje općine iznosi 65 t. Plasman nije upitan na tržištu.
- Mrkva je sijana na površini od 14 ha sa prinosom od 7 t./ha.,. Sije se na relativno maloj površini, manjoj nego luk, a cijena je dvostruko veća.
- Grah kao tradicionalna biljna vrsta zastupljena u ishrani cjelokupnog stanovništva posađen je na 18 ha što je malo sobzirom na važnost u ishrani i visoku cijenu na tržištu, ali znatno više nego prošle godine. Očekivani prinos po hektaru je 1.000 kg., ukupno 18 t.

Slika 11. Poljoprivredni uzgoj na području općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

Stanje u proizvodnji povrća sa stanovišta prinosa i zastupljenosti je neadekvatno. U konvencionalnoj proizvodnji ovako niski prinosi bili bi apsolutno ekonomski neopravdani. U velikom broju povrtnih kultura ostvaruju se nerazumljivo niski prinosi, kao što je slučaj kod krompira kao dominantne povrtna kulture. Problemi u proizvodnji povrća sigurno su vezani sa nedostatkom organizatora odnosno nedostatkom organizatora otkupa i mogu se generalizirati i sa drugim proizvodnjama.

Općina Trnovo je prepoznala potencijal plasteničke proizvodnje te je zahvaljujući značajnim izdvajanjima iz budžetskih sredstava plastenička proizvodnja dobila na značaju i postala je mnogo zastupljenija za razliku od predhodnih godina.

Proizvodnja zdrave hrane

Organskom proizvodnjom žitarica, ljekovitog bilja i povrća se na području općine Trnovo još uvijek niko ne bavi na komercijalnoj osnovi, mada Općina Trnovo ima odlične preduvjete za nju, poput područja izuzetno čistog zraka, nezagađenog obradivog zemljišta, iskonskih pašnjaka i bistrice vode. Raspoloživo poljoprivredno zemljište izuzev pojasa uz saobraćajnice je ekološki očuvano i zadovoljava standarde za organsku proizvodnju.

Ljekovito i aromatično bilje

Stanje u oblasti ljekovitog bilja sa aspekta racionalne eksploatacije, plantažnog uzgoja i prerade, neopravdano je zapostavljeno. Imajući u vidu ekološki čisto područje Općine Trnovo, kvalitet zastupljenih ljekovitih biljnih vrsta je iznad prosjeka bližeg i šireg okruženja. Ovaj izrazito bogat i prirodni resurs ne koristi se adekvatno zbog nedostatka organizovanog otkupa od strane fizičkih ili pravnih lica na nivou Općine Trnovo ili drugih subjekata za otkup ljekovitog bilja.

Intenzivni uzgoj ljekovitog bilja još uvijek nije zaživio na području općine Trnovo.

Veoma interesantna mogućnost na području općine Trnovo je i eksploatacija ljekovitog i aromatičnog bilja klasičnom eksploatacijom, koje se još uvijek uglavnom sakuplja kao samoniklo, pa se tako uvećava prihod seoskih porodica.

2.2.2 Voćarstvo

Što se tiče voća najviše je u uzgoju na području općine zastupljena jabuka, te kruška i šljiva. Klimatske prilike ograničavaju gajenje voća na uski pojas nižih terena i doline rijeke Željeznice. Ovu proizvodnju u cjelini karakterišu niski prinosi, klasični uzgojni oblici sa dominacijom koštičavog i jabučastog voća sa starim zasadima uglavnom u okviru okućnica, prevaziđenog sortimenta i šarenilom vrsta i sorti kao i niskog nivoa agro i pomotehnike. Problemi u voćarskoj proizvodnji isključivo su vezani za nedostatak znanja i vrlo mali ili nikakav angažman stručne službe u prijedlogu i provedbi agrotehničkih mjera. Postoji i potencijal za sadnju i uzgoj sitnog voća (malina, kupina, borovnica) prije svega zbog kasnog cvjetanja i izbjegavanja ranog proljetnog mraza.

Zbog klimatskih karakteristika prinosi voća u općini Trnovo znatno su niži od prosječnih prinosa po hektaru u Kantonu Sarajevo. Količinski, najviše je u 2021. godini proizvedeno jabuke, a potom krušaka i šljiva.

Tabela 29. Prinos odabranog voća 2016 – 2021. godina

	Administrativna jedinica	Prinos									
		Jabuke		Kruške		Šljive		Breskve		Orasi	
		ukupan tona	kg/stablo	ukupan tona	kg/stablo	ukupan tona	kg/stablo	ukupan tona	kg/stablo	ukupan tona	kg/stablo
2016.	Trnovo	15	8,0	11	6,0	13	5,0	-	-	0,9	3,5
	KS	2.288	9,7	1.685	8,9	1.549	5,1	15	4,4	67	2,7
2017.	Trnovo	7	4,0	5	3,0	5	2,0	-	-	0	2,0
	KS	1.094	4,5	686	3,6	737	2,4	7	1,9	79	3,2
2018.	Trnovo	16	9,0	13	7,0	14	6,0	-	-	0	4,0
	KS	3.241	13,2	2.075	10,7	2.450	7,8	16	4,5	234	9,4
2019.	Trnovo	19	9,0	14	7,0	10	4,0	-	-	0	-4,0
	KS	2.165	8,6	1.376	6,9	1-202	3,7	9	2,5	117	4,5
2020.	Trnovo	25	9,0	15	7,0	-	4,0	11	-	1	4,0
	KS	4.055	15,7	2.379	12,1	128	5,9	1.909	3,2	133	5,1
2021.	Trnovo	27	9,0	17	7,0	11	4,0	-	-	1	4,0
	KS	2.417	10,9	1.476	8,7	1.437	4,8	5	1,2	842	13,3

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten „Biljna proizvodnja Federacije BiH 2016 – 2021.

Tabela 30. Prinos odabranog voća 2016 – 2021. godina

	Administrativna jedinica	Prinos							
		Trešnje		Višnje		Kajsije		Grožđe	
		ukupan tona	kg/stablo	ukupan tona	kg/stablo	ukupan tona	kg/stablo	ukupan tona	kg/čokot
2016.	Trnovo	1	3,0	1	2,0	-	-	-	-
	KS	279	9,2	285	7,1	8	2,7	5	8,0
2017.	Trnovo	2	5,0	2	5,0	-	-	-	-
	KS	202	4,8	194	4,7	4	1,2	4	6,0
2018.	Trnovo	225	45,0	220	44,0	-	-	-	-
	KS	604	9,5	519	7,7	8	2,6	4	5,0
2019.	Trnovo	5	10,0	4	8,0	-	-	-	-
	KS	271	6,2	219	5,1	7	2,0	6	7,0
2020.	Trnovo	6	10,0	5	10,0	-	-	-	-
	KS	331	7,7	275	6,3	8	2,6	9	7,0
2021.	Trnovo	7	8,0	5	7,0	-	-	-	-
	KS	337	7,9	286	6,6	8	2,1	6	6,0

Izvor: Federalni zavod za statistiku, Statistički bilten „Biljna proizvodnja Federacije BiH 2016 – 2021.“

Sve vrste voća u uzgoju na području općine Trnovo dale su prinos po hektaru niži od kantonalnog prosjeka.

Slika 12. Uzgoj malina
Izvor: Općina Trnovo

2.2.3 Stočarstvo

Veliko učešće livada i pašnjaka u ukupnim poljoprivrednim površinama predstavlja dobru osnovu za razvoj stočarske proizvodnje. Stočarska proizvodnja još uvijek nije na zadovoljavajućem nivou, poboljšanje pasminskog sastava, povećanje proizvodnje po grlu, remont stada kao i nepovoljna starosna struktura domaćinstava predstavljaju veliku kočnicu u razvoju stočarstva na ovom prostoru.

U poslijeratnom periodu stočarska proizvodnja je doživjela rast, poboljšanje pasminskog sastava i povećanje proizvodnje po grlu, ali ipak se može reći da je sadašnji proizvodni potencijal u ovoj grani nizak i ima prostora za daleko snažniji razvoj.

Stočarstvo se smatra pokretačem razvoja ukupne poljoprivrede, a ujedno je i važan uslov intenziviranja ratarske proizvodnje na području općine Trnovo. Proizvodnja sira je strateška aktivnost i osnova reprodukcije u govedarstvu. Objekti u kojima se životinje drže su neuslovni i ne pružaju mogućnost za veću produkciju mlijeka a samim tim i proizvodnju sira. S obzirom na uslove koji se traže u "Pravilniku o mjerama za unapređenje stočarske proizvodnje na području Kantona Sarajevo" važno je napomenuti da objekti za držanje i uzgoj stoke na području općine Trnovo uglavnom ne zadovoljavaju ni minimum uslova koji se zahtijevaju u pravilniku a vezano za korištenje poticajnih sredstava. Zbog ovog problema, općina će u 2022. godini, poljoprivrednim proizvođačima koji drže stoku, dodjeliti sredstva za sanaciju i rekonstrukciju štalskih objekata.

Najveći rast od ukupne stočarske proizvodnje bilježi se u peradarstvu i pčelarstvu. Bilježi se konstantan rast proizvodnje tovnih pilića.

Tabela 31. Stanje stočnog fonda na području Općine Trnovo (2018. i 2021.)

MZ	God.	Goveda	Ovce	Koze	Pčelinja društva	Perad – Brojeleri	Konji
Dejčići	2018.	43	1.993	10	135	25.123	3
	2021.	53	991	190	430	24.000	3
Šabići	2018.	57	5.100	13	-	92.051	-
	2021.	67	4.091	10	190	27.000	-
Trnovo	2018.	35	591	-	40	80	1
	2021.	75	991	10	540	65.000	1
Delijaš	2018.	4	174	15	90	-	-
	2021.	38	568	25	230	-	2
Ukupno	2018.	139	7.858	38	265	117.254	4
	2021.	233	6.641	235	1.390	116.000	6

Izvor: Služba za privredu, finansije i lokalni ekonomski razvoj (RPG)

Za razliku od biljne proizvodnje disperzija po vrstama u stočarstvu je mala - skromna. Dominiraju dvije vrste goveda i ovce.

Iz tabele uočljivo je da se dohodak u domaćinstvima ostvaruje u segmentu ovčarstva, govedarstva i uzgoja tovnih pilića, kontinuirano u toku godine.

Konji i koze po brojnosti, u odnosu na prostor Općine Trnovo, uzgajaju se u statistički zanemarljivom kvantitetu.

Stanje u peradarstvu je zadovoljavajuće, u funkciji su pet objekta za držanje tovnih pilića, 8.000 do 30.000 jedinki, u jednom turnusu.

Ove konstatacije zahtjevaju kratku napomenu da su tradicija i predrasude često prepreka u smislu stvaranja dohotka u domaćinstvima. U prilog ovome ide i tvrdnja da ako se ne može ili ne želi proizvoditi za šire tržište, sigurno je da se za potrebe vlastitog domaćinstva, barem kada je u pitanju meso peradi mogu proizvesti količine potrebne za godinu dana, bez ikakvih kapitalnih ulaganja.

Po strukturi dohotka, iz poljoprivrede, stanovništvo iz stočarstva ostvaruje približno 75% dohotka. Moguće da ovaj podatak ukazuje u kojem pravcu treba usmjeriti planove i sredstva ne zanemarujući biljnu proizvodnju jer su komplementarne i u cijelosti zavisne jedna od druge.

Problemi koji prate stočarsku proizvodnju su: nizak stepen finalizacije proizvoda, nizak nivo primjene standarda kvaliteta, nedovoljan nivo opremljenosti objekata u proizvodnji, preradi i čuvanju poljoprivrednih proizvoda, nedostatak infrastrukture za sakupljanje i otkup proizvoda.

Govedarstvo

Govedarstvo se smatra pokretačem razvoja ukupne poljoprivrede, a ujedno je i važan uslov intenzifikacije ratarske proizvodnje na području općine Trnovo. Proizvodnja mlijeka je strateška aktivnost i osnova reprodukcije u govedarstvu. Velika usitnjenost proizvodnje i privlačnost izravne prodaje na zelenim pijacama u mnogome otežavaju bolje rezultate na ovom planu. Proizvedeno mlijeko se uglavnom troši u domaćinstvima.

Na području općine evidentirano je 233 goveda, pretežno u tipu Simentalca-ukršteni, što u odnosu na intenzivniju proizvodnju predstavlja smetnju. Bilo bi stručno opravdano prići unifikaciji pasminskog sastava. Objekti u kojima se životinje drže su neuslovni i ne pružaju mogućnost za veću produkciju mlijeka što bi se poboljšanjem pasminskog sastava moglo očekivati. Praktično, prije izgradnje odgovarajućih objekata ili rekonstrukcije postojećih ne treba nabavljati visoko produktivne jedinke. Osim navedeng, u predhodnih nekoliko godina osim Simentalca uzgajaju se i Limuzin goveda, koja su francuskog porijekla.

U slijedu konstatovanog, neodvojiva komponenta su krmiva. Postojeća nisu primjerena, jer biljne vrste sa malim prinosima i slabog kvaliteta ne dovode do željene produkcije mlijeka, a pogotovu ne do parametara koji su osnov za određivanje cijene istoga. Procenat mliječne masti u mlijeku nije više primaran kod plaćanja u otkupu, te korištenja poticajnih sredstava. Neminovno je uvođenje silažne nutritivne mase i bjelančevinske komponente.

Odlaganje animalnog otpada iz staja je kod većine poljoprivrednika u cijelosti neodgovarajuće, stanovništvo je izloženo pojavi i širenju zaraznih bolesti, a izuzetno vrijedni sastojci mineralnih i organskih tvari se gube. Nizak kvalitet krmiva uz prethodne konstatacije rezultat je manje produkcije mlijeka.

Ako se poljoprivrednici zadovoljavaju ovakvim stanjem, nije izgledna intenzivnija proizvodnja, ne za tržište. Sadašnja brojnost krava je nedovoljna.

U slijedu iznesenog pred Općinu Trnovo postavlja se imperativ finansijske potpore projektu proizvodnje i otkupa - preuzimanja mlijeka iz poljoprivrednih gazdinstava.

Ovčarstvo

Zbog svoje integrisanosti u domaći proizvodni prostor, ovčarstvo se pokazalo rezistentnim i relativno se brzo obnavlja. Ovčarstvo je zadržalo tradicionalan način proizvodnje, nedozvoljavajući skoro nikakve tehnološke promjene. Uočljiva je disproporcija između sadašnjeg broja ovaca (6.641) i zemljišnih površina pod livadama i pašnjacima (4.958 ha livada i 8.544 ha pašnjaka), obzirom da navedene površine uz druge nutritivne komponente pružaju mogućnosti za držanje oko 20.000 ovaca.

Slika 13. Ovčarstvo na području općine Trnovo

Izvor: Općina Trnovo

Prostor Općine Trnovo pruža mogućnosti za intenzivno ovčarstvo, bez nomadenja. Nomadenje, kao ukorjenjeni način proizvodnje treba napustiti, prije svega jer je krajnje neizvjestan i zbog zaštite okoliša zabranjen obavezujućim federalnim i drugim aktima. Konačno, bez gradnje odgovarajućih ovčarnika (investicije nisu nepremostive), promjene pasminskog sastava ili oplemenjivanja postojeće pramenke nema povećanja proizvodnje.

Pasminski sastav je nepovoljan. Tradicionalna pramenka, malobrojnog potomstva sa 1,2 jagnjeta, godišnje i produkcijom mlijeka oko 100 litara u laktaciji nije osnov za savremenu - ekonomski racionalnu proizvodnju. U odnosu na druge pravce u animalnoj proizvodnji u ovčarstvu je rizik manji, uz poštovanje propisanih normi.

Peradarstvo

Najveći rast od ukupne stočarske proizvodnje bilježi se u peradarstvu. Primjetan je konstantan rast tovnih pilića, gdje se svake godine povećavaju kapaciteti. Ukupno je u programu registra poljoprivrednih gazdinstava registrovano 116.000 tovnih pilića, po jednom turnusu, na ukupno 5 farmi koje su opremljene najsavremenijom opremom za uzgoj brojlera. Najveće šanse za razvoj stočarske proizvodnje ogledaju se u peradarstvu, tako da s pravom možemo reći da je uzgoj tovnih pilića strateška grana u oblasti stočarske proizvodnje, također, ova djelatnost zahtjeva malu površinu za objekat, nije ovisna o vremenskim

uslovima, ne zahtjeva angažovanje radne snage izvan domaćinstva te plasman proizvoda nije previše rizičan.

Pčelarstvo

Pčelarstvo, kao bitna grana poljoprivrede doživljava najveću ekspanziju u posljednjih nekoliko godina. Proizvodi pčela su: med, polen, propolis, matična mliječ, vosak, rojevi, matice. Velike površine livada i pašnjaka sa bogatom florom i obiljem medonosnog bilja, uslovili su povoljne uslove za razvoj pčelarstva. Pčelarstvo je dosta specifična proizvodnja, uslovno i rizična, jer odnos uloženo-dobiveno nije u srazmjeri.

Prijašnji problemi sa plasmanom proizvoda od meda su riješeni jer je potražnja za istim velika. Obzirom da se veliki broj poljoprivrednih proizvođača odlučuje baviti pčelarstvom bilo bi poželjno osnivanje jedne ili više zadruga za potrebe pčelara, preko koje bi se nabavljao neophodni materijal i lijekovi te osiguravao plasman proizvoda.

Tehnologija proizvodnje meda nema velikih zahtjeva u početnim fazama. Ukoliko bi se povećavao broj košnica po jednom pčelaru, bilo bi potrebno uvoditi nove tehnologije, za što bi se trebao angažirati stručnjak za ovu oblast.

Velika izdašnost resursa i pokazana volja ljudi da se bave pčelarstvom treba da budu osnovni pokretači daljeg razvoja ove grane poljoprivrede.

2.3 Šumarstvo

Prosječna drvena masa po hektaru šumskog zemljišta na području općine je veća od prosjeka za Federaciju BiH, što ukazuje na dobar kvalitet šuma za industrijsku preradu.

Tabela 32. Šumsko zemljište u 2021. godini

Općina	Površina u ha	Drvena masa u 000 m ³	Drvena masa u m ³ /ha
Trnovo	18.390	3.494	190
KS	68.041	12.152.001	179
FBiH	1.233.808	180.016.233	146

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2021. godini“

Stanje šumskog fonda u državnim šumama

Državnim šumama i šumskim zemljištima upravljaju Federalna uprava i kantonalne uprave pod uslovima utvrđenim Zakonom o šumama. Federalno ministarstvo ugovorom prenosi poslove gospodarenja šumama i šumskim zemljištem kantonalnim ministarstvima.

Kantonalne uprave ustupaju kantonalnim šumsko-privrednim društvima određene poslove u pogledu gospodarenja državnim šumama a koji se sastoji naročito iz: donošenja šumsko-gospodarskih osnova, izrada projekata za izvođenje i njihova realizacija, promet šumskih drvnih sortimanata, izvršavanje programa i planova jednostavne i proširene biološke reprodukcije, provođenje mjera integralne zaštite šuma, proizvodnja i promet šumskog sjemena i šumskog i ukrasnog sadnog materijala, izvršavanje planova i iskorištavanje sekundarnih šumskih proizvoda, realizacija planova razvoja šumarstva i mjere racionalizovanja u šumarstvu, sve ekonomske odgovornosti, koristi i odluke i ostali oslovi koji se ugovorom ustupaju od kantonalne uprave. "Sarajevo – šume" d.o.o Sarajevo je Kantonalno šumsko –

privredno društvo za gospodarenje državnim šumama na području Kantona Sarajevo. U cilju obezbjeđenja racionalnog i trajnog gospodarenja šumama i šumskim zemljištem formiraju se šumskogospodarska područja u koje ulaze i površine krša kao posebna gospodarska jedinica. Šumskogospodarska područja predstavljaju u stanišnom, biološkom, geografskom, prometnom, ekološkom i ekonomskom pogledu jednu zaokruženu cjelinu u okviru koje se obezbjeđuje trajnost gospodarenja šumama i šumskim zemljištem. U okviru Kantonalnog šumsko-privrednog društva, šume i šumsko zemljište Općine Trnovo formirano je kao "Trnovsko" šumsko-uzgojno područje koje se dijeli na šumskogospodarske jedinice. Poslovi Kantonalne uprave definisani su Zakonom o šumama, gdje je navedeno da, pored ostalih poslova, upoznaje javnost sa stanjem šuma i izdaje odgovarajuće stručno-popularne publikacije o stanju šuma i njihovom značaju.

Tabela 33. Pregled površina po kategorijama šuma Trnovsko (rok važnosti 01.01.2015. – 31.12.2024)

Kategorija šuma		Vrsta drveća	Gospodarska jedinica			Ukupno
			Crna Rijeka-Željeznica	Hojta Presjenica	Gornja Rakitnica	
Visoke šume sa prirodnom obnovom		neminirano	3.533,20	1.371,24	1.895,25	6.799,69
		minirano	191,68	108,96	222,38	523,02
		ukupno	3.724,88	1.480,20	2.117,63	7.322,71
Visoke degradirane šume		neminirano	879,80	797,50	249,98	1.927,28
		minirano	98,81	11,55	0,00	110,36
		ukupno	1.032,27	1.122,37	249,98	2.404,62
Šumski zasadi	Sa proc.dr .mase	neminirano	329,76	128,14	15,40	473,30
		minirano	98,81	11,55	0,00	110,36
		ukupno	428,57	139,69	15,40	583,66
	Bez proc.dr .mase	neminirano	44,41	28,21	132,40	205,02
		minirano	0,00	0,00	0,00	0,00
		ukupno	44,41	28,21	132,40	205,02
Izdanačke šume		neminirano	1.624,07	2.307,54	424,31	4.355,92
		minirano	148,33	579,49	0,00	727,82
		ukupno	1.772,40	2.887,03	424,31	5.083,74
Šibljići unutar pojasa šuma		neminirano	97,07	651,64	147,39	896,10
		minirano	0,00	72,24	0,00	72,24
		ukupno	97,07	723,88	147,39	968,34
Goleti unutar pojasa šuma		neminirano	639,15	211,03	345,83	1.195,85
		minirano	66,21	33,93	0,16	100,30
		ukupno	705,36	244,96	345,83	1.296,15
Neproductivne površine		neminirano	1.660,96	383,53	2.944,09	4.988,58
		minirano	0,00	4,77	0,00	4,77
		ukupno	1.660,96	388,30	2.944,09	4.993,35
Uzurpacije		neminirano	5,42	6,71	78,42	90,55
		minirano	0,00	0,00	0,00	0,00
		ukupno	5,42	6,71	78,42	90,55
Ukupno sve šume		neminirano	8.813,84	5.885,54	6.232,91	20.932,29

	minirano	657,50	1.135,81	222,54	2.015,85
	ukupno	9.471,34	7.021,35	6.455,45	22.948,14

Izvor: Sarajevo-šume d.o.o Sarajevo "Šumskoprivredna osnova za šumskoprivredno područje "Trnovsko"

Tabela 34. Pregled drve zalihe i godišnjeg zapreminskog prirasta po vrstama drveća Trnovsko (rok važnosti 01.01.2015. – 31.12.2024)

Kategorija šuma	Površina ha	Taksacioni element	Vrsta drveta	Trnovsko
Visoke šume sa prirodnom obnovom	6.799,69	Drvena zaliha	četinari	235.937,71
			lišćari	1.837.512,34
			ukupno	2.073.450,05
		Godišnji zapreminski prirast	četinari	5.747,42
			lišćari	30.668,32
			ukupno	36.415,74
Visoke degradirane šume	1.927,28	Drvena zaliha	četinari	3.422,55
			lišćari	558.939,33
			ukupno	558.361,88
		Godišnji zapreminski prirast	četinari	117,63
			lišćari	10.401,59
			ukupno	10.519,22
Šumske kulture	473,30	Drvena zaliha	četinari	80.321,67
			lišćari	8.859,37
			ukupno	89.181,04
		Godišnji zapreminski prirast	četinari	3.458,63
			lišćari	239,154
			ukupno	3.697,78
Izdanačke šume	4.355,92	Drvena zaliha	četinari	2.737,68
			lišćari	505.556,73
			ukupno	508.294,41
		Godišnji zapreminski prirast	četinari	150,99
			lišćari	18.519,07
			ukupno	18.670,05

Izvor: Sarajevo-šume d.o.o Sarajevo "Šumskoprivredna osnova za šumskoprivredno područje "Trnovsko"

Stanje šumskog fonda u privatnim šumama

Privatnim šumama upravljaju njihovi vlasnici u skladu sa Uredbom o šumama, podzakonskim propisima, propisima kantona i odredbama Šumskogospodarske osnove. Kantonalno ministarstvo putem kantonalne uprave obavlja stručne poslove u pogledu gospodarenja privatnim šumama, a može određene poslove prenijeti na kantonalno šumsko-privredno društvo. Pod navedenim poslovima podrazumijeva se doznaka, primanje i premjeravanje, izdavanje otpremnog iskaza, planiranje šumsko-uzgojnih radova, čuvanje i zaštita šuma.

U skladu sa Zakonom o šumama KS, upravljanje privatnim šumama na području općine Trnovo vrši Kantonalna uprava za šumarstvo.

Šumsko-gospodarska osnova za privatne šume i šumska zemljišta na području općine Trnovo, donešena je 2018. godine za period važnosti od 10 godina, tj. do 31.12.2027. godine.

Obzirom na ratna dejstva od 1992. godine do 1995. godine, nisu postojale objektivne mogućnosti za praćenje načina i obima sječa koje su bile predviđene šumsko-privrednom osnovom, sječe šume u tom periodu su uglavnom bile bespravne i nekontrolisane, a vršene su za potrebe raznih vojski (linije razgraničenja, logori i sl.), kao i za civilno stanovništvo. Veći dio ovih šuma se nalazio u zoni ratnih dejstava tako da ima dosta stabala koja su oštećena (prelom, izvala, gelerisanost i sl.), a znatan dio površina je i miniran, čemu se mora posvetiti znatna pažnja u narednom uređajnom periodu. Takođe treba napomenuti da neki tačniji podaci o izvršenim sječama iz navedenog perioda ne postoje, a i eventualna procjena ratnih šteta na velikim površinama nije urađena.

Slika 14. Šume na području općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

Kantonalno ministarstvo putem katonalne uprave obavlja stručne poslove u pogledu gospodarenja privatnim šumama. Pod navedenim poslovima podrazumijevaju se poslovi doznake, primanja i premjeravanja, izdavanja otpremnog iskaza, planiranja, šumsko-uzgojnih radova, čuvanje i zaštita šuma.

Tabela 35. Stanje šumskog fonda i obim sječa (etat) u privatnim šumama na području općine Trnovo – proizvodne šume (2018-2027.)

Kategorija šuma	Površina ha	Vrsta drveća	Drvena zaliha		10-godišnji obim sječa		Godišnji obim sječa	
			m ³ /ha	m ³	m ³ /ha za 10 god.	Ukupno m ³ za 10 god.	m ³ /ha za 1 god.	Ukupno m ³ za 1 god.
Visoke šume sa prirodnom obnovom	62,74	četinari	36,6	2.296,27	2,03	127,6	0,2	12,76
		lišćari	253,35	15.895,04	46,64	2.926,45	4,66	292,65
		sve vrste	289,95	18.191,31	48,67	3.054,05	4,86	305,11
Visoke degradirane šume	132,91	četinari	0	0	0	0	0	0
		lišćari	285,11	37.893,62	49,37	6.562,35	4,94	656,24
		sve vrste	285,11	37.893,62	49,37	6.562,35	4,94	656,24
Izdanačke šume	111,33	četinari	0	0	0	0	0	0
		lišćari	190,53	21.211,18	31,87	3.547,7	3,19	354,77
		sve vrste	190,53	21.211,18	31,87	3.547,7	3,19	354,77
Ukupno	306,98	četinari	7,48	2.296,27	0,42	127,6	0,04	12,76
		lišćari	244,31	74.999,84	42,47	12.036,5	4,25	1.303,65
		sve vrste	251,79	77.296,11	42,89	13.164,1	4,29	1.316,41

Izvor: Kantonalna uprava za šumarstvo KS

Tabela 36. Stanje šumskog fonda i obim sječa (etat) u privatnim šumama na području općine Trnovo – šume vodozaštitnih zona (2018-2027.)

Kategorija šuma	Površina ha	Vrsta drveća	Drvena zaliha		10-godišnji obim sječa		Godišnji obim sječa	
			m ³ /ha	m ³	m ³ /ha za 10 god.	Ukupno m ³ za 10 god.	m ³ /ha za 1 god.	Ukupno m ³ za 1 god.
Visoke šume bukve.prim	528,1	četinari	2,94	1.551,26	0,4	210,25	0,04	21,03
		lišćari	246,35	130.098,8	33,82	17.860,48	3,38	1.786,05
		sve vrste	249,29	131.650,06	34,22	18.070,73	3,42	1.807,08
Visoke degradirane šume	20,79	četinari	0	0	0	0	0	0
		lišćari	247,91	5.154	33,41	694,58	3,34	69,46
		sve vrste	247,91	5.154	33,41	694,58	3,34	69,46
Šumski zasadi	0,21	četinari	42,56	8,94	6,05	1,27	0,61	0,13
		lišćari	0	0	0	0	0	0
		sve vrste	42,56	8,94	6,05	1,27	0,61	0,13
Izdanačke šume	227,9	četinari	0	0	0	0	0	0
		lišćari	106,67	24.310,24	15,36	3.501,32	1,54	350,13
		sve vrste	106,67	24.310,24	15,36	3.501,32	1,54	350,13
Ukupno	777,0	četinari	2,01	1.560,2	0,27	211,5	0,02	21,15
		lišćari	205,36	159.563	28,39	22.056,4	2,84	2.205,64
		sve vrste	207,37	161.123,2	28,66	22.267,9	2,86	2.226,79

Izvor: Kantonalna uprava za šumarstvo KS

Jedan od osnovnih zadataka za ostvarivanje ciljeva gazdovanja sa šumama je da se putem sječivih zahvata poboljša njihovo kvalitetno stanje, da se stvore uslovi za povećanje prirasta, a time i prinosa šuma i da se poboljša reproduktivna sposobnost zemljišta. Visoke šume u vlasništvu građana i drugih lica su dosta usitnjene po katastarskim općinama. Na području općine Trnovo (Federacija BiH) oko 68 % od ukupne površine zauzimaju izdanačke šume, što je jako nepovoljno u odnosu na visoke šume. Zato treba prioritarno ove izdanačke šume prevoditi u viši uzgojni oblik tj. u srednje i visoke šume. U izdanačkim šumama ima stabala koja su sjemenskog porijekla te se ova okolnost može pozitivno iskoristiti i pomenute šume bez većih šumsko uzgojnih radova mogu prevoditi u viši uzgojni oblik. Putem sječa treba osloboditi stabla sjemenskog porijekla u godini punog uroda i obezbijediti prirodno naplođivanje. Širi društveni, a i lični interes vlasnika je prevođenje izdanačkih šuma u viši uzgojni oblik što je na području općine Trnovo veoma neophodno.

Kantonalne uprave dužne su obezbijediti neposrednu zaštitu šuma - čuvanje šuma od bespravnog prisvajanja i korištenja, šumskih požara i drugih elementarnih nepogoda, biljnih bolesti i štetočina kao i drugih protivzakonitih radnji, putem organizovane čuvarske službe (čuvarima šuma) po određenim čuvarskim rejonima.

2.4 Energetika

Na području Općine Trnovo trenutno postoji jedna akumulacija – brana Bogatići.

U cilju stavljanja vodnih resursa Općine Trnovo u funkciju proizvodnje električne energije Općina Trnovo je radila studije izvodljivosti za izgradnju mini-hidrocentrala na rijeci Bijeloj i gornjeg toka Crne rijeke. U međuvremenu Dom naroda Parlamenta Federacije BiH donio je odluku o zabrani izgradnje malih hidroelektrana instalisane snage od uključivo 10 MW, tako da je i ovaj projekat općine stavljen van snage.

Općina Trnovo je preko preduzeća Elektro – Trnovo napravila značajne korake na realizaciji projekta iskorištenja snage vjetra odnosno izgradnje vjetroelektrana na području općine Trnovo. Izvršene su i dalje se vrše istraživanja i mjerenja potencijala vjetra na općini Trnovo. Urađene su studije opravdanosti za dva vjetroparka ukupne snage 60 MW i prikupljena dokumentacija za podnošenje zahtjeva za dodjelu koncesije od strane Kantona Sarajevo. Pored benefita koje bi imala sama općina Trnovo, Kanton Sarajevo bi mogao obezbijediti značajne izvore električne energije sa ovih prostora.

Realizacijom ovih projekata Općina Trnovo bi u narednom periodu obezbjedila pretpostavke za osiguranje vlastitih izvornih prihoda.

2.5 Prerađivačka industrija

Općina Trnovo je 1992. godine imala osam industrijskih kompleksa i fabrika koji su zapošljavali 1.812 radnika različitih profila. „Predionica i tkaonica“ A.D. Trnovo, „Famos“- industrijski kompleks za proizvodnju motora i mjenjača, kao i mnoge druge drveno prerađivačke firme su predstavljale najvažnije industrijske pogone u regiji.

Danas ovi industrijski kapaciteti nisu u funkciji i svi se nalaze u Opštini Trnovo koja je u sastavu RS-a. Prerađivačka industrija je dosta nerazvijena djelatnost na području općine Trnovo, obzirom na velike prirodne potencijale koji se kroz poljoprivredu i šumarstvo mogu iskoristiti kao sirovinna osnova. Na ovo ukazuje i činjenica da trenutno na području općine Trnovo ne postoje industrijski pogoni ili tvornice u funkciji.

U drvo-prerađivačkoj djelatnosti registrovana i u funkciji je samo jedna pilana u privatnom vlasništvu koja se uglavnom bavi rezanjem drvne građe, bez finalizacije proizvoda i jedna firma za proizvodnju, prodaju i distribuciju drvenog peleta za ogrijev.

2.6 Građevinarstvo

Građevinarstvo skoro da i nije prisutno kao grana industrije na području općine Trnovo. U oblasti građevinarstva na prostoru Trnova registrovano jedno pravno lice.

Tabela 37. Vrijednost izvršenih građevinskih radova 2015 – 2020. godina

	Administrativna jedinica	Vrijednost u 000 KM		
		visokogradnja	niskogradnja	ukupno
2015.	Trnovo	2.390	1.079	3.469
	KS	118.141	88.993	207.134
2016.	Trnovo	5.859	1.987	7.846
	KS	136.341	74.382	210.723
2017.	Trnovo	5.106	361	5.467
	KS	140.698	79.709	220.407
2018.	Trnovo	310	304	614
	KS	145.790	65.820	211.610
2019.	Trnovo	1.341	888	2.229
	KS	137.497	66.467	203.964
2020.	Trnovo	7.574	4.254	11.828
	KS	147.981	70.135	218.116

Izvor: Zavod za informatiku i statistiku, Statistički bilten „Kanton u brojkama“, 2016 – 2020.

Po dostupnim statističkim podacima tokom 2020. godine ostvarena je veća vrijednost izvršenih radova u visokogradnji nego u niskogradnji u cijelom Kantonu Sarajevo pa i općini.

2.7 Usluge i trgovina

Na teritoriji trnovske općine prema prema KD-u (stanje 31.12.2021.g) u okviru trgovine na veliko i malo registrovano je 3 pravna i šest jedinica u sastavu pravnih lica, u okviru djelatnosti pružanja smještaja registrovano je 9 pravna lica i 17 u sastavu pravnog lica.

Ukupno je registrovano 20 obrta prema standardnoj klasifikaciji zanimanja na području općine.

Finansijske institucije i dostupnost sredstava

Na teritoriji općine Trnovo ne postoje finansijske niti osiguravajuće institucije, te stanovništvo i privredni subjekti potrebna finansijska sredstva nabavljaju putem finansijskih institucija koje svoju djelatnost obavljaju na teritoriji drugih općina Kantona Sarajevo, gdje vrše i osiguranje života i dobara.

Trgovina

Na području općine registrovane su tri trgovine na veliko i malo od strane pravnog lica i 6 jedinica u sastavu pravnog lica.

Tabela 38. Vanjskotrgovinska razmjena 2016 – 2021. godina

	Administrativna jedinica	Izvoz u 000 KM	Učešće u uvozu FBiH u %	Uvoz u 000 KM	Učešće u izvozu FBiH u %	Pokrivenost uvoza izvozom u %	Saldo robne razmjene u 000 KM
2016.	Trnovo	0,00	0	0,00	0	0,00	0
	KS	1.039	33,59	3.669	16,60	28,32	-2.630
	FBiH	10.925.411	99,45	6.259.782	99,95	57,30	-4.665.629
2017.	Trnovo	0	0,00	0	0,00	0,00	0
	KS	1.518.518	20,93	4.402.545	35,40	34,49	-2.884.027
	FBiH	7.254.540	100,00	12.435.049	100,00	58,34	-5.180.508
2018.	Trnovo	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
	KS	1.540.431	19,47	4.678.032	35,26	32,93	-3.137.601
	FBiH	7.911.909	100,00	13.266.590	100,00	59,64	-5.354.681
2019.	Trnovo	53,038	0,00	27,008	0,00	0,00	26,029
	KS	1.427.495	18,7,3	4.872.212	35,19	29,30	-3.444.717
	FBiH	7.620.113	100,00	13.844.811	100,00	55,04	-6.224.697
2020.	Trnovo	116,496	0,00	67,914	0,00	171,53	48,582
	KS	1.308.665	19,05	4.069.273	34,84	32,16	-2.760.607
	FBiH	6.871.410	100,00	11.680.596	100,00	58,83	-4.809.186
2021.	Trnovo	24,855	0,00	27,403	0,00	90,70	-2,548
	KS	1.659.650	17,34	5.120.378	33,84	32,41	-3.460.727
	FBiH	9.571.098	100,00	15.131.784	100,00	63,25	-5.560.685

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH 2016 - 2021. godina“

Tabela 39. Vanjskotrgovinska razmjena po stanovniku 2016 - 2021. godina

	Administrativna jedinica	Izvoz + Uvoz KM	Broj stanovnika	Izvoz po stanovniku u KM	Uvoz po stanovniku u KM	Izvoz + Uvoz po stanovniku u KM
	1	2	3	4	5	6
2016.	Trnovo	0	1.238	0	0	0
	KS	4.709.237	417.498	8.790	2.490	11.280
	FBiH	17.185.193	2.206.231	4.952	2.837	7.789
2017.	Trnovo	0	1.318	0	0	0
	KS	5.921.064.439	418.542	3.628	10.519	14.147
	FBiH	19.630.698.050	2.201.193	3.296	5.649	8.945
2018.	Trnovo	0	1.297	0	0	0
	KS	6.218.464.681	419.414	3.673	11.154	14.827
	FBiH	21.090.996.802	2.196.233	3.602	6.041	9.643
2019.	Trnovo	80.046	1.316	40	21	61

	KS	6.299.708.502	420.496	3.395	11.587	14.982
	FBiH	21.367.193.986	2.190.098	3.479	6.322	9.801
2020.	Trnovo	184.410	1,396	83	49	132
	KS	5.377.938.725	421.555	3.104	9.653	12.757
	FBiH	18.470.468.716	2.184.680	3.145	5.347	8.455
2021.	Trnovo	52.258	1.639	15	17	32
	KS	6.780.028.756	419.918	3.952	12.194	16.146
	FBiH	24.702.882.952	2.168.602	4.413	6.978	11.391

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH 2016 - 2021. godina“

2.8 Turizam

UVOD

Kako je već pomenuto, Trnovo je po površini najveća općina u Kantonu Sarajevo i 100% je ruralna. Općina Trnovo svoju perspektivu, između ostalog, vidi u razvoju turizma. Turizam je u ovoj regiji doživio ekspanziju tokom održavanja XIV Zimskih Olimpijskih Igara 1984.godine, za čije su potrebe izrađeni različiti sportski tereni i borilišta (za zimske i ljetne aktivnosti na otvorenom), izgrađeni su mnogobrojni hoteli, bungalovska naselja, prateći objekti i moderna infrastruktura.

Nakon agresivnog rata 1992/95. ruralno područje općine Trnovo dijeli sudbinu Bosne i Hercegovine kao i Kantona Sarajevo i dugi niz godina suočava se sa velikim demografskim problemom. Za Kanton Sarajevo je karakteristična urbana koncentracija. Urbano područje Kantona Sarajevo zahvata područje od samo 8% ukupne površine na kojem živi oko 89% ukupnog broja stanovništva. Stanovnici Sarajeva imaju potrebu da povrate ekološku ravnotežu. Današnje Trnovo itekako ima šta da ponudi Kantonu Sarajevo, Bosni i Hercegovini, Evropi i svijetu!

Većina svjetskih analitičara smatra da je najveći fenomen XX stoljeća, prije genetike i informatike, ipak turizam. Promjene koje su nastale uticajem turističkih kretanja u mnogome su izmjenile sliku svijeta i uticale na čovjeka. Turistički resursi su turistički iskoristiva prirodna ili društvena dobra visokog stepena privlačnosti.

Turistički resursi se mogu definirati kao prirodna i antropogena dobra koja se mogu privredno valorizirati. Nema razvoja turizma ako na pojedinom području nema prirodnih i antropogenih resursa visokog stupnja privlačnosti. Ukoliko neki resurs ne privlači turiste on je samo elemenat koji u turizmu nema nikakvo značenje. Turistički resursi nisu turističke atrakcije i ta dva pojma se ne smiju miješati.

Resursi su kvalificirani u dvije skupine i to: prirodni i antropogeni.

U prirodne resurse ubrajamo: Klimu, geomorfološke resurse – reljef, hidrografske resurse, biogeografske resurse i prirodne pejzaže.

U antropogene resurse ubrajamo: Kulturno-historijske resurse (ostaci prošlih civilizacija); Etno-socijalne resurse (narodne igre pjesme, običaji, nošnje, rukotvorine, kulinarske vještine, mentalitet, gostoljubivost); Umjetničke; Manifestacijske (kulturne i sportske priredbe, festivali, smotre folkloru, sajmovi, kongresi...); Ambijentalne resurse (prostorne cjeline koje je stvorio čovjek svojim radom).

Turistička karta, koja zaslužuje da bude na ulazu u planinsku općinu Trnovo je karta koja pokazuje skup prirodnih bogatstava koja su komplementarna tržišnim potrebama posjetilaca. Gradsko stanovništvo će tu

naći više od usluga i proizvoda. Ono će tu biti dočekano. U tom smislu općenito planine Bosne i Hercegovine imaju priliku da preuzmu vodeću poziciju u razvoju turizma, dajući sadržaj turizmu, što će im donijeti prosperitet i jedno markantno obilježje. U tom smislu eko-turizam se pojavljuje kao bitan element državne politike i element političke ekonomije.

Definicija ekoturizma (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources – IUCN) je „ekološki temeljeno putovanje u relativno nenarušene prirodne krajeve, u cilju uživanja i prihvaćanja prirode (kao i ukomponiranih kulturnih karakteristika), koje potiče zaštitu, ima vrlo mali negativan uticaj od posjetitelja i osigurava dobrobit za lokalno stanovništvo“.

Po preporukama sa Kongresa Svjetskih parkova 2003. eko-turizam treba:

- Pokretati zaštitu i biti oslonac zaštićenim područjima;
- Sadržavati edukacijske i interpretacijske karakteristike;
- Ohrabrivati uključivanje malog i lokalnog sektora i dostavljača;
- Sadržavati tradicionalnu poljoprivredu, prirodne vrijednosti i kulturno naslijeđe;
- Poticati održivi razvoj i veze sa konvencionalnim turizmom.

PRIRODNI RESURSI

Povoljna klima je jedan od najznačajnijih faktora turističke privlačnosti nekog mjesta ili regiona ili veće prostorne jedinice. Čovjek za svoj rekreativni i kulturni odmor traži prvenstveno ona područja u kojima će biti dobre volje, opušten i raspoložen, tamo gdje će se fizički dobro osjećati. Na fiziološke osobine čovjeka posebno značenje imaju insolacija, temperatura vazduha/zraka, relativna vlažnost te padavine i vjetrovi.

Planina, planinska klima, život u planini ili stalna posjeta planinama, svugdje su u svijetu sinonimi zdravlja i zdravog i dugovječnog života. Po mišljenju dr. Ljube Mihića, najvećeg enciklopediste naših planina, planina na čovjeka i njegovo zdravlje fiziološki djeluje sintezom većeg broja faktora:

- geološkim sastavom tla i vodom, koji su važni za konstituciju i karakter;
- sastavnim dijelovima atmosfere, sadržajem kiseonika i smanjenjem pritiska, čistoćom vazduha (bez prašine, vlage i magle);
- obiljem sunca i svjetlosti, te naročitim sastavom svjetla;
- planinskom klimom, kao produktom svih meteoroloških elemenata.

Da bi se krenulo u promociju planinske klime kao prirodnog resursa, potrebno je pribaviti stručnu ekspertizu renomirane institucije za tu oblast. Nakon dobivanja zvaničnog sertifikata za vazdušne banje moguće je ići u ozbiljnu promociju planinskih lokaliteta.

Uz već poznate nazive za povećanje tjelesne i duhovne snage, kao što su „wellness“, „benessere“, „bien etre“, ponude vodenih parkova, mora i mediteranske klime, planinski prirodni ljekoviti faktori su osnov za razvoj klimatsko-planinskih turističkih mjesta.

U starom Pravilniku o proglašenju turističkih mjesta Kraljevine Jugoslavije iz 1936. godine, turistička mjesta su se dijelila na turistička mjesta primorskih klimatskih faktora, planinskih klimatskih faktora i banjskih/topličkih faktora.

Globalno otopljanje u sljedećim decenijama je izvjesno. Zimski centri u svijetu locirani ispod 1.500 m.n.m. će u narednim godinama morati prestrukturirati svoju ponudu. Potrebno je reći da ruski solarni fizičari vjeruju da na globalne temperature više utiču promjene na Suncu, nego emisije plinova na zemlji. Po tome će u sljedećim decenijama biti pad temperature na Zemlji, jer Sunce ulazi u manje aktivnu fazu.

Na području Općine Trnovo prevladavaju tri klime: predplaninska, planinska i na vrhovima Bjelašnice i Treskavice alpska.

Najčešće sa Tirenskog mora, a ponekad i sa Atlantskog okeana, vjetrovi nanose tople i vlažne zračne mase preko Bosne i Hercegovine. Nailaskom na Dinarske planine zračne mase se uzdižu uz planinske padine, rashlađuju se, kondenzuju i nastaju padavine.

Ponekad, tokom ljeta, kada je zračni pritisak iznad Evrope nizak, struji topli i suhi zrak direktno iz Afrike, uzrokujući visoke temperature. U zimskom periodu, kada se iznad sjeveroistočne Evrope obrazuje visoki zračni pritisak, preko Bosne i Hercegovine struji hladni arktički zrak.

Iz rečenih razloga klima Bosne i Hercegovine je oštrija nego što bi odgovaralo njenom geografskom položaju. Samo primorje i niska Hercegovina imaju mediteransku klimu. Uticaj mediteranske klime se osjeća posebno dolinom Neretve. Pošto je vjetar posljedica narušene ravnoteže barometarskog pritiska tako razlikujemo stalne, periodične i lokalne vjetrove

U našim krajevima meteorološka služba se utemeljuje 1879. godine, dolaskom meteorologa Phyllipa Baliffa. Na vrhu Bjelašnice gradi se (1894.) prva visinska meteorološka stanica na Balkanu (druga u Evropi) koju je Zavod za zaštitu kulturnog i prirodnog naslijeđa Kantona Sarajevo proglasio spomenikom kulture. Do 1900. godine, uspostavlja se mreža od 100 meteoroloških postaja u Bosni i Hercegovini. Opservatorijum na vrhu Bjelašnice je uz francusku donaciju obnovljen. Obnovljena je vanjska fasada, izmjenjene nosive grede, a montirana je najsavremenija meteorološka oprema. U sklopu manifestacije Wigwam Trophy – Festival sela 2004., Klub spasavalaca 2000 iz Sarajeva, je na vrhu Bjelašnice postavio orijentacioni vidokrug.

Srednja godišnja količina padavina u Dubrovniku iznosi 1.051 mm, u Sarajevu 932 mm, a na Bjelašnici 1.115 mm. Za razliku od Dubrovnika, raspored padavina u našim krajevima je ravnomjeran u toku cijele godine, što je sve do nedavnih klimatskih promjena u zimskim uvjetima omogućavalo stvaranje bogatog snježnog pokrivača, koji je u uvjetima "temperaturne inverzije" praćen toplim i sunčanim vremenom. Srednji godišnji broj dana sa snježnim pokrivačem većim od 10 cm u Dubrovniku je 0,1 dan, u Sarajevu 31 dan, a na Bjelašnici i Jahorini 150-180 dana.

Studijska klimatološka istraživanja rađena za potrebe XIV ZOI '84, pokazala su da do sada u februaru nije zabilježen slučaj da predjeli iznad 1.200 m.n/v. na Igmanu, Bjelašnici i Jahorini ostanu bez snijega. Dobar snježni pokrivač nije sam po sebi nikakva prednost, ukoliko ga ne prate dobri uvjeti, posebno lijepo i stabilno vrijeme, a to je upravo karakteristično za navedene predjele.

"Deficit" u rezervama zraka još se ne uočava u onoj mjeri u kojoj je to slučaj sa vodom. Predviđanja pokazuju da nismo daleko od vremena kada će dovoljne količine čistog zraka, određenih bioloških svojstava, postati ozbiljan problem.

Općina Trnovo upravlja istočnim i južnim dijelovima Bjelašnice koji obuhvataju vrh (2067. m/nv) sa meteorološkom opservatorijumom i istočnim dijelom Velikog Polja na Igmanu koje je klimatski prirodni fenomen. Na lokalitetu Velikog Polja na visini od cca 1200 m/nv rastu zimzelene četinjače (jele, smreke i borovi), a na višim dijelovima planine na visinama oko 1.550 m/nv rastu mješovite šume sa listopadnom bjelogoricom (četinjače, bukve javorovi...) što je vidljivi dokaz da je u klimatski inverzionoj dolini Veliko Polje znatno hladnije.

Klima kao zdravstveni faktor je ogromni neiskorišteni potencijal Općine Trnovo. Dobivanje validnog certifikata klimatskih zdravstvenih faktora od strane referentnog balneoliškog instituta je pretpostavka za razvoj zdravstvenog turizma.

Bosanskohercegovačke planine neodoljivo privlače svojom ljepotom. Broje oko 50 planinskih grupacija sa desetinama vrhova od 1.700 do 2.386 metara n/v, gdje se nenadano smjenjuju suri masivi, strme litice, duboki kanjoni sa blagim prevojima, pitomim obroncima i cvjetnim visoravnima. Ovakav šaroliki pojas je idealno stanište brojnoj i mnogovrsnoj visokoj i niskoj divljači.

Pod geomorfološkim resursima podrazumijevamo sve reljefne raznolikosti. U turizmu reljefni oblici zemlje (udubljenja i uzvišenja) i geomorfološke pojave imaju značajnu ulogu u oblikovanju turističke ponude. Planine i planinski lanci imaju najveće turističko značenje ako su lako dostupne, posebno one u blizini velikih gradova. Tako su Jahorina i Bjelašnica mnogostruko više posjećene od Prenja i Treskavice koje su atraktivnije.

Klisure su sužene doline, a kanjoni su klisure sa suženim dnom i veoma strmim stranama. Neke velike dubine kanjona (Kolorado 1.800 m) se turistički valoriziraju, ali i male (kanjon Vintgar kraj Bleda u Sloveniji) i nadamo se u bliskoj budućnosti kanjon rijeke Rakitnice kraj Sarajeva.

Kanjoni su morfološki i orografski fenomeni i u regionu Sarajevskih planina su razvijeni u zoni dubokog krša. Početak kanjona rijeke Rakitnice je na 1120 m, a njeno ušće je na nadmorskoj visini od 320 m, pa je na cca 20 km dužine kanjona prosječan pad od 40 promila. Visina kanjona je cca 800 m, a prosječna širina cca 100 m. Kanjon Rakitnice, Kazani na Željeznici... su na dohvat ruke Sarajlijama.

Slika 15. Kanjon Rakitnice
Izvor: Općina Trnovo

Vidljivo je da u razvoju turističkih atrakcija i saobraćajne infrastrukture Općina Trnovo mora saradivati sa susjednim općinama, Kantonom Sarajevo, Federacijom BiH i RS-om.

Pećine, jame ili špilje su prirodni i turistički kurioziteti koji privlače turiste svojim oblicima (kanali, dvorane, pećinski nakit, jezera, rječice...) ali i sadržaji (pećinski crteži, tragovi civilizacija...).

Vjerovatno jedna od prvih pećina koja je bila uređena za posjete je bila pećina Klokočevica na Babinom Dolu na Bjelašnici koja nažalost danas nije otvorena za posjete. Krajem XIX stoljeća izgrađene su

stepenice od lomljenog kamena u dužini od 30-tak metara koje vode od ulaza do male zaravni na sredini pećine odakle je moguće pogledom obuhvatiti cijelu dvoranu. Kamene stepenice su se sačuvale do danas.

Hidrografski resursi su uz klimu najprivlačniji faktori savremenog turizma. Vode u svijetu možemo podijeliti na vode na kopnu i svjetska mora.

Sa stajališta turističke privlačnosti svjetska mora i primorje su i dalje najprivlačniji turistički resursi. Najznačajnije civilizacije svijeta su nastajale uz svjetska mora i ona su najbogatija tragovima starih svjetskih civilizacija. Turiste privlače i rijeke, jezera, termalne i mineralne vode ali i vodopadi, brzaci, kanjoni...

Voda je ta koja stvara osnovne pretpostavke za razvoj turizma. Otvoreni ili zatvoreni bazen, malo jezero... su preduvjeti za stvaranje stacionarnog turizma. Jezera na Treskavici; Veliko, Crno, Platno, Bijelo i Malo jezero koja se nalaze na visini iznad 1500. m/nv. predstavljaju prirodnu rijetkost i planinsku atrakciju. Jezera su krajem pedesetih godina prošlog stoljeća poribljena, ali je eksperiment uspio djelimično. Pastrmka se održala samo u Velikom jezeru (dugo 220. m, široko 185. m, duboko 6. m), koje se nalazi na visini od 1548. m/nv.

Slika 16. Jezero na Treskavici
Izvor: Općina Trnovo

Očigledno je da se razvoj stacionarnog turizma ne može bazirati na glečerskim jezerima čije široko područje je potrebno hitno zaštititi zakonom, već na eventualnim vještačkim akumulacijama na naprimjer Rakitnici iznad sela Rakitnica, Tušilačkoj rijeci iznad Sinanovića (raskršće za Ljutu), Crnoj rijeci iznad Delijaša i sl. pogodnim lokalitetima.

Biogeografski resursi imaju posebno značenje za usmjeravanje turista i turističku valorizaciju nekog prostora.

Životinjski svijet – ptice, ribe u vodama i živi svijet u šumama su mjesta lova, ribolova, foto safarija, posmatranja ptica i uopće promatranja živog svijeta. Nažalost, čovjek svojim nerazumnim pristupom na planeti općenito sužava životni prostor životinja, pa se neke životinje danas mogu vidjeti samo u rezervatima ili posebno zaštićenim parkovima prirode.

Savremenom čovjeku stoje na dohvatu ruke prirodni izvori za održavanje zdravlja. Moderna medicina je sa sve većom proizvodnjom sintetskih lijekova uticala da čovjek zanemari ljekovita svojstva mnogih biljaka kojima su se liječile, suzbijale ili sprečavale razne bolesti. Povratak ljudi ljekovitim izvorima prirode zahtijeva i njeno upoznavanje i učenje o pravilnoj upotrebi. Najnovija saznanja su da djelovanja ljekovitog bilja daleko nadmašuju djelovanja sintetskih preparata, a što je važno, ne uzrokuju neželjene pojave. Ona doprinose renesansi stare devize „Natrag ka ljekovitom bilju“.

Slika 17. Biljni svijet
Izvor: Općina Trnovo

Čvrsto je dokazana činjenica da je Bosna i Hercegovina bogata diverzitetom. U Bosni i Hercegovini se ukrštavaju dvije velike florne oblasti – euro-sibirska i sredozemna, a prodire treća irano-turanska. Prema katalozima BiH herbara Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, u BiH je utvrđeno 5.143 taxa (vrste, podvrste, hibridi) od toga 565 vrsta mahovina, 71 papratnjača i 4.498 sjemenjača. Pretpostavlja se da u Bosni i Hercegovini živi oko 15 – 20 hiljada vrsta gljiva, a poznato je svega 549 vrsta. Procjenjuje se da u Bosni i Hercegovini živi oko 1.000 vrsta lišajeva, a zabilježeno je samo nešto preko 300 vrsta. To se može mjeriti samo sa bogatstvom tropskih i subtropskih područja. Mnoge od njih su izrazitog reliktnog karaktera, sa mnogobrojnim endemima. Florističko bogatstvo Bosne i Hercegovine je vrlo veliko i po tome se naša država u Evropi nalazi na vrhu ljestvice, zajedno sa Hrvatskom, Italijom, Grčkom i još nekom zemljama. Na žalost još uvijek nije izvršena kompletna inventarizacija biodiverziteta u Bosni i Hercegovini. Procjenjuje se da oko 30% endemične flore Balkana, odnosno oko 1.800 vrsta živi na području Bosne i Hercegovine pa tako i na području općine Trnovo.

Razni pritisci na svijet divljine u Bosni i Hercegovini uzrok su nestanka brojnih sorti i pasmina ali je to još uvijek najveći potencijal i komparativna prednost u odnosu na zemlje u regionu i čitavoj Evropi. U budućnosti koja je pred nama bogatstvo jedne zemlje će se mjeriti raznolikošću njenih biljaka i životinja.

Slika 18. Životinjski svijet
Izvor: Općina Trnovo

Pejzažni turistički resursi predstavljaju različite prirodne i antropogene resurse određenog prostora. Pejzaži se mogu podijeliti u 3 skupine: planinski, nizinski i primorski. Svijet danas pridaje veliku važnost očuvanju prirodnih pejzaža.

Zakonom o ministarstvima i drugim administrativnim tijelima u Bosni i Hercegovini odgovornost za okolinska pitanja na državnom nivou je u nadležnosti Ministarstva za vanjsku trgovinu i ekonomske odnose. Ministarstvo je odgovorno za provođenje jurisdikcije BiH i harmoniziranje planova entitetskih vlada u poljoprivredi, energetici, upravljanju okolišem, razvoju i eksploataciji prirodnih resursa.

U Bosni i Hercegovini na relativno maloj površini (52.000 km²) je registrirano čak 252 ekosustava koji izgrađuju 11 pejzaža ili bioma (I) mediteranski, (II) sub-mediteranski, (III) mediteransko-montani (brdski), (IV) montani, (V) panonski, (VI) peripanonski, (VII) gorski, (VIII) pretplaninski, (IX) planinski, (X) reliktnih borovih šuma, (XI) refugijalno-reliktnih lišćarsko-listopadnih šuma i (XII) močvarnih.

Još uvijek veoma očuvani izvorni etnološki elementi: otvorenost, srdačnost i domaćinski odnos naših gorštaka, a posebno čiste i bistre izvorske vode, čisti planinski zrak, te i slikoviti gorski pejzaži livada, proplanaka i šuma čine jedinstvene preduslove za intenzivnije naseljavanje ovog prostora, razvoj zdravstvenog i rekreacijskog, a posebno seoskog turizma u svim godišnjim dobima.

Slika 19. Očuvani pejzaž je imperativ skladnog ekoturističkog razvoja

U Federaciji Bosne i Hercegovine su zaštićenim područjima proglašeni: jedan nacionalni park (36.086,78 ha); pet spomenika prirode (13.965,63 ha); dva parka prirode (43.624,1 ha) i pet zaštićenih pejzaža (14.417,59 ha). Tih trinaest zaštićenih područja ukupne površine 108.092,1 ha, čine 4,14% površine Federacije BiH⁴. U međuvremenu je proglašeno područje Zaštićeni pejzaž/krajolik Vjetrenica-Popovo Polje, površine 4.712,19 ha⁵. U zbiru ukupne površine Bosne i Hercegovine to iznosi 160.303,31 ha ili 3,13% površine države.

Ukupna površina zaštićenih područja u Bosni i Hercegovini (3,13%) je izuzetno niska u odnosu na druge zemlje u svijetu. Dok je globalni cilj svjetske zajednice u prethodnom desetogodišnjem periodu iznosio 17% kopnenog i 10% akvatičnog teritorija svake zemlje pod zaštićenim područjima BiH je ostala više od pet puta ispod tog svjetskog prosjeka. EU do 2030. godine planira zaštititi ukupno oko 30% ukupne teritorije dok plan ESAP2030+⁶ u BiH planira zaštitu od 17% u istom periodu.

Zaštita pejzaža naročito uz saobraćajnu infrastrukturu je imperativ skladnog eko-turističkog razvoja u Europi.

Pregled prirodnih cjelina

Prirodne cjeline na području Općina Trnovo su:

- Prirodna cjelina Rakitnica, rezervat prirode, površine 1.988 ha, dio se nalazi unutar kantona Sarajevo i Općine Trnovo. Evidencija prethodne zaštite sadrži sljedeće prirodne vrijednosti:
  - paleontološki: pećina Ledenica,
  - hidrološki: vrela Bobovica,

⁴ Federalno Ministarstvo okoliša i turizma, 2020.g.

⁵ Skupština Hercegovačko - Neretvanskog kantona/županije, 2021. g.

⁶ <https://esap.ba/bs/>

Slika 20. Kanjon Rakitnice
Izvor: Općina Trnovo

- Prirodna cjelina Bjelašnica, površine 25.411 ha, unutar koje su zastupljene sljedeće graditeljske vrijednosti:
  - geomorfološki: pećina Lednica, Klokočevica, jama Ponor, pećina Vilenica i Kozarica, Garava Jama,
  - hidrološki: Studeni potok, Bešlića jezero
  - ambijentalne cjeline: osam naselja (Milišići, Rašenovići, Lukavac, Ivanovo polje, Umoljani, Gradina, Kramari),
  - arheološki lokaliteti: tumuli-Grkarica, crkvina-Umoljani, gradina-Umoljani, lokalitet stećaka Umoljani, Močiocci, Lukavac, Šabići,
  - historijsko-memorijalni: jedna spomen ploča (Šabići)

Slika 21. Bjelašnica
Izvor: Općina Trnovo

- Prirodna cjelina Treskavica, površine 3.764 ha, unutar koje su zastupljene sljedeće graditeljske vrijednosti:
  - paleontološki: Pašina pećina/planina
  - hidrološki: Zacina vrela, Bobovačka vrela, Vrelo Godinjskog potoka, Konjska vrela, Ilijaška vrela, Spasovačko vrelo, izvor Ušljiva vrela, izvor Prohin smet, vodopad Hrasnica, izvor Željeznice, Veliko jezero, Crno jezero, Bijelo Jezero, Trokunsko jezero, Platno jezero,
  - ambijentalna cjelina: dva naselja (Dujmovići, Godinja),
  - nekropole: jedan lokalitet (Dujmovići),
  - arheološki lokaliteti: dva lokaliteta (tumuli Godinja, gradina Godinja).

Slika 22. Treskavica
Izvor: Općina Trnovo

- Prirodna cjelina Visočica, bez Rakitnice. Evidentirane sljedeće graditeljske vrijednosti:
  - ambijentalne cjelice: Čaklić, Jelenjača i Tušila
  - arheološki lokaliteti: Gromile/Donja Tušila, nekropola stećaka Pervizi/Donja Tušila

Slika 23. Visočica
Izvor: Općina Trnovo

- Prirodna cjelina Jahorina, dijelovi većih cjelina reducirani Dejtonskom granicom. Evidentirane sljedeće vrijednosti:
  - hidrološki: izvor Košuta, izvor Crne rijeke, izvor Gučina,
  - geomorfološki: pećina u Delijašu,
  - arheološki lokaliteti: nekropola stećaka Zabojska, Bistročaj, Bašci, nekropole stećaka i nišana Gukavac, Šišići, Govedovići, Delijaš, Durakovići,

Slika 24. Jahorina
Izvor: Općina Trnovo

- Teritorij površine 8.563 ha, sadrži sljedeće kulturno-historijske vrijednosti:
  - paleontološki: pećina Lednica
  - ambijentalna cjelina: naselja (Zoranovići, Močevići, Presjenica, Šabanci, Ledići)
  - nekropolje grobalja: 15 lokaliteta (stećci, nišani, pravoslavno groblje – Zoranovići, Dolovi, G. Presjenica, D. Presjenica, Prečani, Šabanci, Dejčići, Ledići, Pomol – Trebečaj, kamenjara – Trebečaj, uvrat – Trebečaj, Kauraši – Trebečaj, nišani Trebečaj, Pendičići)
  - arheološki lokaliteti: 6 lokaliteta (gradina Prečani, gradac Umčani, Tumili – Ostojići, gradina Miljanovići, utvrđenej Brutusi, tumili Trebečaj)
  - historijsko – memorijalni: spomen ploče – Proskok, Dževad Hanjalić, Dejčići, Ledići, kuća Miovčića – Ledići, Trebečaj, Nijac Šabanović – Brutusi.

Slika 25. Dejčići
Izvor: Općina Trnovo

ANTROPOGENI RESURSI

Antropogeni resursi Općine Trnovo - Kulturno-historijski resursi (ostaci prošlih civilizacija); Etno-socijalni resursi (narodne igre pjesme, običaji, nošnje, rukotvorine, kulinarske vještine, mentalitet, gostoljubivost); Umjetnički; Manifestacioni (kulturne i sportske priredbe, festivali, sajmovi, kongresi...); Ambijentalni resursi (prostorne cjeline koje je stvorio čovjek svojim radom).

Kulturno-historijski resursi su sačuvani ostaci prošlih civilizacija i njihova tehnološka dostignuća. Spomenici i pojedini objekti, urbanističke cjeline (očuvana sela), umjetnička ostvarenja u slikarstvu i kiparstvu, te drugim granama umjetnosti mogu biti veoma privlačni turistički resursi, posebno za posjetioce iz novog svijeta čija historija počinje od XVI stoljeća.

Ovakvi resursi rijetko sami mogu djelovati na privlačenje turista osim ako imaju visok stepen atraktivnosti ili znamenitosti. Oni u svakom slučaju obogaćuju turističke resurse i u kombinacijama sa drugim atrakcijama su veoma važan faktor ponude jedne zemlje kao dopunski ili komplementarni faktor privlačenja turista.

Slika 26. Nekropola Umoljani
Izvor: Općina Trnovo

Najznačajniji spomenici srednjeg vijeka su stećci (jedinstveni u svijetu) koji su rasuti u mnogobrojnim nekropolama. Nekropole stećaka se po pravilu nalaze na mjestima sa kojih je moguć izuzetno lijep pogled na krajolik tako da se može ustvrditi da je svaka srednjovjekovna nekropola stećaka svojevrstni ambijentalni resurs. Nekropola stećaka u Umoljanima je upisana na Listu svjetske kulturne baštine – UNESCO i to se mora imati u vidu u smislu umrežavanja nekropola sa Liste UNESCO u općinama Konjic i Kalinovik.

Očigledno je da Općina Trnovo svoj sustavni turistički razvoj mora tražiti kroz usku saradnju sa susjednim općinama u FBiH i RS

Valorizacija kulturno-historijskog naslijeđa Općine Trnovo počinje evidentiranjem i analizom svih zaštićenih lokaliteta od strane Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa Sarajevo, Komisije za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine i UNESCO-a, kao i drugih nadležnih institucija. Potrebno je pomenuti da je Komisija za nacionalne spomenike BiH proglasila sve staze za alpske i nordijske discipline iz vremena ZOI '84, nacionalnim spomenicima BiH, a nekropola stećaka u Umoljanima je na Listi svjetske baštine UNESCO. Očigledno je da je za sistemsko planiranje razvoja ekoturizma, zdravstvenog turizma i aktivnosti u prirodi potrebna uska saradnja i usaglašavanje planova razvoja sa susjednim općinama.

U tom smislu prostorno planiranje mikroregiona oko Općine Trnovo je jedno od najbitnijih segmenata eko-turističkog razvoja. To je najvažniji preduvjet da bi se obezbijedio skladan razvoj. U tom smislu je veoma važan aspekt transparentnost rada u skladu sa Programom uključenja javnosti kojim se preciziraju aktivnosti nosilaca pripreme i nosilaca izrade plana, kao i upoznavanje javnosti kroz printane i elektronske medije, organizacijom javnih rasprava i sl.

Etnosocijalni resursi – narodne igre, pjesme, običaji, narodne nošnje, rukotvorine, kulinarske vještine, mentalitet ili druge osobenosti kao što je gostoljubivost.

Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine – UNESCO iz 2003. godine, sa ciljem osiguravanja održivosti nematerijalne kulturne baštine u vremenu globalizacije i komercijalizacije želi sačuvati razne vještine, mentalitet, rukotvorine i općenito nematerijalnu kulturnu baštinu.

Slika 27. Stara sela
Izvor: Općina Trnovo

Stara sela na obodima Bjelašnice koja su bila muzeji na otvorenom u minulom ratu su temeljito zapaljena

Kanton Sarajevo je popisao stare i tradicionalne zanate (71 djelatnost) koji, na žalost, svakodnevno odumiru. Bosna i Hercegovina za razliku od susjednih zemalja još uvijek nema instituciju koja brine o očuvanju nematerijalne kulturne baštine. Hrvatska je 2008. donijela Deklaraciju Hrvatske kulturne baštine, a Srbija je 2010. ratifikovala Konvenciju o očuvanju nematerijalne kulturne baštine – UNESCO.

Kulinarska kulturna proizvodnja u kulturno raznolikoj Bosni i Hercegovini je elemenat kulturnog naslijeđa i identiteta koja se ogleda kroz autentičnost i raznolikost ukusa što je svojevrsni povratak regionalizaciji nasuprot globalizaciji. Osnovne poruke EU o hrani i piću su: hrana i piće su elementi kulturnog naslijeđa i identiteta svake zemlje Evrope. Kulinarska proizvodnja i tradicija su osnove za buduće standarde proizvodnje, autentičnost i razabiranje okusa su povratak regionalizaciji nasuprot globalizaciji.

Vjerovatno originalno bosanskohercegovačko jelo je Bosanski lonac za koji se pretpostavlja da vuče porijeklo još iz srednjeg vijeka kao jelo drvosječa i rudara. Takođe se vjeruje da je originalni domaći slatkiš tufahija (jabuka sa nadjevom od oraha). Kultura kuhinje i hrana u kulturno raznolikoj zajednici naroda Bosne i Hercegovine igrala je značajnu ulogu u razvoju kulturnog i regionalnog identiteta građana različitih vjeroispovijesti i kroz protekla vremena je korištena kao simbol narodnog ponosa.

Iz iskustva “domaće” proizvodnje razvila se specifična industrija prehrambenih namirnica (turšija, “kisele” zimnice, osvježavajući napitci, pekmezi, bestilji...).

Umjetnički resursi nisu samo spomenici iz historijskog i kulturnog razvoja nekog naroda nego i savremena dostignuća u arhitekturi, likovnoj i primjenjenoj umjetnosti, teatarskoj i muzičkoj umjetnosti, filmskoj itd.

Kako danas interpretirati umjetničke vrijednosti, kako koristiti medije i savremene informacijske tehnologije? Kako osvijetliti arhive samostana, biblioteka, privatnih zbirki...? Legendarni turistički vodič Sarajeva Ibrahim Zildžo je davno zapisao: turistička interpretacija ne treba da ima ambiciju da podučava turiste, a ni turisti nemaju vremena za sve. Interpretacija, dakle, treba da što više stvari dotakne ali bez ambicije da ih dovrši. Mora ići brzo sa teme na temu i na revijalan način pokazati što više. Ako će se rastati sa zadovoljnim gostom koji će ponijeti lijep utisak o mjestima i ljudima koje je sreo vodič može reći da je postigao svoj cilj.

Ljiljana Beljkašić-Hadžidedić je u brošuri „Narodna umjetnost Bosne i Hercegovine“⁷ je zabilježila: „Svi oblici narodne umjetnosti kao muzika, narodne igre, usmeno stvaralaštvo (poezija, proza), likovna umjetnost, su najčešći i najuočljiviji oblik narodne umjetnosti - od rođenja pa do smrti, što se vidi na nadgrobnim spomenicima.

„Kolijevka za novorođenče – rezbarena ili bojena, čiji motivi nerijetko imaju simbolično značenje, dječije ruho, dijelovi nošnje, zastirači i prekrivači, torbe i bisage, posuđe i kašike, preslice i vodijeri, ogledala i oružje, štapovi i britvenice, obredni hljebovi i uskršnja jaja – i još mnogo drugih predmeta namijenjenih svakodnevnoj upotrebi, svaki ukrašen na poseban način i u različitim tehnikama, imaju po pravilu izuzetnu i estetsku i likovnu vrijednost“- kraj citata.

Manifestacije povećavaju stepen atraktivnosti nekog mjesta, regije ili zemlje, obogaćujući sadržaje boravka i stimuliraju veću potrošnju (kulturne, umjetničke, folklorne, zabavne, sportske, kongresne, poslovne...).

Slika 28. Manifestacije
Izvor: Općina Trnovo

Mnoge kulturne ustanove moraju usko da sarađuju sa turizmom.

---

⁷ SOUR Svjetlost, Sarajevo, 1983.

Slika 29. Dugogodišnja tradicija - Start zimskog uspona ispred PD Treskavica u Sinanovićima

Ambijentalni resursi to su manje ili veće prostorne cjeline koje je stvorio čovjek svojim radom i umijećem, a koje po svom izgledu, tehnici izvedbe ili funkciji predstavljaju za turiste posebnu privlačnost (hidroelektrane, industrijski objekti, mostovi, manji urbani prostori kao bulevari, trgovi, sportsko-rekreativni objekti i druge arhitektonske posebnosti.

Ovi resursi samostalno rijetko mogu da privuku turiste, ali neki bilježe velike turističke posjete. Prema tome kod uređenja prostora u regionalnom planiranju valja voditi računa da te ambijentalne vrijednosti imaju neposredno značenje za razvoj turizma.

Lista ambijentalnih resursa Općine Trnovo je šira od liste Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa Sarajevo, Komisije za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine i Liste kulturnog naslijeđa – UNESCO. Ono što se posebno mora imati u vidu su zaštićena sela, nekropola u Umoljanima (UNESCO), visinska meteorološka stanica na Bjelašnici iz 1894. i staze za alpske i nordijske discipline iz vremena ZOI '84.

U prilogu je data i lista evidentiranih i zaštićenih spomenika kulturno – historijske i prirodne baštine na području Općine Trnovo.

TURISTIČKI PROIZVOD OPĆINE TRNOVO

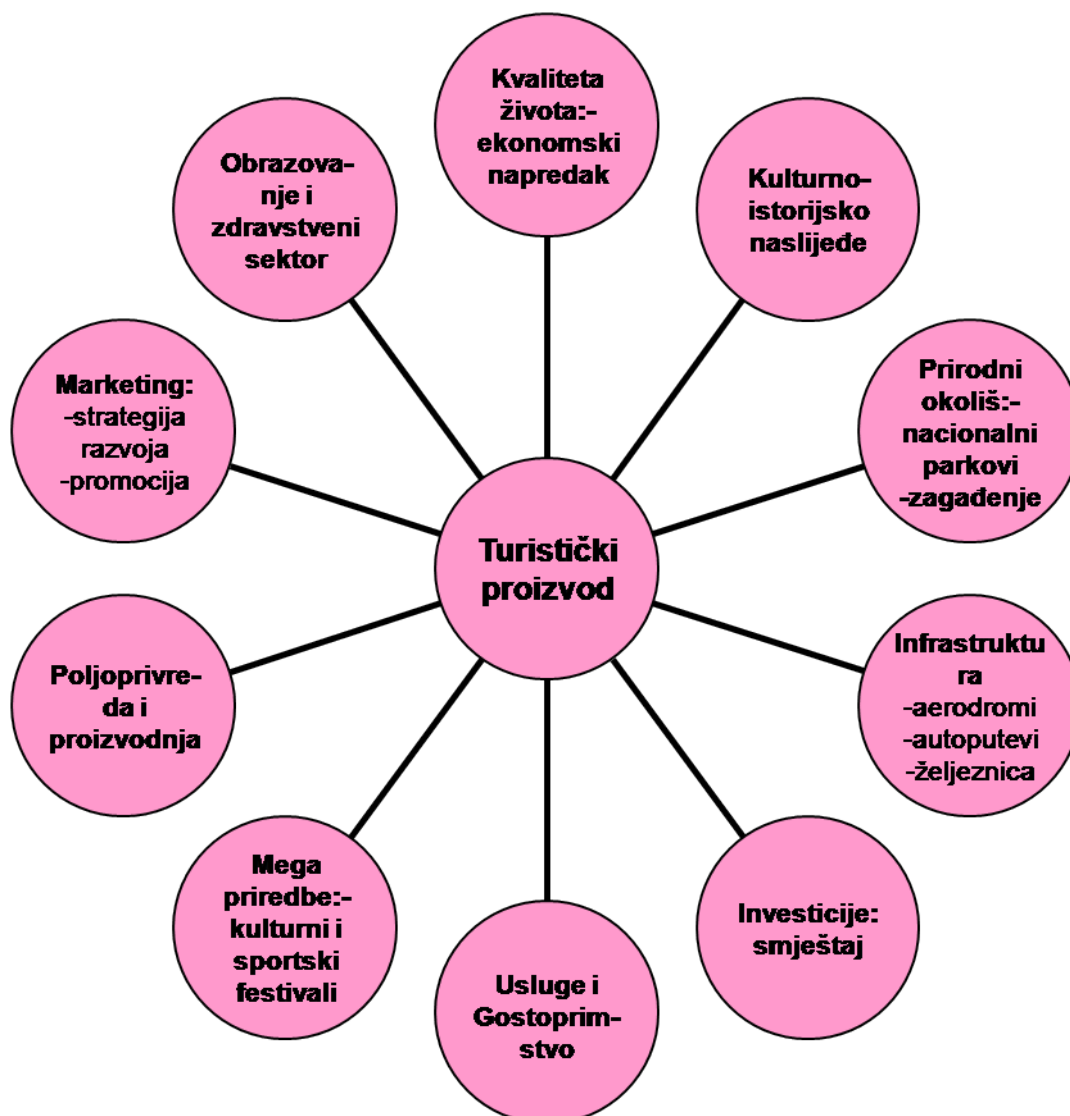
Turistički proizvod države, regiona, lokalne zajednice ili najčešće mjesta je kompleksan multiproizvod koji se sastoji iz mnoštva podproizvoda. Svako ulaganje i investiranje u jedan od tih podproizvoda je ulaganje u razvoj turizma. Ipak, za nas su veoma važna velika dobra Bosne i Hercegovine, a to su relativno očuvana raznolika priroda (slikoviti predjeli, aktivnosti u prirodi...), raznolika kulturna baština i tradicionalna gostoljubivost ljudi.

Razvoj ključnih podproizvoda koji čine kompleksan multiproizvod, odnosno turistički proizvod Općine Trnovo, je naše strateško fokusiranje. Razvoj turističkog proizvoda zahtijeva ogromne investicije i restrukturiranje cjelokupnog bosanskohercegovačkog društva. Ono što se može uraditi malim ali

sistematskim investicijama je ulaganje u kulturu i uređenje okoliša koji čine jedan od najvažnijih podproizvoda turističkog multiproizvoda.

Turistički proizvod (multiproizvod) koji se nudi na međunarodnom tržištu je skup više odvojenih proizvoda. Ta povezanost turizma i ostalih sektora ekonomije i društva po pravilu, radi lakšeg razumijevanja, se prikazuje grafički.

Slika 30. Pvezanost turizma i ostalih sektora

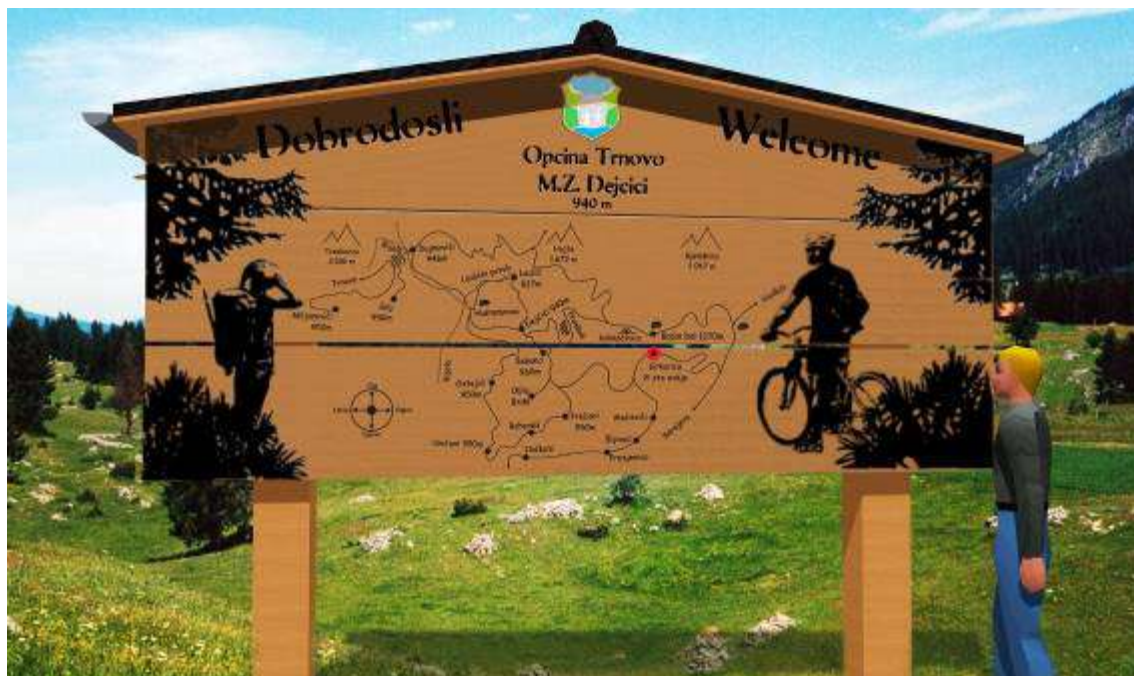
Strateška platforma oko koje bi trebalo graditi buduću sliku Općine Trnovo je trenutno stanje turističkog multiproizvoda, odnosno objektivno stanje ključnih turističkih podproizvoda koji grade taj kompleksni turistički multiproizvod. Priroda, kultura i turizam su oblasti koje se već decenijama posmatraju sistemski u jednom okviru, posebno u privrednom smislu. EU od 2010. godine finansira projekte zaštite kulturne baštine koji su u najvećoj mjeri u funkciji turizma. Sa namjerom da u slijedećim decenijama Evropa ostane i dalje najvažnija destinacija na turističkoj karti svijeta EU stimulira iznalaženje novih „kreativnih niša“ ili stimulira potpunu promjenu koncepta razvoja.

Jačanje brenda prirode jača brend svih proizvoda prirode kao što je voda, sve vrste pića i napitaka, prehrambenih proizvoda, drvoprerađivača, zdravstveni turizam... Aktivnosti u prirodi jačaju brend prirode.

Jačanje brenda kulture jača brend kulture življenja i kvalitete života, obrazovanja, destinacija postaje odredište kongresnog turizma, vjerskog i kulturnog hodočašća, mega priredbi i sportskih događaja... Kulturne institucije i očuvani spomenici kulture jačaju brend kulture.

Jačanjem turističkih podproizvoda kulture i prirode Općine Trnovo, bez angažiranja ogromnih investicija, brže će jačati turistički multiproizvod, sa ciljem privlačenja zahtijevnije klijentele koja će se na destinaciji zadržavati više dana.

Slika 31. Jedno od idejnih rješenja turističke signalizacije
Izvor: Općina Trnovo

U marketinškom smislu destinacija može da bude kontinent, nacionalna država, rjeđe region, a najčešće mjesto koje u sebi sadrži više atrakcija koje se na tržištu mogu ponuditi kao turistički proizvodi. Opće znanje o svijetu u kojem živimo, a posebno znanje o kulturnim i prirodnim vrijednostima našeg regiona je naš veliki osobni kapital.

TURISTIČKI MULTIPROIZVOD OPĆINE TRNOVO

Kao strateški dokument koji usmjerava razvoj potrebno je koristiti već usvojenu Strategiju razvoja Kantona Sarajevo 2021-2027., kao i Strategiju turizma FBiH nakon njenog usvajanja u Parlamentu FBiH.

U kompleksnom podproizvodu **Kvaliteta života i ekonomski napredak** su smanjivanje fizičkog i aero zagađenja, uvođenje pravila za ponašanje u prirodi, na ski stazama i ekoturizmu uz poboljšavanje javnog reda i sigurnosti uvođenjem upravljača na destinaciji. Deminiranje područja općine, nastavak izgradnje kanalizacione mreže i njenog povezivanja sa prečistačem otpadnih voda u Butilama su neki od prioritarnih projekata u narednom periodu.

Kulturno i historijsko naslijeđe i institucije kulture – ažurirati listu zaštićenog kulturnog naslijeđa i valorizirati kulturne resurse u smislu stvaranja turističkih atrakcija. Uspostaviti podružnicu Destinacijske menadžment organizacije Kantona Sarajevo, kao neophodne pretpostavke za razvoj destinacije pod

nazivom: Trnovo – svjetska destinacija planinskog turizma. Uspostaviti turističke itinerere između objekata i graditeljskih cjelina na teritoriji općine i umrežavanje itinerera svjetskog značaja sa susjednim općinama.

U podproizvodu **Prirodni okoliš – zaštićeni dijelovi prirode** mora se imati u vidu da je u Bosni i Hercegovini proveden projekat (2022.) uz pomoć Vlade Švedske Strategije zaštite okoliša i Akcijski plan BiH – ESAP2030+. To je drugi plan nakon Nacionalnog plana za okoliš – NEAP (2003.) urađen na nivou čitave Bosne i Hercegovine. Planom je predviđeno da se do 2030. godine, u Bosni i Hercegovini jednom od kategorija IUCN-a sa sadašnjih oko 3% zaštititi oko 17% ukupne teritorije, a u Evropi oko 30%. Uspostavljanje ekoturističkih itinerera svjetske vrijednosti i atraktivnosti unutar Općine Trnovo i susjednih općina Trnovo RS, Pale RS, Konjic, Kalinovik, Ilidža i Hadžići.

U podproizvodu **Razvoj saobraćajne infrastrukture – aerodromi, željeznica, ceste** potrebno je imati u vidu da Općina Trnovo dijeli sudbinu Bosne i Hercegovine koja je uglavnom saobraćajno izolirana zemlja bez priključka na evropsku mrežu autocesta i željeznica i sa aerodromom koji je slabo povezan sa avio čvorištima Evrope. Kanton Sarajevo i Federacija BiH će remontom željezničke pruge i povezivanjem regionalnom željeznicom gradova duž Sarajevsko-Zeničke zavale (cca 1.000 km²) sa oko 1 milion stanovnika i remontom i izgradnjom željezničkog priključka (cca 30-40 km) Vareš – Banovići skratiti sadašnju željezničku vezu Sarajevo – Tuzla sa sadašnjih 270 km na 110 km i uvezati region (Sarajevo – Zenica – Tuzla) od cca 3.500 km² sa oko 1,7 miliona ljudi. To će značajno povećati potrošnju u KS, posebno u kulturi, trgovini i ugostiteljstvu, a imaće ogromnog uticaja i na razvoj Općine Trnovo.

Investicije u ruralnom prostoru su: novi smještajni kapaciteti (hoteli, apartmanska naselja, autokampovi-glamping...). Na primjeru destinacije Sarajevo možemo da uočimo prepreke za razvoj turizma. Ruralni prostor u Kantonu Sarajevo obuhvata oko 92% cjelokupne površine kantona. Već smo utvrdili da je Općina Trnovo najveća općina i najvećim djelom ruralna. U ruralnim područjima Kantona Sarajevo živi oko 11% cjelokupnog broja stanovnika. Po podacima iz općine Trnovo, turističko područje Igmana i Bjelašnice posjećuje godišnje oko 850.000 posjetilaca. Nakon posljednjeg rata Kantonu Sarajevo je trebalo 6 godina da zaštititi područja Bijambare, Skakavac, Kanjon Miljacke i Vrelo Bosne (odnedavno i dio Trebevića), koji su inače neinteresantni drugim djelatnostima. Trebalo je da prođe još 6 godina da Kanton Sarajevo osnuje JU za Zaštićena područja KS. Danas je to dobro preduzeće koje zapošljava veliki broj ljudi i posluje pozitivno i sa minimalnom cijenom ulaznica održava zaštićene prostore na zadovoljstvo građana. Građani Evrope i svijeta vole boraviti u relativno očuvanim i održanim prostorima prirode i za to su spremni da plate kroz ulaznicu.

Podproizvod **Usluge i gostoprimstvo** je veoma kompleksan. *„Činjenica je da su ljudi u većini zemalja koje žele privući turiste ljubazni jer u suprotnom ne bi kao turističke destinacije imale uspjeha. Međutim, ono po čemu se BiH ističe, i u čemu se ogleda njena prednost ispoljavajući gostoljubivost kao glavni element brenda, jeste duboko ukorijenjena tradicija gostoljubivosti u cijeloj zemlji. Jasno je da postoji rizik ukoliko se ovo previše naglašava, jer sa tempom kojim ide globalizacija, ova se tradicija može zaboraviti, naročito u gradovima. Nadamo se da se to neće desiti i da će gostoljubivost ostati jasna karakteristika ljudi u BiH“* – kaže **Tom Buncl**e, predsjednik Yellow Railroad International Destination Consultancy koji je u sklopu USAID-ovog projekta dao prilog pod naslovom „Brendiranje BH turizma i strategija marketinga“. Duboko ukorijenjena tradicija gostoljubivosti u Bosni i Hercegovini vidljiva je kroz gostoljubivost u gradovima i planinskim selima, u tradiciji razgovora uz kafu, u kulturi razgovaranja kao i u praznom fildžanu (šoljici) kafe postavljenoj za nenadanog gosta. „Pravi“ turistički vodič u Bosni i Hercegovini će reći: Nećemo praviti tradicionalnu kafe pauzu u atraktivnom tradicionalnom ambijentu ako imamo vremena odsjediti samo desetak minuta. Za shvatanje smisla tradicionalnog kafenisanja potrebno je najmanje četiri-pet puta više vremena.

Svjetsko turističko tržište fokusirano je na potrošačke preferencije koje se iz dana u dan mijenjaju. Za naklonost turiste bori se sve veći broj destinacija sa svojom raznovrsnom ponudom, a da pri tome udaljenost više ne predstavlja nikakav problem. Da bi se adekvatno odgovorilo na povećane zahtjeve turističke potražnje, subjekti turističke privrede nastoje poboljšati ponudu, smanjiti troškove, bolje informirati potrošače i ponuditi prepoznatljiv turistički proizvod. Lična sigurnost postaje nosilac i polazni kriterij kod odabira destinacije ili usluge.

Razvoj novih komunikacijskih tehnologija stvara potrebu za sve kvalitetnijim informacijama koje moraju biti cjelovite i dostupne na sve većem broju medija. Potencijalni turisti su sve obrazovaniji i informatički pismeniji, te žele imati potpunu kontrolu nad informacijama i žele ih sami birati. Prisutan je sve veći naglasak na organsku hranu i pojavu masovnog korištenja novih oblika hrane i pića zasnovanih na ekološki održivim oblicima proizvodnje. Takođe prisutna je potreba za sadržajima koji garantuju eko imidž, bilo da se nudi eko sadržaj, bilo da se korištenjem nekog sadržaja ne zagađuje okolina. U tom smislu prioritetni cilj je povećati konkurentnost destinacija.

Iz gore navedenog možemo zaključiti da aktuelni trendovi u turizmu idu u našu korist i da postoji dosta tržišnih niša koje se mogu pokriti i u kojima se može sudjelovati. Vidljivo je da se najvažniji uvjeti za kvalitetan odmor ne odnose više na klasične elemente turističke ponude: veličina sobe, luksuzna oprema itd, nego su najveću vrijednost dobile ekologija, gostoljubivost, doživljaj... Ali i mnoge evropske destinacije nude mješavinu prirode, kulture i ljubaznih ljudi. Naša destinacija se stoga mora razlikovati od drugih. Valorizacija resursne osnove Općine Trnovo u skladu sa vizijom Trnovo.

Podproizvod **Mega priredbe: kulturni i sportski festivali, kongresi** podrazumijeva da Općina Trnovo ne smije sebi da dozvoli da joj se turizam dešava i da u lokalnu zajednicu pristižu izletnici i gosti nasumice dovedeni „low cost“ avio kompanijama, već da planski razvija planinski turizam u širem značenju namijenjen visoko platežnoj klijenteli iz zemlje i svijeta. Nismo povezani; ne radimo skupa i turizam je proizvod koji se treba razvijati, a kultura i sport su ključ tog proizvoda. Ključ za razvoj ovog kompleksnog podproizvoda je pokretanje inicijative za uspostavljanje DMO⁸ Kantona Sarajevo, sa ciljem uspostavljanja podružnice Trnovo u smislu sistemskog rada na oblikovanju ponude i potražnje.

Podproizvod **Poljoprivreda i proizvodnja hrane** podrazumijeva jačanje brenda prirode Općine Trnovo koji jača brend svih produkata prirode kao što je poljoprivredna proizvodnja, proizvodnja hrane, pića i napitaka kao i vode koja je direktni produkt prirode. Produkt prirode je i drvo, tako da jača i brend drvoprerađivača i drugih nespomenutih djelatnosti. Aktivnosti u prirodi jačaju brend prirode. To je veoma važno za navedene proizvođače prilikom njihove promocije proizvoda. Svijest o važnosti jakog brenda prirode Općine Trnovo se podiže posebnim smjernicama za brend koje adekvatne Destinacijske menadžment organizacije treba da izrade za različite sektore privrede. Potrebno je kreirati i upravljati brendom. Jačanje konkurentnosti sektora poljoprivrede, ponude i promocije domaćih proizvoda.

Podproizvod Marketing (Strategija razvoja, upravljanje destinacijom, brend destinacije Trnovo i promocija) treba da ima u vidu da politika razvoja destinacije Trnovo – svjetska destinacija planinskog turizma mora da raspolaze razvojnim dokumentima koji zadovoljavaju tri slijedeća cilja:

1. Učiniti da zajednice budu ponosne na svoje područje, da budu svjesni svoje okolišne jedinstvenosti i da njeguju svoju kulturno-historijsku baštinu.
2. Povećavaju sredstva za život u skladu sa okolišem.
3. Optimiziraju eksploataciju resursa područja da bi se proizveo maksimum. Drugim riječima, kvalitet prirodnih resursa i kulturne baštine ne smije biti oštećen nego povećan kroz turizam. To podrazumijeva kombinaciju relativno očuvane prirode i okoliša,

---

⁸ Destination Management Organization

ukomponiranih kulturnih karakteristika i poljoprivrede sa jedinstvenom BiH hranom i proizvodima proizvedenim na tradicionalan način.

Destinacija bi se radikalno brže razvijala formiranjem podružnice kantonalne DMO u kojoj bi suvlasnici bili javni sektor, kao i druge institucije i javna preduzeća zainteresirana za razvoj turizma sa 90% i privatni sektor, odnosno zainteresirani privredni subjekti za razvoj destinacije sa udjelom maksimalno do 10% (praksa EU).

Drugi model je formiranje Destinacijske menadžment kompanije – **DMK**, koji je svakako profesionalno superiorniji model ali traži visoki stepen turističke konkurentnosti, političkog konsenzusa u destinaciji i dominaciju privatnog sektora. Iskustva u EU je da su gotovo sva područja koja imaju ovakav model upravljanja da su prije toga prošla kroz fazu Destinacijske menadžment organizacije – DMO, u trajanju od najmanje jedne decenije (takođe praksa EU). Prevedeno u brojke navedeni postotci sa grafičkog prikaza motiva putovanja su velike ciljne grupe obzirom da je broj turista u Evropi oko 700 miliona godišnje. Za dio tog turističkog kolača, koji nesporno raste po stopi rasta od 3,5-4,5% godišnje se svakako valja boriti. Početak razvoja turizma je i početak radikalne promjene ekonomsko-socijalne situacije u Općini Trnovo i Kantonu Sarajevo u cjelini. U širem okruženju BiH je okružena svjetskim turističkim velesilama: Italija, Austrija, Mađarska, Turska, Grčka..., a direktno graniči sa Srbijom, Hrvatskom i Crnom Gorom koje razvoj turizma smatraju strateškim prioritetom.

DMO model

Planira razvoj destinacije	Razvija model saradnje sa svim subjektima u destinaciji i vrši promociju. Planira potrebne ljudske resurse, generira lokalnu zaposlenost i adekvatnost radne snage. Radi dugoročne turističke strategije.
Upravljanja destinacijom	Zaštita i oblikovanje domaćeg turističkog tržišta za međunarodno tržište. Koordinira sa lokalnim destinacijskim upravama i lokalnom industrijom.
Marketing područja	Kontinuirano istraživanje tržišta. Identifikacija i ciljanje konkretnih tržišnih niša. U cilju privlačenja bolje platežne klijentele potiče javno-privatno partnerstvo. Kreira marketing plan područja.

Inicijativa za uspostavljanje upravljača destinacijama može da krene odozgo ali i od lokalnih zajednica. Ona mora biti u skladu sa postojećim Ustavom Bosne i Hercegovine koji je nadležnost za oblast turizma predvidio na nivoima entiteta. Ustav Federacije BiH je utvrdio zajedničku nadležnost za oblast turizma između FBiH i kantona. U skladu sa tim ustavnim rješenjima lokalne zajednice i gradovi mogu pokrenuti inicijativu uspostavljanja kantonalne DMO. Iz toga slijedi da svaka lokalna zajednica i grad imaju pravo i obavezu da pokrenu inicijativu za uspostavljanje kantonalne DMO, sa ciljem uspostavljanja vlastite podružnice.

Podproizvod **Obrazovanje i zdravstveni sektor** je jedan od najvažnijih kompleksnih podproizvoda Turističkog proizvoda Općine Trnovo. Po podacima Svjetske turističke organizacije – UNWTO klijentela u konvencionalnom turizmu (sunce, more, plaža) koja koristi za odmor hotele, hotelske resorte, kruzere... spremna je maksimalno potrošiti 158 € na dan (hotelski resorti ili kruzeri sa pet zvjezdica). Istovremeno, UNWTO je utvrdila da **prosječni** tzv. eko turista (putovanje u regione sa zanimljivim prirodnim vrijednostima sa ukomponiranim kulturnim karakteristikama) dnevno potroši 283 € na dan. Skoro 75% takvih turista potroši na putovanju između 4 i 8 hiljada eura, a oko 26% potroši više od 8 hiljada eura po putovanju. Prosječno zadržavanje takvih turista je 6-8 dana na jednoj turističkoj destinaciji, a u Francuskoj i Austriji fantastičnih 11 i više dana.

Ono što je još važnije jeste da je najveća prijetnja razvoju turizma u Bosni i Hercegovini **potpuno neznanje** o onome što ona ima da ponudi. One koje bi turistička ponuda BiH privukla (npr. priroda, kulturna baština, aktivnosti u prirodi, kratki odmori u gradovima) vjerovatno neće spriječiti njena nedavna

ratna historija, prije svega jer je to za njih daleko sjećanje i nema neposredne opasnosti po bezbjednost posjetilaca. Najveća prijetnja povezana sa ratom kojom će se trebati pozabaviti jeste veličina **područja pod minama**. Ovim problemom se bosanskohercegovački turoperatori i država moraju istinski pozabaviti, te imati jasno uvjerenje u vezi sa područjima koja su bezbjedna za šetnje tako da ne postoje nedoumice u vezi sa bezbjednošću. Strani turoperatori smatraju da Bosna i Hercegovina nudi bogatiji i raznovrsniji kulturni i historijski proizvod uz aktivnosti na otvorenom od drugih zemalja na Balkanu što je čini atraktivnijom.

U EU je usvojena standardizacija edukacije turističkih vodiča urađena od strane Evropskog komiteta za standardizaciju - CEN. Ovaj Europski standard postoji u tri zvanične verzije (engleskoj, francuskoj, njemačkoj). Standardizacijom EU želi da olakša slobodu kretanja unutar zemalja članica, ali i da naglasi značajnost specijalizovanih vodiča pojedinih regija za visoki kvalitet u turizmu. S obzirom da vodiči pratioci turističkih putovanja vode turiste po inostranstvu, EU Sud je 1991. i 1994. godine, prepoznao važnost slobodne cirkulacije vodiča/pratilaca po Evropi, čime su stekli pravo slobode rada, s tim što u muzejima, spomenicima historije i drugim urbanim cjelinama (turističkim destinacijama) koje su vlasti neke države stavile na listu, moraju objašnjavanje prepustiti lokalnim vodičima.

Evropska praksa su cjeloživotne edukacije svih učesnika u turističkom proizvodu u skladu sa EU standardima i u skladu sa identificiranim ključnim elementima dobara (brendova) koji će se zatim koristiti za strategiju brendiranja, stalno i na odgovarajući način prezentirati ciljnoj publici prilikom promocija. Turizam je djelatnost sa najvećim brojem normi na svijetu. Razvoj kreativnih rješenja u turizmu kroz dualni sistem obrazovanja i uvođenje cjeloživotnih edukacija po EU normama je jedan od najvažnijih zadataka buduće podružnice DMO Trnovo.

Turizam kao dio specifičan vid privrede je vrlo osjetljiva oblast, zahtijeva posebnu sistematičnost, ne trpi improvizacije, dugoročno se u njega planira i ulaže da bi donosio dobit. Na sreću, općina Trnovo ima još uvijek nenarušen prirodni sklad, nezagađenu okolinu i minimalnu invaziju bespravne gradnje, čemu se mora posvetiti maksimalna pažnja putem nadležnih inspekcija.

2.9 Razvoj MSP, obrta i poduzetništva

Broj i struktura malih i srednjih poduzeća i obrta na području Općine nisu trenutno zadovoljavajući.

Tabela 40. Struktura poslovnih subjekata, stanje 31.12.2020

Administrativna jedinica	Stanovništvo	Broj poslovnih subjekata				Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika
		Ukupno	Pravna lica	Poslovnih jedinica u sastavu pravnih lica	Fizička lica obrtnici	
Trnovo	1.396	203	64	45	94	145,4
KS	421.555	39.577	20.061	7.129	12.387	93,9
FBiH	2.184.680	145.640	62.180	30.773	52.687	66,7

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2020. godini“, juni 2021.

Poduzetnička infrastruktura

Na području ove lokalne zajednice nisu još uvijek uspostavljeni instrumenti poduzetnička infrastruktura za snažniji razvoj poduzetništva, kao što su npr poslovni inkubatori, centar za razvoj poduzetništva, lokalna razvojna agencija, centar za edukaciju i prekvalifikaciju i sl., koji bi ubrzali generiranje novih biznisa i radnih mjesta.

Razvojna pozicija

S obzirom na prirodna obilježja općine Trnovo, može se zaključiti da najveći potencijal za razvoj općine leži u oblasti turizma i poljoprivrede, te u iskorištenju hidropotencijala i drvo-prerađivačke industrije.

Primjetno je da Općina nastoji u raspoloživom kapacitetu prioritetno djelovati na razvoju turizma, poljoprivrede i iskorištenja hidropotencijala, u partnerstvu sa višim nivoima vlasti, donatorskim organizacijama i privatnim investitorima. Općina će u saradnji sa partnerima u predstojećem srednjoročnom periodu provesti edukaciju grupe uposlenika općinske uprave, kao i drugih aktera iz lokalne zajednice, s ciljem da se osposobi tim koji će biti u stanju permanentno pratiti raspoložive državne, entitetske i kantonalne fondove usmjerene ka lokalnom razvoju, kao i fondove Evropske Unije i drugih donatora koji su dostupni lokalnim zajednicama iz BiH, te poštivanjem propisanih procedura kvalitetno aplicirati na njih i namicati sredstva.

PESTEL analiza

U okviru političkih faktora od značaja za ekonomski i ruralni razvoj kao pozitivni ocjenjeni su poticajna politika svih nivoa vlasti kojom svoje resurse stavljaju u funkciju razvoja lokalne zajednice (usluge, servisi, novac, studije, edukacije...), raspoloživa kreditna sredstva, kao i proces europskih integracija i na osnovu njega mogućnost korištenja predpristupnih fondova EU. S druge strane, politički faktori koji ograničavajuće djeluju na ekonomski i ruralni razvoj, uključuju nedovoljan iznos sredstva koja se obezbjeđuju na svim nivoima vlasti i neadekvatan portfolio ciljnih grupa korisnika tih sredstava, komplicirane procedure za dobijanje sredstava, te neadekvatne i umanjene nadležnosti lokalne zajednice.

Ključni ekonomski faktori koji potiču razvoj privrede u urbanim i ruralnim područjima općine Trnovo su povoljni prirodni resursi za poljoprivrednu, naročito organsku, proizvodnju i organizovan otkup poljoprivrednih proizvoda, dobra infrastruktura (putevi, vodovodi, elektromreža, telefoni, ...), izgrađeni infrastrukturni turistički kapaciteti i dobri potencijali za sve vidove turizma. Identifikovani su i ekonomski faktori koji ograničavajuće i usporavajuće djeluju na razvoj privrede, pri čemu su ključni niske otkupne cijene – skupa proizvodnja, usitnjenost posjeda i nedovoljna obrađenost poljoprivrednog zemljišta, loša struktura smještajnih kapaciteta, kao i nedovoljna posvećenost iskorištavanju turističkih kapaciteta, ali i pokretanju obrta i otvaranju malih i srednjih preduzeća.

Socijalni faktori koji idu u prilog privrednom i ruralnom razvoju na području općine Trnovo su dobra zdravstvena zaštita, pozitivni trend u obrazovnoj strukturi stanovništva, kao i blizina Sarajeva kao administrativnog, obrazovnog i poslovno-kulturnog centra. Među socijalnim faktorima sa negativnim dejstvom na privredu kao posebno važni izdvojeni su veliki procenat stanovništva starije životne dobi, nepovoljan prirodni priraštaj, nepostojanje poduzetničke kulture i inovativnosti (što je posljedica prijeratne zaposlenosti stanovništva u velikim državnim preduzećima, kao i poslijeratne kulture socijalnih subvencija).

Tehničko-tehnološki faktori koji pozitivno djeluju na razvoj ekonomije na području Trnovske općine su napredak u opremanju poljoprivrednom mehanizacijom za ratarstvo, kao i dostupnost IT i TK tehnologija. Negativno dejstvo tehničko-tehnoloških faktora na ekonomski razvoj ove općine imaju nedovoljna tehnička opremljenost poljoprivrednih proizvođača za rentabilno bavljenje stočarstvom i mljekarstvom, kao i nedostatak prerađivačkih kapaciteta / proizvodnih pogona, što je posljedica kako nedostatka kapaciteta za

organizovanje sistema proizvodnje po sistemu lanca vrijednosti, ali naročito i nedostatka poduzetničke aktivnosti i inovativnosti.

Na razvojne mogućnosti privrede općine Trnovo pozitivno utiču i određeni ekološki faktori, kao što su nezagađenost zemljišta, vode i zraka, redovan odvoz otpada, mogućnost organizovanja ekološke proizvodnje. Ograničavajuće na iskorištenje prirodnih i privrednih potencijala ove lokalne zajednice djeluju nedovoljni poticaji organskoj proizvodnji, nizak nivo ekološke svijesti turista, nepostojanje recikliranja otpada.

Među pravnim faktorima sa pozitivnim dejstvom na ekonomski i ruralni razvoj općine Trnovo izdvojeni su kao posebno važni spremnost Općinskog vijeća za donošenje poticajnih propisa.

Ipak, određeni pravni faktori negativno utiču na mogućnosti razvoja privrede u urbanim i ruralnim područjima općine, a prije svih nepostojanje odgovarajućeg propisa kojim bi se stimulisao razvoj ruralnih i brdsko planinskih područja, kao i vertikalna neusklađenost propisa i ingerencija, nedostatak pravnih procedura i saradnje sa institucijama za poticanje direktnih stranih investicija na višim nivoima vlasti.

SWOT analiza

SWOT analiza je izrađena na temelju podataka iz Situacione analize, a koja uključuje baze podataka i ocjene stanja po područjima. SWOT analiza uključuje definisane snage i slabosti, te prilike i prijetnje u ekonomskom i ruralnom razvoju.

Sadrži prikaz onih snaga, slabosti, prilika i prijetnji koje su identificirane kao "ključne, tj. najbolje ističu obilježja ekonomskog i ruralnog razvoja.

Metodom SWOT analize (analiza snaga, slabosti, prilika i prijetnji) utvrđeni su unutrašnji i vanjski faktori koji pozitivno ili negativno utiču na razvoj općine Trnovo.

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> • Dobra geografska pozicija (blizina glavnog grada kao administrativnog, univerzitetskog, poslovnog i kulturnog centra) • Adekvatna infrastruktura (putevi, vodovodi, elektromreža, telefoni, ...) • Bogatstvo prirodnim i kulturno-historijskim resursima • Značajan potencijal za sve vidove turizma • Bolja struktura smještajnih kapaciteta kao posljedica ulaganja investitora u smještajne objekte • Povoljni preduvjeti za održiv ruralni razvoj uključujući i ruralni turizam • Poticajni programi zapošljavanja i samozapošljavanja (preduzetničke inicijative) 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatak proizvodnih/prerađivačkih kapaciteta • Nedovoljna tehnička opremljenost za poljoprivredu, stočarstvo i mljekarstvo • Nepostojanje organizovanog otkupa poljoprivrednih proizvoda • Nedovoljna razvijenost organske proizvodnje • Usitnjenost posjeda i nedovoljna obrađenost poljoprivrednog zemljišta • Nedostatak poduzetničkih inicijativa • Nedovoljan intenzitet otvaranja malih i i srednjih preduzeća • Nepostojanje poduzetničke infrastrukture (agencija lokalnog razvoja, centar za poduzetništvo, trening centra, poslovnih inkubatora, laboratorije za kontrolu kvaliteta poljoprivrednih i dr proizvoda....) • Nepostojanje kapaciteta za korištenje fondova EU i drugih donatorskih sredstava
Mogućnosti	Prijetnje

- Poticajna politika svih nivoa vlasti
- Raspoloživa kreditna sredstva, sredstva EU fondova, te drugih međunarodnih organizacija i donatora
- Rast i blizina EU i CEFTA tržišta, kao i domaćeg tržišta
- Aktiviranje potencijala dijaspore (ulaganje u turističke, ugostiteljske i smještajne kapacitete, organsku proizvodnju i ruralni razvoj)
- Mogućnosti javno-privatnog partnerstva
- Mogućnosti korištenja savremenih tehnologija u poljoprivredi
- Ubrzana digitalna transformacija
- Povećan interes za organske i ekološki prihvatljive proizvode
- Rastući trendovi outdoor turizma
- Nepostojanje odgovarajućih propisa kojim bi se stimulisao razvoj ruralnih i brdsko planinskih područja, te njihova neusklađenost s EU propisima
- Depopulacija i nepovoljna demografska slika (nizak prirodni priraštaj, veliki postotak starog stanovništva, odlazak mladih...)
- Odlazak mladih i obrazovanih kadrova
- Nedovoljna posvećenost viših nivoa vlasti turizmu i ruralnom razvoju
- Vizni režim i sistem dobijanja turističkih viza
- Neadekvatni poticaji organskoj proizvodnji
- Niska konkurentnost poljoprivrednih gazdinstava
- Niske otkupne cijene – skupa proizvodnja
- Klimatske promjene koje mogu negativno uticati na razvoj turizma (planinski i sk turizam) i prinose u poljoprivredi

3 Društveni razvoj (stanovništvo, obrazovanje i kvalitet života)

3.1 Stanovništvo

Demografska i migraciona kretanja

Na području općine živi oko 1.639 stanovnika⁹ u 56 naseljenih mjesta sela i zaseoka. Po zvaničnoj statistici općina Trnovo ima 56 naseljenih mjesta.

U posljednjih nekoliko godina je na teritoriji općine Trnovo zabilježen porast broja stanovnika.

Tabela 41. Prirodni priraštaj u općini Trnovo i FBiH 2016-2020.godina

	Općina	Stanovništvo	Živorodeni	Umrli	Prirodni priraštaj
2016.	Trnovo	1.238	10	41	
	FBiH	2.219.220	19.655	21.105	-1.450
2017.	Trnovo	1.318	9	45	-29,3
	FBiH	2.201.000	19.824	21.689	-1.865
2018.	Trnovo	1.297	16	36	-15,2
	FBiH	2.196.000	18.889	21.442	-2.543
2019.	Trnovo	1.316	12	33	-21
	FBiH	2.190.000	18.019	22.024	-4.005
2020.	Trnovo	1.396	19	33	-14,0
	FBiH	2.185.000	17.211	26.026	-8.815

Izvor: Federalni zavod za statistiku „Kanton Sarajevo u brojkama“, 2016., 2017., 2018., 2019. i 2020.godina. i Federacija BiH u brojkama 2016., 2017., 2018., 2019. i 2020.godina.

Prirodno kretanje stanovništva po mjestu prebivališta, ukazuje da su u 2020. godini od 19 živorođenih bilo 12 muške i 7 ženske novorođenčadi, a od 33 umrlih, od kojih je bilo je 18 muških i 15 ženskih stanovnika. U toku 2020. godine sklopljeno je ukupno 12 brakova, a razvedenih 0¹⁰.

Općina Trnovo ima visok procenat odsutnog stanovništva, koji po statističkim podacima ukazuje da je 2020. godine bilo odsutno 56% predratnog stanovništva, što je nepovoljnija situacija od prosjeka za općine u Federaciji BiH u kojoj je 2020. bilo odsutno 20% predratnog stanovništva, tako da se može zaključiti da su i migraciona kretanja, nepovoljna na području općine.

⁹ Izvor Bilten "Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo" Juni 2022.

¹⁰ Federalni zavod za programiranje razvoja „Socioekonomski pokazatelji po općinama FBiH“, 2020.

Tabela 42. Prisutno i odsutno stanovništvo

Administrativna jedinica	Po popisu 1991.	Prisutno stanovništvo 2020.	Odsutno stanovništvo	Kolona 4/2 ¹¹	Kolona 5/Ø FBiH
1	2	3	4	5	6
Trnovo	3.188	1.396	-1.792	-56,2	270,3
FBiH	2.758.416	2.184.680	-552.185	-20,0	100,0

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH za 2020. g.“

Sam indeks odsutnog stanovništva je u općini Trnovo nepovoljniji za 36% od prosjeka za općine u Federaciji BiH.

Socijalna i radna struktura

Mali broj stanovnika u Trnovu utiče na to da je tržište rada veoma nerazvijeno, kako sa kvantitativnog tako i sa aspekta kvalifikacione strukture radne snage, s druge strane ne postoji ni ozbiljna potražnja za radnom snagom.

Po statističkim podacima omjer radnosposobnog stanovništva u odnosu na druge kategorije je nepovoljniji u općini Trnovo nego što je prosjek Federacije BiH.

Tabela 43. Radnosposobno stanovništvo za 2016-2020. godinu

	Općina	Stanovništvo	Radno aktivno stanovništvo	% Radno aktivnog stanovništva
2016.	Trnovo	1.238	773	62,4
	FBiH	2.206.231	1.556.536	70,6
2017.	Trnovo	1.318	755	57,3
	FBiH	2.201.193	1.550.130	70,4
2018.	Trnovo	1.297	718	55,4
	FBiH	2.196.233	1.538.814	70,1
2019.	Trnovo	1.316	728	55,3
	FBiH	2.190.098	1.526.894	69,7
2020.	Trnovo	1.396	759	54,4
	FBiH	2.184.680	1.513.497	69,3

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH za 2016-2020. g.“,

Statistički podaci koji ukazuju na stepen zaposlenosti pojedinih kategorija stanovništva su također znatno nepovoljniji u općini Trnovo nego što je prosjek u Federaciji BiH.

11

Kolona 4/2 predstavlja odnos odsutnog stanovništva i stanovništva prema popisu iz 1991. godine.

Tabela 44. Stepen zaposlenosti u 2016. godini

	Općina	Stanovništvo	Broj zaposlenih ¹²	Radno sposobno stanovništvo	Aktivno stanovništvo	Stepen zaposlenosti u % ¹³		
						Stanovništva ¹⁴	Radno sposobnog stanovništva ¹⁵	Radno aktivnog stanovništva ¹⁶
2016.	Trnovo	1.238	332	773	826	26,8	42,9	40,2
	FBiH	2.206.231	457.974	1.556.536	830.181	20,8	29,4	55,2

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH za 2016. g.“,

	Općina	Stanovništvo	Broj zaposlenih	Radno sposobno stanovništvo	Radna snaga	Stope	
						Zaposlenost u %	Aktivnost u %
2020.	Trnovo	1.396	302	759	796	39,8	104,8
	FBiH	2.184.680	520.162	1.513.497	841.743	34,4	55,6

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH za 2020. g.“,

Tranzicija iz planske u tržišnu ekonomiju najviše se odrazila na veliku stopu nezaposlenosti u općini Trnovo kao i u širem okruženju, koju prate teški socijalni uslovi mladih osoba kao i društva u cjelini.

Tabela 45. Stepen nezaposlenosti u 2016. i 2020. godini

	Općina	Broj nezaposlenih	Broj zaposlenih ¹⁷	Aktivno stanovništvo	Stepen nezaposlenosti u % ¹⁸
	1	2	3	4	5
2016.	Trnovo	494	332	826	59,8
	FBiH	372.207	457.974	830.181	44,8
2020.	Trnovo	494	302	796	62,0
	FBiH	321.581	520.162	841.743	38,2

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH za 2016. i 2020. g.“,

¹² Ukupna zaposlenost na teritoriji FBiH obuhvaća zaposlene u poslovnim subjektima (pravnim osobama), obrtu i slobodnim profesijama, odbrani i policiji. Broj zaposlenih u odbrani (8.000) nije razvrstan po općinama i kantonima.

¹³ U skladu sa metodologijom Centralne banke BiH.

¹⁴ Stepenn zaposlenosti stanovništva se izračunava tako da se broj zaposlenih podijeli sa prisutnim stanovništvom i pomnoži sa 100.

¹⁵ Stepenn zaposlenosti radno sposobnog stanovništva se izračunava tako da se broj zaposlenih podijeli sa radno sposobnim stanovništvom (stanovništvo staro od 15-65 godina) i pomnoži sa 100.

¹⁶ Stepenn zaposlenosti radno-aktivnog stanovništva se izračunava tako što se broj zaposlenih podijeli sa aktivnim stanovništvom (radnom snagom tj: zaposleni + nezaposleni) i pomnoži sa 100.

¹⁷ Ukupna zaposlenost na teritoriji FBiH obuhvaća zaposlene u poslovnim subjektima (pravnim osobama), obrtu i slobodnim profesijama, odbrani i policiji. Broj zaposlenih u odbrani (8.000), nije razvrstan po općinama i kantonima.

¹⁸ Stepenn nezaposlenosti se izračunava tako što se broj nezaposlenih podijeli sa aktivnim stanovništvom (radnom snagom tj. zaposleni + nezaposleni) i pomnoži sa 100.

Interesantno je da više stanovnika Trnova nalazi zaposlenje na teritorijama drugih općina Sarajevskog Kantona, nego u samom Trnovu (pretežno rade u metalskoj struci i javnim preduzećima, te državnoj administraciji).

Prema podacima JU Služba za zapošljavanje Kantona Sarajevo ukupan broj registrovanih nezaposlenih lica na dan 30.06.2020.g. je bio 511.

U nedostatku novih investicija i razvojnih programa, privreda nije u mogućnosti da ponovo apsorbuje značajniji broj nezaposlenih osoba, što je umnogome uticalo na visoku stopu nezaposlenosti, koja po statističkim podacima za četvrtinu nadmašuje prosjek Federacije BiH.

Tabela 46. Zaposlenost i prosječna neto plaća

Administrativna jedinica	Prosječan broj zaposlenih			Prosječna neto plaća		
	2018.	2019.	2020.	2018.	2019.	2020.
Općina Trnovo	293	290	302	949	1.010	1.018
KS	147.848	152.394	150.451	1.096	1.153	1.179

Izvor: Federalni zavod za statistiku „Kanton Sarajevo u brojkama“, 2020.

Prosječna neto plaća na području općine Trnovo je niža od prosječne neto plaće na području KS, kao i od prosječne neto plaće FBiH koja je u 2020. godini iznosila 956 KM.¹⁹

Tabela 47. Prosječna neto plaća u 2020. godini

Općina	Prosječna neto plaća u KM	FBiH = 100
1	2	3
Trnovo	1.018	106
KS	1.179	123
Federacija BiH	956	100,0

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2020. godini“

Treba uzeti u obzir da značajan broj stanovnika učestvuje u neformalnih privrednim aktivnostima, kao što su zemljoradnja i stočarstvo, te na taj način ostvaruju dodatne, nezvanične prihode. Jedan od najvećih problema je što ne postoji tehničko i stručno usmjeravanje i obrazovanje niti programi edukacije za usvajanje dodatnih vještina za osobe koje se trebaju prilagoditi novim zahtjevima tržišta rada jer su izgubile svoja radna mjesta kolapsom ranijih industrija.

Podaci o obrazovanosti nezaposlenog stanovništva su dostupni jedino kroz statističke podatke i podatke o kvalifikacionoj strukturi lica koja traže zaposlenje, kako slijedi u naredne 2 tabele.

¹⁹ Izvor podataka: Federalni zavod za programiranje razvoja, Socioekonomski pokazatelji po općinama u FBiH, juni 2021. godine.

Tabela 48. Obrazovna struktura nezaposlenih 31. decembra 2016. i 2020. godine

	Administrativna jedinica	Broj nezaposlenih po stepenu stručnog obrazovanja								
		SVEGA	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
2016.	Trnovo	494	36	3	116	1	5	112	-	221
	Ukupno KS	69.163	8.652	751	21.801	341	316	18.161	348	18.793
	FBiH	372.207	26.734	5.492	101.610	641	1.520	121.891	6.849	107.470
2020.	Trnovo	494	37	2	130	1	2	117	-	204
	Ukupno KS	62.266	8.763	612	19.997	256	252	16.004	278	16.103
	FBiH	321.581	24.654	5.840	89.839	423	1.034	101.507	5.114	93.170

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2016. i 2020. godini“

Tabela 49. Nezaposlene žene prema stepenu stručnog obrazovanja u 2016. i 2020. godini

	Administrativna jedinica	Stepen stručnog obrazovanja								
		Svega	VSS	VŠS	SSS	NSS	VKV	KV	PKV	NKV
2016.	Trnovo	297	15	4	57	1	0	44	0	176
	KS	43.719	6.444	549	13.865	342	76	9.015	199	13.229
	FBiH	205.639	19.219	3.630	62.373	615	241	54.637	2.781	62.143
2020.	Trnovo	310	27	1	75	1	0	48	0	159
	KS	38.658	6.137	417	12.667	252	70	7.916	154	11.054
	FBiH	187.073	17.462	3.805	57.480	395	189	48.936	2.339	56.466

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2016. i 2020. godini“

Mladi nisu dovoljno osposobljeni da odgovore na aktuelne zahtjeve u poslovanju i vođenju malog poduzetništva i isti nemaju uslove da se opredijele za vlastiti biznis. Osnivanje vlastite firme i pokretanje vlastitog biznisa za mlade općine Trnovo bi trebalo da predstavlja izazov, a nikako problem kao što je sada slučaj. Izražena je nemotiviranost mladih ljudi za pokretanje vlastitog biznisa. Percepcija mladih je da preduzetništvo nije održiva opcija. Obrazovne institucije također ne doprinose sistemskoj promociji preduzetništva mladih niti mladim ljudima nude potrebne poslovne vještine. Slabo ili nikako se podučavaju principi preduzetništva u školama i na fakultetima. Posebna pažnja mora se posvetiti doedukaciji mladih o mogućnostima zapošljavanja i pokretanja vlastitih mini biznisa. Dodatno opterećenje predstavlja nedovoljno znanje i nepoznavanje tržišnih uslova, zakonskih uslova i procedura. Na žalost, u općini Trnovo ne postoji Biznis Centar koji bi trebao da pruža usluge korisnicima, neophodne za razvoj biznisa od kojih se izdvajaju informisanje o poslovnim prilikama i uslovima potrebnim za poslovanje, edukacija i zajedničko djelovanje. Kao šanse razvoja ekonomskog sektora, a time i masovnijeg upošljavanja, mogu se prepoznati razvoj malog i srednjeg poduzetništva, turizma i poljoprivrede.

Na području općine Trnovo nalazilo se u 2016. godini ukupno 435 penzionera, što znači da je na svakog zaposlenog postojao 1,3 penzionera, dok taj broj u 2020. godini iznosi 1,5.

Tabela 50. Broj penzionera i iznos penzija u 2016. i 2020. godini

	Naziv općine	Vrste penzije						Ukupno	
		Starosne		Invalidske		Obiteljske			
		Ukupno		Ukupno		Ukupno		Broj	Iznos
		Broj	Iznos	Broj	Iznos	Broj	Iznos		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
2016.	Trnovo	192	85.842	94	33.182	149	49.846	435	168.871
	KS	46.815	24.697.545	17.383	6.479.110	23.622	6.731.924	87.820	39.908.579
	FBiH	176.767	80.759.411	64.424	22.038.307	104.438	34.916.248	345.629	137.713.967
2020.	Trnovo	219	113.673	81	33.165	157	61.892	457	208.731
	KS	50.201	30.719.562	14.853	6.440.301	23.076	10.060.179	88.130	47.220.041
	FBiH	194.061	103.623.745	55.396	22.017.705	103.904	40.730.637	353.361	166.372.088

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2016. i 2020. godini“,

Prosječna ukupna penzija iznosila je na području općine Trnovo u 2016. godini 388,21 KM, što je bilo za cca 2,6% ispod prosjeka Federacije BiH u toj godini. Prosječna ukupna penzija u 2020. godini iznosila je na području općine Trnovo 456,74 KM.

Tabela 51. Prosječne penzije u 2016. i 2020. godini

	Naziv općine	Broj zaposl. na 1 penzionera	Ukupna prosječna penzija u KM	Prosječna starosna penzija u KM	Prosječna invalidska penzija u KM	Prosječna obiteljska penzija u KM
2016.	Trnovo	0,8	388,21	447,10	353,00	334,54
	KS	1,5	454,44	527,56	372,73	369,65
	Ukupno FBiH	1,3	398,44	456,87	342,08	334,33
2020.	Trnovo	0,7	456,74	519,06	409,45	394,22
	KS	1,7	535,80	611,93	433,60	435,96
	Ukupno FBiH	1,2	427,92	468,68	372,63	375,64

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2016. i 2020. godini“

3.2 Obrazovanje

Ne postoje podaci o obrazovnoj strukturi ukupnog stanovništva ili pojedine njegove kategorije na području općine, izuzev osoba evidentiranih na birou za zapošljavanje.

Obrazovni sistem

Prema kantonalnom Zakonu o osnovnom odgoju i obrazovanju²⁰, i Zakonu o srednjem obrazovanju²¹, osnivač škola kao javnih ustanova je Kanton Sarajevo, koji osigurava sredstva potrebna za osnivanje i rad osnovnih i srednjih škola, u skladu s pedagoškim standardima za osnovno obrazovanje i odgoj, srednje obrazovanje i normativima školskog prostora, opreme, nastavnih sredstava i učila. Nadležnosti Općine u oblasti obrazovanja su ograničene, tako da lokalne vlasti imaju jako malo uticaja na razvoj na ovom polju²². Zadatak lokalne zajednice jeste, da putem Službe za društvene djelatnosti prati rad i analizira provođenje Godišnjih programa rada škola, analizira uspjeh u odgoju i učenju u prvom polugodištu tekuće školske godine, kao i na kraju tekuće školske godine, a u cilju sagledavanja stanja i predlaganja mjera za unapređenje njihovog odgojno-obrazovnog rada.

Institucije

Sistem obrazovanja u Trnovu obuhvata samo osnovno obrazovanje. Općeobrazovna Osnovna škola «Zaim Kolar» je u Dejčićima, sa jednom područnom školom u Delijašima. Škola je posjeduje tehnički opremljene učionice za nastavu iz fizike, interneta i muzičkog obrazovanja. Od ukupno 60 učenika 20 je dječaka a 40 djevojčica. Objekat u Dejčićima pruža adekvatne uslove za realizaciju programskih sadržaja nastavnog procesa. Objekat raspolaže sa dovoljnim brojem učionica, kabineta, adekvatnim mokrim čvorom i fiskulturnom salom.

Poslije prestanka rada područne škole u Šabićima, škola je pokrenula inicijativu za izradu projekta škole u prirodi. Danas područna škola u Šabićima radi kao „Škola u prirodi“ u sastavu JU Osnovne škole „Zaim Kolar“. Škola u prirodi u Šabićima je završena i počela sa radom 2003. godine sa prvim ekskurzijama učenika u školi u prirodi. Početkom 2018. godine završeni su idejni i glavni projekat za dogradnju područne škole u Šabićima. Dogradnjom postojećeg objekta, predviđena je izgradnja hostelskih soba, kao i proširenje ugostiteljskih sadržaja (kamin sala, restoran, kuhinja), tako da objekat škole pored osnovnog edukativnog karaktera ima i hostelsko-ugostiteljski tj. turistički karakter, kakav i treba posjedovati jedna škola u prirodi.

Ovo je područna škola Osnovne škole «Zaim Kolar» iz Dejčića. Plan je da učenici iz svih škola u BiH dolaze u posjetu školi. Turnusi su predviđeni da traju od 5-7 dana. Program je izrađen od Pedagoškog Zavoda Kantona Sarajevo i verifikovan od strane Kantonalnog Ministarstva Obrazovanja. Pored osnovnog programa, ovo je spoj edukacije, rekreacije i kulture.

²⁰ Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju, čl. 11, Sl. novine Kantona Sarajevo 23/17 i 33/17.

²¹ Zakon o srednjem obrazovanju, čl. 12, Sl. novine Kantona Sarajevo 23/17.

²² U oblasti osnovnog obrazovanja Općina iskazuje interes za osnivanje ili za prestanak rada redovne škole, specijalne i paralelne osnovne škole, organizira i sufinansira prijevoz učenika koji stanuju u naseljima udaljenim od škole više od 2 kilometra i dostavlja školama spisak školskih obveznika za upis u redovnu osnovnu školu.

Slika 32. Škola u prirodi u Šabićima
Izvor: Općina Trnovo

Nastava u svim školama odvija se po bosanskom nastavnom planu i programu.

Resursi

Da bi se osiguralo potpuno uživanje prava na obrazovanje vlasti moraju osigurati dostupnost i pristupačnost obrazovnim institucijama, kao i prihvatljivost i prilagodljivost obrazovnog sistema. U tom smislu, vlasti su dužne osigurati da su obrazovne institucije i programi dostupni u dovoljnoj mjeri, te da su ispunjeni tehnički i kadrovski uslovi. Obrazovanje mora biti fizički i ekonomski pristupačno za sve, bez diskriminacije. U osnovnim školama je trenutno zaposleno 30 zaposlenika. Kvalifikacijska sprema zaposlenog osoblja u obrazovnim ustanovama u općini Trnovo je zadovoljavajuća. Naredne tabele daju pregled učenika i nastavnika u osnovnoj školi.

Tabela 52. Struktura uposlenika u osnovnom obrazovanju

Osoblje			
Rukovodni radnici i saradnici	Nastavnici	Ostali	Ukupno
4	16	10	30

Izvor: OŠ „Zaim Kolar“ Dejčići

Tabela 53. Struktura učenika u osnovnom obrazovanju

2018.	odjeljenje	Broj učenika po razredima									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII8	VIII9	Ukupno
	muški	1	3	2	3	4	0	2	2	5	22
	ženski	5	6	5	8	3	4	2	3	5	41
	Ukupno	6	9	7	11	7	4	4	5	10	63

2021.	odjeljenje	Broj učenika po razredima									
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII8	VIII9	Ukupno
	muški	0	1	3	1	2	3	5	3	6	24
	ženski	2	4	5	3	1	4	6	4	6	35
	Ukupno	2	5	8	4	3	7	11	7	12	59

Izvor: OŠ „Zaim Kolar“ Dejčici (2018. i 2021.g.)

U školi aktivno djeluju Vijeća učenika, kao i Vijeća roditelja koja promoviraju interese škole u zajednici na čijem području se nalazi škola, predstavljaju stavove roditelja školskom odboru i podstiču angažman roditelja i učenika. Škola ima organizirane vannastavne aktivnosti, tako da učenici učestvuju u raznim takmičenjima, općinskim i drugim manifestacijama.

Tabela 54. Osnovno obrazovanje

	Administrativna jedinica	Broj škola	Broj odjeljenja	Broj učenika	Broj nastavnika	Stanovništvo	Broj učenika na 1.000 stanovnika
2017/2018	Trnovo	1	7	63	17	1.318	48
	KS	89	1.628	36.986	2.627	418.542	88
	FBiH	1.078	9.527	188.430	15.024	2.206.231	85
2021/2022	Trnovo	1	6	64	18	1.639	39
	KS	92	1.722	37.746	2.874	419.918	90
	FBiH	1.023	9.221	172.500	15.668	2.168.602	80

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2017. i 2021.g.“,

Na području općine ne postoji niti jedna srednjoškolska ustanova. Nisu dostupni podaci o broju i strukturi učenika koji se nalaze na srednjoškolskom obrazovanju.

Tabela 55. Srednje obrazovanje, početak 2017. godine

	Općine	Broj škola	Broj odjeljenja	Broj učenika	Broj nastavnika	Stanovništvo	Broj učenika na 1.000 stanovnika
2017/2018	Trnovo	-	-	-	-	1.283	-
	KS	39	704	15.930	1.569	418.542	38
	FBiH	213	3.747	81.470	8.588	2.201.193	37
2021/2022	Trnovo	-	-	-	-	1.639	-
	KS	40	677	14.716	1.597	419.918	35
	FBiH	214	3.639	70.094	8.567	2.168.602	32

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH za 2017. i 2021. g.“

Općenito, stanje sektora osnovnog obrazovanja na području općine Trnovo je relativno dobro, naročito ukoliko se poredi sa ostalim dijelovima BiH. Ovakvo stanje je rezultat napora i aktivnosti na kantonalnom nivou, ali i inicijativa pokrenutih na lokalnom nivou, prvenstveno od strane Općine i školske uprave. Ipak, iz gore navedenog proizilazi da određeni aspekti prava na obrazovanje zahtijevaju dodatnu pažnju. Ekonomski pristup obrazovanju zahtijeva posebnu pažnju kako bi se osiguralo da je obrazovanje jednako pristupačno za svu djecu, uključujući djecu iz socijalno ugroženih porodica.

Slika 33. Osnovna škola
Izvor: Općina Trnovo

Neophodno je međutim praćenje i usklađivanje ponuda obrazovnih profila u srednjim stručnim školama u susjednim općinama sa potrebama tržišta rada uz uvažavanje specifičnosti lokalne sredine. Programi obrazovanja, dokvalifikacije i prekvalifikacije moraju se uskladiti sa potrebama tržišta rada.

3.3 Zdravstvo

Sistem zdravstvene zaštite u Općini je sastavni dio kantonalnog zdravstvenog sistema. Osim centralnog objekta OJ DZ Trnovo svoju djelatnost ostvaruje i u tri područne ambulante smještene na području mjesnih zajednica Šabići, Dejčići i Delijaš.

Organizaciona jedinica Trnovo pruža primarnu zdravstvenu zaštitu za oko 3.000 stanovnika. U Ambulantu Trnovo javljaju se i pacijenti iz dijela Trnova koji pripada Republici Srpskoj.

Organizaciona jedinica Dom zdravlja Trnovo je zdravstvena ustanova koja pruža kvalitetnu primarnu i specijalističko – konsultativnu (internističku) zdravstvenu zaštitu na području općine.

Djelatnost OJ DZ Trnovo je: porodična/obiteljska medicina, stomatološka služba, laboratorijska, te specijalističko konsultativna djelatnost (internistička služba).

Osim centralnog objekta OJ DZ Trnovo svoju djelatnost ostvaruje i u tri područne ambulante smještene na području mjesnih zajednica: Šabići, Dejčići i Delijaši. Pored područnih ambulanti ova organizaciona jedinica pokriva i ambulantu u azilantskom centru Delijaš.

Slika 34. Organizacija DZ Trnovo (Ambulante Trnovo, Dejčići, Delijaš i Šabići)
Izvor: OJ DZ Trnovo

Stanovništvu općine dostupna je zdravstvena zaštita iako je to stanovništvo rasprostranjeno na površini od 450 km².

Organizaciona jedinica Doma zdravlja sa postojećim kadrom i organizacijom ispunjava planirane obaveze, nivo usluga i kvaliteta je na visokom nivou.

Za potrebe stomatološke službe u ambulanti porodične medicine Dejčići u toku 2016. godine Općina Trnovo je nabavila kompletnu stomatološku stolicu i opremu te istu instalirala i pustila u funkciju. U toku 2017. godine prostorije su obnovljene sa jednim dijelom mobilijara i medicinske opreme (stolice, aparat za kisik, EKG aparat, kasete za zdravstvene kartone) koju su nabavili JUDZ KS i Ministarstvo zdravstva. Najznačajniji rezultati postignuti su kadrovskim popunjavanjem i edukacijom iz porodične medicine.

Tabela 56. Zdravstvo u 2016. i 2021 godini

	Administrativna jedinica	Stano vništvo	Broj ljekara	Broj stomatologa	Broj bolesničkih postelja	Broj stanovnika		
						Na 1 ljekara	Na 1 stomatologa	Na 1 bolesničku postelju
2016.	Trnovo	1.238	3	1	-	413	1.238	-
	KS ²³	417.498	1.424	253	2.215	293	1.650	188
	FBiH	2.206.231	4.764	587	8.379	463	3.758	263
2021.	Trnovo	1.639	2	1	-	819	1.639	-
	KS	419.918	1.479	248	1.890	284	1.693	222
	FBiH	2.168.602	5.233	576	7.872	414	3.765	275

Izvor: Federalni zavod za programiranje razvoja, „Socioekonomski pokazatelji po općinama u Federaciji BiH u 2016. i 2021. godini“

Tabela 57. Broj i kvalifikaciona struktura medicinskih radnika zaposlenih na teritoriji Općine Trnovo

Struktura zdravstvenog kadra (stanje 2021.)						
Naziv oraganizacionog segmenta	Ukupno zdr. radnika	Doktori medicine	Doktori medicine specijalisti	Dr. stomatologije	Djelatnici sa visokom	Zdravstveni tehničari SSS
OJ Trnovo	13	1	1	1	2	8

Izvor: OJ Dom zdravlja Trnovo

Rastuće siromaštvo, nesigurno školovanje, marginalizacije pojedinih grupa mladih ljudi, nepokrivenost obaveznim zdravstvenim osiguranjem, nezaposlenost mladih i opći osjećaj nesigurnosti i neizvjesnosti neminovno pojačavaju stanje ugroženosti mladih i predstavljaju rastući rizik po njihovo zdravlje. Kod starijih osoba vodeća oboljenja su oboljenja kardiovaskularnog sistema, šećarna bolest i gastrointestinalna oboljenja. Kod mlađih pacijenata dominiraju oboljenja respiratornog trakta.

Isključenost sa tržišta rada je jedan od osnovnih faktora socijalne isključenosti i ranjivosti mladih, kao i rizičan faktor za mnoge negativne aspekte psiho-socijalnog zdravlja. Naprimjer, za stupanje u radni odnos uobičajeno je neophodno prethodno radno iskustvo minimalno od godinu dana, što u startu mladima onemogućava ostvarivanje prava na zaposlenje. Kao posljedica nezaposlenosti mladih veliki broj njih je socijalno isključen, finansijski depriviran i nije stambeno zbrinut, što utiče u velikoj mjeri na tjelesno i mentalno zdravlje mladih ljudi.

Dešavaju se i promjene životnog stila u smislu usvajanja nezdravih životnih stilova koji su socijalno uslovljeni npr. pušenje, značajne promjene u načinu ishrane (nutriciona tranzicija), redukovanje redovne fizičke aktivnosti, upotreba alkohola, droga i psihotropnih supstanci.

Prijateljski pristup mladima u pružanju zdravstvenih usluga treba osigurati u svim segmentima zdravstvenog sektora, a posebno u oblastima mentalnog zdravlja, nasilja, bolesti ovisnosti, seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava, spolno prenosivih infekcija i HIV/AIDS-a, hroničnih oboljenja i u drugim oblastima kada se za to ukaže potreba. Prijateljski pristup mladima u pružanju zdravstvenih usluga prvenstveno se osigurava na nivou primarne zdravstvene zaštite, a potom i na drugim nivoima. Osiguravanje prijateljskih usluga mladima bitne su za njihovo zdravlje i potrebno ih je osigurati kroz

²³ Sarajevski kanton: u svom sastavu ima 993 ljekara i 17 stomatologa koji su zaposleni u Kliničkom centru Univerziteta Sarajevo, a nisu raspoređeni po općinama.

aktivnu saradnju vladinog i nevladinog sektora. U BiH se razvijaju trenutno dva osnovna modela prijateljskih zdravstvenih usluga u skladu sa vodiljama Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), uz manje modifikacije prilagođene potrebama i mogućnostima zajednice.

Istovremeno, prilagođavanje zdravstvenih i socijalnih ustanova prihvaćenim standardima u razvoju prijateljskog pristupa u radu sa mladima omogućit će im široku dostupnost socijalne zaštite. Dostupnost ovakvim uslugama ima posebno mjesto u zaštiti i poboljšanju zdravlja mladih ljudi, a sve u cilju veće efikasnosti upravljanja i liječenja, sa posebnim naglaskom na mlade sa rizičnim ponašanjem.

Promocija zdravih stilova života odvija se kroz obrazovanje, medije, nevladine organizacije i udruženja građana, zatim kroz javne kampanje, sportske i kulturne manifestacije u kojima ne smije biti javnih i skrivenih poruka koje će podržavati nezdrave stilove života.

Stoga je neophodno da se posebna pažnja posveti razvoju programa različitih oblika neformalnog obrazovanja putem kojih bi mlade osobe stekle nova znanja i podigli svijest o značaju očuvanja njihovog zdravlja. U razvoju neformalnog obrazovanja ključnu ulogu treba da imaju mladi i NVO, koji će aktivno da učestvuju u kreiranju programa, njihovom provođenju, praćenju i ocjenjivanju, a zdravstveni, prosvjetni radnici kao i ostali profesionalci treba da podrže njihovo aktivno uključivanje. Neformalno obrazovanje treba da izvode obučene i certifikovane osobe.

Zdravstvo i socijalna zaštita u općini Trnovo su značajno nerazvijeniji od prosjeka koji vrijedi za općine u FBiH. Postizanje najviših standarda zdravlja podrazumijeva stručno osoblje i socio-ekonomske preduslove, kao i resurse koje država ima na raspolaganju.

3.4 Socijalna zaštita

Zakonom o osnovama socijalne zaštite i socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom Kantona Sarajevo²⁴ obavezuju se nadležni organi lokalne uprave da prava koja su građanima zajamčena u istom utvrde i osiguraju u određenom opsegu, i da utvrde i osiguraju različite vrste pomoći, ovisno o stanju i oblicima socijalne ugroženosti građana na pojedinim područjima Kantona.

Socijalna zaštita stanovništva na području općine Trnovo ostvaruje se kroz rad poslovne organizacione jedinice JU Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo Službe socijalne zaštite općine Trnovo (u daljem tekstu CSR-Služba socijalne zaštite) i Općinske službe za opću upravu, društvene djelatnosti, boračku – dječiju i socijalnu zaštitu. Centar za socijalni rad svojom djelatnošću pokriva oblast socijalnog rada, socijalne i porodične zaštite, dok Općinska služba omogućava ostvarivanje prava, odnosno isplatu naknade za dječiji dodatak, naknadu porodiljama, subvencioniranje troškova boravka u vrtiću i naknadu civilnim žrtvama rata.

Osim materijalnih izdvajanja, Centar preko svojih uposlenika obavlja i niz drugih aktivnosti i poslova koji su vezani za terenski rad po mjesnim zajednicama, kao i za rad sa djecom bez roditeljskog staranja, djecom ometenom u fizičkom i psihičkom razvoju, odgojno zanemarenom i zapuštenom djecom i djecom čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, licima sa invaliditetom, materijalno neobezbjeđenim i za rad nesposobnim licima, licima i porodicama u stanju socijalne potrebe kojima je zbog posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite, kao i licima i porodicama koje nemaju dovoljno sredstava za podmirenje osnovnih životnih potreba, starijim osobama i malodobnom djecom u ustanovama socijalne zaštite, a za koje se obim prava iz socijalne zaštite uređuje Uredbama Vlade Kantona Sarajevo. Osim ovih poslova CSR odnosno Služba socijalne zaštite je učestvovala u ukupnoj društvenoj i pravnoj zaštiti porodice, njenih članova, kao i realizaciji određenih odredbi Porodičnog zakona.

²⁴ "Službene novine Federacije BiH", broj: 36/99, 54/04, 39/06, 14/09, 45/16 i "Službene novine kantona Sarajevo", broj: 38/14, 38/16, 44/17, 52/21.

Primjenom Zakona o socijalnoj zaštiti, zaštiti civilnih žrtava rata i zaštiti porodica sa djecom obuhvaćen je znatan broj stanovnika Općine Trnovo.

Odjeljenje Općine Trnovo poslove iz svoje nadležnosti obavlja u sastavu Službe socijalne zaštite Općine Ilidža, u protekloj godini, kao i u prošlih godina, radila su dva izvršioca i to: socijalni radnik koji radi jedan dan sedmično (utorak) i viši referent administracije i blagajne koja radi puno radno vrijeme.

Rad Odjeljenja Trnovo bazira se na primjeni odredaba izmenjenog Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, koji se primjenjuje od 12.03.2009. godine, na primjeni odredaba Porodičnog Zakona FBiH, Krivičnog Zakona FBiH u dijelu koji se odnosi na maloljetna lica koja su počinila krivično djelo, kao i lica koja su počinila krivično djelo u stanju neuračunljivosti, Odluke o subvencioniranju troškova grijanja, dženaze-ukopa i drugih normativnih akata koja se tiču pružanja određenih pomoći ili zaštite licima koja se nađu u stanju socijalne potrebe.

Naredna tabela prikazuje broj korisnika Službe socijalne zaštite općine Ilidža – Odjeljenje Trnovo.

Tabela 58. Korisnici prava Službe socijalne zaštite u 2021.godini

Pravo	2021.
Novčana naknada za njegu i pomoć od strane druge osobe lica	82
Stalna novčana pomoć	17
Novčana naknada za vrijeme čekanja na zaposlenje	3
Domski smještaj	4
Jendokratna novčana pomoć	8
Izuzetna novčana pomoć	3
Subvencioniranje troškova grijanja	29
Prehrambeni paketi	32
Lična invalidnina (I grupa)	52
Lična invalidnina (II grupa)	25
Dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica (I grupa)	24
Dodatak za njegu i pomoć od strane drugog lica (II grupa)	33
Ortopedski dodatak	22

Izvor: Služba socijalne zaštite općine Ilidža - odjeljenje Trnovo

Mladi ljudi susreću se sa brojnim poteškoćama zbog sporog ekonomskog, socijalnog i političkog napretka te gube volju i interes za aktivno učešće u životu zajednice u kojoj žive, što dovodi do nedostatka društvenog kapitala koji može unaprijediti društvenu zajednicu. S tim u vezi zahtijeva se aktivno bavljenje ovom populacijom jer potrebe omladine su uzrok njihovog ponašanja, a nemogućnost zadovoljavanja istih dovodi do raznih devijacija ove skupine, kao što su: droga, alkohol, delinkvencija i maloljetničko prestupništvo, nasilje... Neophodno je uspostavljanje mehanizama koji će duži period regulisati i obezbijediti mladima puteve uključivanja u procese izgradnje vrijednosnog sistema zajednice, a društvu, sa svakom novom generacijom, kreativne pokretačke impulse. Mladi trebaju da imaju mogućnost da se aktivno uključe u društvena dešavanja, kao i da na njih utiču svojim djelovanjem i ostvarenjem ličnih ideja. Kako se većina njih još uvijek školuje formiranje porodice je vjerovatno u drugom planu. Oni koji su izašli iz obrazovnog sistema, kao prepreku za formiranje porodice nalaze u neriješenom stambenom pitanju. Sporo rješavanje stambenog pitanja ostavlja negativne posljedice na formiranje porodice, ali i na mnoge druge aspekte života mladih.

Nedostatak adekvatnih mjera za unapređenje zapošljavanja mladih i kvalitetnog obrazovanja uz isključenost mladih iz socijalnog i političkog života, društveno degradira mlade i stavlja ih na marginu društva. Zapostavljeni od strane vlade i politike, uopšte od strane društva, mladi su prepušteni sami sebi i onima koji su spremni da iskoriste nedostatak brige od strane BiH institucija za mlade ljude.

Iz svega navedenog kao jedno od rješenja problema nameće se preventivni rad kako sa mladima tako i sa njihovim roditeljima.

Trenutačna ekonomska situacija i postojeći sistem socijalne zaštite onemogućavaju potpuno ostvarivanje prava na socijalnu sigurnost za veliki broj stanovnika Trnova.

Nedostaci u postojećem sistemu socijalne zaštite koji se ogledaju u nedostatku sveobuhvatne procjene socijalnog statusa i potreba građana, zastarjelom pravnom okviru, te nedovoljnim izdvajanjima sredstava za socijalnu zaštitu na svim nivoima, u znatnoj mjeri utiču na neostvarivanje ili djelimično ostvarivanje prava na socijalnu sigurnost.

Ovakva nemogućnost potpunog ostvarivanja prava može se naročito negativno odraziti na najugroženije kategorije stanovništva i rezultirati njihovom marginalizacijom, posebno ako se ima u vidu tendencija rasta broja osoba u stanju socijalne potrebe u općini Trnovo ili visoka stopa nasilja u porodici.

Iako se veliki broj ovih pitanja mora rješavati na višim nivoima, određeni koraci se mogu načiniti i na lokalnom nivou, posebno u smislu kvalitete pružanja usluga, sistematskog prikupljanja podataka o socijalnom statusu i potrebama građana, jačanju svijesti o pravima i načinima ostvarivanja prava, te jačanju zaštite posebno ugroženih kategorija stanovništva.

U tom smislu, i u cilju stvaranja pristupa baziranog na stvarim potrebama građana, potrebna je dodatna podrška kantonalnom Centru za socijalni rad u jačanju tehničkih i kadrovskih kapaciteta.

Pored toga, mjesne zajednice mogu imati značajnu ulogu u poboljšanju kanala komunikacije između institucija socijalne zaštite i korisnika, te je stoga tehnička podrška i izgradnja kapaciteta mjesnih zajednica od posebnog značaja.

Da bi došlo do znatnijeg poboljšanja u kvalitetu i kvantitetu u segmentu socijalne i porodične zaštite na području Općine neophodno je više raditi i ulagati u programe prevencije u ovim oblastima, više raditi na programima zapošljavanja i razvoja poljoprivrede na rubnim područjima kroz ekonomski održivi povratak.

Na ovaj način stvarala bi se veća materijalna podloga koja i uz dodatnu materijalnu potporu resornih Kantonalnih i Federalnih Ministarstava, uz izradu socijalne karte ili "Mini socijalne karte" za općinu Trnovo i uz definisanje granice linije siromaštva omogućilo da pristojnu pomoć dobivaju stvarno ugrožene kategorije stanovništva.

Sistem zaštite i spašavanja

Općinski štab civilne zaštite organizuje, priprema i sprovodi sistem zaštite i spašavanja ljudi, materijalnih, kulturnih i drugih dobara od ratnih razaranja, elementarnih nepogoda i opasnosti u miru i ratu na području općine Trnovo.

Na području općine nema profesionalnih vatrogasnih jedinica ali je oformljeno dobrovoljno vatrogasno društvo Trnovo.

3.5 Kultura

Na području Općine Trnovo nalazi se niz kulturno-historijskih spomenika, koji su odraz bogate historijske prošlosti ovog područja.

Kultura kao društvena oblast, neprofitna, kao takva je nerijetko, na margini zbivanja, posebno u uslovima koji su specifični za područje općine Trnovo. Mali broj stanovnika koji stacionarno žive, borave i aktivno djeluju na području općine, veoma nepovoljne starosne dobi, niskog stepena obrazovanja, bez navika koje su u domenu kulture, te specifičnog tradicijskog načina odnosa u porodici što je trajalo decenijama nisu polazišta za sadržajan presjek zbivanja u oblasti kulture. Naime, nagli tehnološki napredak, drastična migraciona kretanja nekada i destruktivna po sredine iz kojih pojedinci odlaze učinili su da je područje općine Trnovo u cjelosti na margini. Za ovakvo stanje ne treba tražiti krivca, ovo je činjenica koja je evidentna u mnogim dijelovima BiH.

Kulturno-umjetničko društvo „Biseri Bjelašnice“ kojem je Trnovo matična općina je jedini subjekt koji je povremeni reprezent ovog područja i njegove tradicije folklornog stvaralaštva, a registrovan je kao udruženje građana.

Državna Komisija BiH za zaštitu nacionalnih spomenika proglasila je nekoliko historijskih područja i nekropola sa stećcima na području općine za nacionalne spomenike BiH:

- Džamija u Umoljanima, graditeljska cjelina
- Nekropola sa stećcima Delijaš, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima Kaursko groblje u Prečanima, povijesno područje
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Han u Šabićima, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Kapova selišta (Borija) u Ledićima, historijsko područje
- Nekropola sa stećcima na lokalitetu Zlatarić u Ledićima, historijsko područje
- Nekropole sa stećcima, starim nišanima i ostaci srednjovjekovne građevine na lokalitetu Dolovi, selo Umoljani, prirodno i historijsko područje.

Slika 35. Džamija u Umoljanima
Izvor: Općina Trnovo

Slika 36. Nekropola stećaka Dolovi
Izvor: Općina Trnovo

Slika 37. Nekropola stećaka Šabići
Izvor: Općina Trnovo

Slika 38. Nekropola stećaka Ledići
Izvor: Općina Trnovo

Na području općine Trnovo osigurani su resursi u oblasti kulture u skladu sa mogućnostima i nadležnostima Općine kao jedinice samoupravnog djelovanja. Općina osigurava lokalne potrebe stanovništva, pa tako i mladih u oblasti kulture.

Međutim i pored postojanja kulturnih organizacija i djelimično odgovarajućih objekata za kulturna dešavanja, može se reći da kulturni život nije dovoljno razvijen.

Kulturna događanja, običaji, specifičnosti terena

Pored Dana Općine i drugih praznika, na području općine Trnovo se održava tradicionalni teferič na Husremovcu u Dejčićima svake godine 2. avgusta.

Tradicionalni mevludi koji se na području općine održavaju skoro u dva mjeseca u godini nisu primjerene manifestacije koje svojom sadržinom karakterišu pojam kulture. Treba ih podržavati, omogućiti kontinuitet ali im dati nove sadržaje i vrijednosti. Istinske tradicionalne ruralne vrijednosti približiti urbanoj sredini.

Udaljenost Trnova od Sarajeva koje je stjecište većine bitnih događanja pa i onih u sferi kulture, kod većine stanovništva ne stvaraju motivisanost da se na području Trnova osmisli sadržina koja bi bila interesantna i prihvatljiva za većinu.

3.6 Raspoloživost infrastrukturnih resursa

Na području općine ne postoji glavni nosioc kulturnih dešavanja u vidu javne ustanove Centra za kulturu ili Kulturno-sportskog centra, koji bi prema raspoloživim materijalnim mogućnostima, zajedno sa općinom Trnovo, realizirao programe iz oblasti kulture i sporta. Ne postoji ni kino niti neki drugi vid kontinuiranog pružanja kulturnih sadržaja.

Sve ovo izravno negativno utiče na obim i kvalitet rada nadležnih organa Općine, koja u skladu sa svojim mogućnostima pokušava zadovoljiti potrebe lokalnog stanovništva u oblasti kulture.

Stoga bi bilo od koristi u postojećim prostorima namijenjenim za kulturna dešavanja osnovati takav centar i u sklopu njega javnu biblioteku i druge sadržaje.

3.7 Sport i rekreacija

Na teritoriji Općine Trnovo nalaze se dva fudbalska terena, i dvadeset pet sportskih ploha.

I dalje je prisutna praksa da se sportska zbivanja svode na organizovanje povremenih ili tradicionalnih turnira u malom nogometu, šahu i nekim atletskim disciplinama.

Izdvajanje za sport iz budžeta općine može se nazvati simboličnim i nedovoljno je za postizanje značajnijih uspjeha u oblasti sporta.

Općina Trnovo nema raznovrstan izbor sportova i rekreativnih aktivnosti, te se sportom bave uglavnom talentovana djeca uključena u sportske klubove i školske sekcije na teritoriji kantona.

Forsiranjem razvoja sporta, aktivnog odmora, kreiranjem aktivnosti u slobodnom vremenu spriječio bi se potencijalni razvoj destruktivnih pojava.

Na području Bjelašnice u toku je izgradnja poslovno sportskog centra Trnovo smještenog na površini od 11,21 hektara, na nadmorskoj visini od oko 1.300 m, u blizini Babinog dola, centra sportsko-rekreativne zone planine Bjelašnica. Ovaj projekat sadrži izgradnju višenamjenskih objekata sa infrastrukturnim sadržajima. Višenamjenski objekti podjeljeni su na izgradnju objekata koje direktno finansira Općina Trnovo, te objekata koji su apartmanske namjene. Objekti u direktnom finansiranju Općine su dvorana, relax centar i administrativni objekat Općine Trnovo. Nukleus poslovno-sportskog centra čini sportska dvorana, relaks centar i poslovni, odnosno administrativni centar.

Sportska dvorana se nalazi u južnom dijelu, u kontaktnoj zoni s Babinim Dolom, uz poslovne objekte, namijenjena je za treninge i takmičenja u dvoranskim sportovima (fudbal, rukomet, košarka, odbojka i slično) kao i za razne druge priredbe, koncerte, kongrese i slično. Dvorana će imati 500 mjesta za gledaoce i prateće sadržaje, dok je u drugoj fazi planirana i izgradnja hotela, koji će biti povezan sa sportskom dvoranom.

U sklopu planiranog relaks centra biće izgrađena kuglana sa četiri staze i prostorom „grabe“ i njenim pratećim sadržajima, šank i prostor za publiku, garderobe za igrače sa tuševima, sanitarni čvorovi i ostava.

U prizemlju relaks centra je smješten bazen dimenzija 12,5 x 5,00 metara, dubine 1,5 metar, sa pratećim sadržajima garderobom, sanitarnim čvorovima, tuševima, kabinama za presvlačenje, kao i wellnes sadržaji dvije saune, parnim kupatilom i pratećim tuševima i generatorom pare. U prizemlju su smještene i garderobe i tuševi kao i sanitarni čvor za igrače koji koriste vanjske terene u blizini objekta.

Slika 39. Poslovno sportski centar
Izvor: Općina Trnovo

3.8 Mediji i informisanje

Informisanje je veoma značajna društvena djelatnost od čijeg funkcionisanja u znatnoj mjeri zavisi stanje političkog, ekonomskog, socijalnog i drugog raspoloženja građana. Stanje elektronskih i štampanih medija i web info-portala u općini nije na željenom nivou. Općina nema lokalnih medija tj nema ni jednu radio ili TV stanicu, nema ni jednu novinsku kuću, kao ni ITC ili dopisništvo nekog od medija sa sjedištem u drugim općinama.

Poslije rata je postojala radio stanica Trnovo, ali je ona prestala sa radom zbog ukidanja dozvole za rad od strane RAC-a.

Izgradnja i razvoj telekomunikacijske i PTT mreže na cijelom području općine omogućila je i pristup različitim TV sadržajima.

Općina Trnovo informira građane i širu javnost o najnovijim dešavanjima i putem oficijelne web stranice Općine Trnovo www.trnovo.ba. Ona je lokalni elektronski medij koji predstavlja značajno sredstvo obavještanja mladih o stanju u općini, odnosno o svim značajnim aktuelnostima sa područja općine.

Dužnost Općine je da građanima osigura pristup javnim informacijama i da im kroz formalne i neformalne mehanizme omogući pristup javnim poslovima.

Informiranje građana u općini Trnovo se vrši putem oglašavanja na oglasnoj ploči u zgradi Općine, izdavanja pismenih odgovora na usmene i pismene upite građana, svakodnevnog prijema građana kod načelnika Općine. Akti koji se usvoje na Općinskom vijeću objavljuju se u Službenom glasniku Kantona Sarajevo, a ukoliko je odluka od vitalnog značaja za građane objavljuje se i na oglasnoj ploči.

Jedan od efikasnijih načina bolje informisanosti svih građana, odnosno dobivanja informacija o dešavanjima u Općini Trnovo kao i uvida u dokumentaciju i kopiranje iste, a koja je u posjedu organa uprave, je provedba Zakona o slobodi pristupa informacijama. Ovim zakonom, čije odredbe se u potpunosti primjenjuju, omogućava se veća informisanost građana i transparentnost rada javne uprave, međutim potrebno je konstatovati da se ovaj vid dostupnosti informacija ne koristi u punoj mjeri, a naročito ne od strane mladih.

Izdaje se i informativni bilten Općine Trnovo putem kojeg su se građani na adekvatan način informišu o aktivnostima koje se vode u organu uprave kao i na teritoriji općine Trnovo.

Potrebno je uspostaviti sistem informisanja mladih o mogućnostima putovanja, studiranja, razmjenama, o oblasti zdravlja mladih i zdravih stilova života, takmičenjima, oblicima neformalne edukacije, učešća na skupovima itd.

3.9 Mladi

Problemi mladih u Općini Trnovo su najizraženiji u oblasti zapošljavanja i stambenog zbrinjavanja.

Mladi sa područja općine uglavnom su aktivni i djeluju u udruženjima drugih općina Kantona Sarajevo.

Organizacijama koje okupljaju mlade, lokalna zajednica u skladu sa svojim mogućnostima kontinuirano potpomaže njihov rad dodjeljujući finansijska sredstva iz Budžeta Općine kao podršku njihovim projektima koje apliciraju u okviru institucionalnog oblika saradnje lokalne zajednice i NVO.

Međutim zbog nedovoljnih finansijskih sredstava u Budžetu Općine ali i zbog nedovoljno razvijene idejnosti organizacija koje okupljaju mlade, do sada njihove aktivnosti nisu značajnije uticale na poboljšanje rada omladinskih asocijacija u ovoj lokalnoj zajednici.

Na području općine Trnovo ne postoji omladinski centar, tj. prostorije gdje bi mladi ljudi mogli provoditi slobodno vrijeme te organizirati određene aktivnosti koje su u istraživanju navedene kao deficitarne na području Općine kao što su različiti oblici neformalne edukacije i slično.

Mladima treba pružiti veću tehničku i materijalnu pomoć kako bi se mogli u što većem broju okupljati i djelovati u udruženjima.

Volonterstvo je jedan od oblika djelovanja koji mogu pomoći mladim ljudima da se osjećaju korisno i da steknu određena iskustva koja će im kasnije biti od velike koristi pri pronalasku stalnog zaposlenja.

3.10 Nevladin sektor

Na području općine djeluje tek nekoliko nevladinih organizacija (NVO), koje imaju status udruženja od javnog interesa u općini i to NVO iz oblasti: sporta, kulture i obrazovanja.

Bosni i Hercegovini, pa tako i općini Trnovo, potrebni su obrazovani i kvalificirani mladi ljudi koji će postati odgovornim građanima/kama i preuzeti na sebe odgovornost za privredni rast i unaprijeđenje životne sredine u kojoj žive. Aktivno učešće mladih u društvu znači društveni i politički angažman mladih, njihovo angažiranje u rješavanju problema u zajednici, pogotovo u pitanjima koja su njima bitna, kao i u donošenju odluka u lokalnim zajednicama i na državnom nivou. U Trnovu djeluju sljedeća udruženja građana, nevladinih organizacija, klubova i fondacija:

- Udruženje lovačko društvo "Trnovo"
- Udruženje Sportsko ribolovno društvo „Trnovo“
- Udruženje "Organizacija porodice šehida i poginulih boraca općine Trnovo"
- Udruženje "Ratnih vojnih invalida Trnovo"
- Udruženje JOB "Unija veterana Trnovo"
- Udruženje dobitnika najvećih ratnih priznanja Općine Trnovo
- Udruženje građana nosilaca ratnih priznanja "Zlatni ljljan i zlatna policijska značka" Općine Trnovo
- Udruženje boraca "Patriotska liga Trnovo"
- Udruženje „1. bošnjačka brigada“,
- Udruženje "Boraca odbrambeno – oslobodilačkog rata 1992-1995" ODB Trnovo
- Udruženje "EPD Treskavička jezera Trnovo"
- Udruženje planinarsko društvo „Hojta“ Trnovo
- Udruženje crveni križ Trnovo
- Ski klub "Bjelašnica" Trnovo
- KUD "Biseri Bjelašnice" Trnovo
- Fondacija "Pro BITRA"
- MDD Merhamet Trnovo
- Udruženje boraca stanice JB Veterani policije Trnovo
- Udruženje „Klub za praktično streljaštvo i taktički trening RONIN Trnovo"
- Udruženje Vatrogasno društvo Trnovo

Zainteresiranost građana za aktivno sudjelovanje u upravljanju javnim poslovima i razvoju zajednice je i dalje na nezadovoljavajućem nivou. Većina organizacija nema razvijene konkretne programe, infrastrukturu i fondove. Analiza postojećih programa, organizacije i infrastrukture, kadrovske ekipiranosti i aktivnosti udruženja građana, klubova i fondacija, indicira velike razlike. Potencijalno rješenje problema je finansiranje preko projekata, umjesto direktnim finansiranjem pojedinih organizacija. Iako Općina pruža podršku razvoju civilnog društva, neophodni su i dodatni naponi za unaprijeđenje saradnje između lokalnih vlasti i sektora građanskog društva, i stvaranje boljeg okruženja za građansko djelovanje. Unaprijeđenje ove komunikacije je važno i stoga što aktivno, značajno i slobodno učešće predstavlja i jednu od osnovnih komponenti prava na razvoj. Aktivno sudjelovanje mladih u društvu značajno je iz više razloga: ono doprinosi razvoju demokratskog društva, uči i čini mlade odgovornim građanima/kama, te podiže svijest o dobrovoljnom angažmanu u zajednici. Uključivanjem mladih u društvene procese osigurava se poboljšanje općeg stanja u budućnosti, a zadovoljavanje potreba mladih usklađeno je s njihovim željama. Ova oblast objedinjuje saradnju između drugih oblasti, na primjer, obrazovanja (jer nudi neformalno obrazovanje), sporta i kulture (kroz manifestacije u okviru omladinskog aktivizma i kreativnih aktivnosti mladih), zdravlje (mentalno zdravlje, zdrava ishrana, zdravi stilovi života) itd. Obzirom da Općina na polju aktivnog sudjelovanja mladih u zajednici može daleko više učiniti, jer nadležnosti i briga viših nivoa vlasti nisu odgovarajući, ova oblast zaslužuje poseban značaj.

PESTEL analiza

Na poboljšanje kvaliteta života i razvoj društvenog sektora na području općine Trnovo pozitivno utiče niz političkih faktora kao što je podrška kvalitetnom osnovnom obrazovanju, podrška lokalnih vlasti kvalitetnoj primarnoj zdravstvenoj zaštiti i podrška nevladinom sektoru. Ključni politički faktori koji ograničavaju društveni razvoj u ovoj lokalnoj zajednici su uticaj politike na izbor kadrova, narušavanje međuljudskih odnosa i politička nestabilnost i nesigurnost stanovništva, kao i nefunkcionalan ustavni sistem u BiH koji se odražava na niže administrativne jedinice.

Ekonomski faktori sa pozitivnim uticajem na društveni razvoj općine Trnovo su velika prirodna bogatstva, pokrivenost kvalitetnom infrastrukturom i povoljan geografski položaj. Negativno na kvalitet života, obrazovanje i druge aspekte društvenog razvoja na području općine utiču nizak stepen zaposlenosti stanovništva, slaba kupovna moć stanovništva.

Pozitivan uticaj na razvoj društvenog aspekta života na području općine Trnovo imaju i razni socijalni faktori poput kvalitetne primarne zdravstvene zaštite, kvalitetne socijalne zaštite, kvalitetnog osnovnog obrazovanja, dobre bezbjednosti stanovništva, blizine Sarajeva kao administrativnog, univerzitetskog i kulturnog centra. Ipak, među socijalnim faktorima ima i onih sa negativnim dejstvom na društveni razvoj ove lokalne zajednice – kao što su relativno nizak stepen obrazovanja stanovništva, mali priraštaj stanovništva i loša starosna struktura stanovništva.

Tehničko-tehnološki faktor sa najvećim pozitivnim dejstvom na kvalitet života i mogućnost društvenog razvoja na području Trnova predstavljaju razvijena elektro mreža, dobra pokrivenost telefonskim signalom i dostupnost interneta. Istovremeno, nedovoljna opremljenost zdravstvenih ustanova, nepokrivenost TV i radio signalom te nedostatak drugih medija, nepostojanje tehničko-tehnoloških uslova za proizvodnju medijskih sadržaja, nedostatak opreme za kulturu (kina, pozorišta, muzeji, galerije i dr.) ograničavaju društveni razvoj ove sredine.

Među najznačajnije ekološke faktore koji povoljno djeluju na društveni razvoj spadaju zdrava životna sredina, dobra snabdjevenost pitkom vodom i Škole u prirodi. S druge strane, negativno na poboljšanje

kvaliteta života i društvenog razvoja na području općine Trnovo utiču faktori kao što je loša ekološka educiranost stanovništva, nedovoljno razvijena ekološka svijest turista, kao i nepostojanje reciklažnih postrojenja.

Pravni faktori sa pozitivnim dejstvom na društveni razvoj općine Trnovo su svakako postojanje zakonskih propisa u ovoj oblasti, uticaj običaja na svijest stanovništva, a naročito poštivanje građanskih sloboda, transparentnost u radu općinske administracije, konsultiranje građana u postupku donošenja općinskih propisa (javne rasprave). Negativno na razvoj društvenog života u ovoj lokalnoj zajednici utiču faktori poput nepoštivanja i neprovođenja zakona (o radu), neusklađenost (kolizija) propisa i preplitanje nadležnosti.

SWOT analiza

SWOT analiza je izrađena na temelju podataka iz Situacione analize, a koja uključuje baze podataka i ocjene stanja po područjima. SWOT analiza uključuje definisane snage i slabosti, te prilike i prijetnje u društvenom razvoju općine.

Sadrži prikaz onih snaga, slabosti, prilika i prijetnji koje su identificirane kao „ključne“, tj. najbolje ističu obilježja društvenog razvoja.

Metodom SWOT analize (analiza snaga, slabosti, prilika i prijetnji) utvrđeni su unutrašnji i vanjski faktori, koji pozitivno ili negativno utiču na razvoj općine Trnovo.

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> • Podrška kvalitetnom osnovnom obrazovanju • Podrška lokalnih vlasti kvalitetnoj primarnoj zdravstvenoj zaštiti • Podrška nevladinom sektoru • Duga tradicija sporta i olimpijskog duha • Prirodna autentičnost prostora i bogatstvo kulturno- historijskih spomenika • Očuvana tradicija i običaji • Bezbjednost i sigurnost • Otvorenost i transparentnost u radu općinske administracije 	<ul style="list-style-type: none"> • Mala zaposlenost stanovništva • Niska kupovna moć stanovništva • Nedovoljna ekološka educiranost stanovništva • Nepovoljna demografska slika • Uticaj politike na izbor kadrova • Nedostatak infrastrukture za kulturu i kulturnih sadržaja (kina, pozorišta, galerije, muzeji) • Nedostatak sportske infrastrukture • Nedostatak festivalskih sadržaja i događaja
Mogućnosti	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Kvalitetna primarna zdravstvena zaštita • Kvalitetna socijalna zaštita • Kvalitetno osnovno obrazovanje • Bezbjednost stanovništva • Razvijena infrastruktura • Postojanje zaštićenih područja • Škola u prirodi • Pristup projektima međunarodnih organizacij 	<ul style="list-style-type: none"> • Neusklađenost zakonskih propisa, strategija i politika na različitim nivoima administrativnog uređenja kao i preplitanje njihovih nadležnosti • Politička nestabilnost i nedostatak političke volje za promjenama u zdravstvu i obrazovanju • Nedovoljna opremljenost zdravstvenih ustanova • Nedostatak sistemskog pristupa razvoju sporta i kulture

- a i fondovima (npr. kultura, kreativne industrije i sport)
- Rast interesa za javno-privatno partnerstvo u obrazovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti, kulturi i sportu
- Razvoj turizma i rast tražnje za kulturnim i sportskim sadržajima
- Uključivanje nevladinog sektora i civilnih inicijativa u donošenje odluka
- Povećana svijest i popularizacija bavljenjem sportom
- Pokrenuta reforma sektora socijalne zaštite na nivou FBiH
- Izražena strukturalna nezaposlenost
- Trend starenja populacije te sve izraženiji nedostatak radno aktivnog stanovništva
- Nezadovoljavajuća rodna ravnopravnost
- Nezadovoljavajuća socijalna politika
- Nerazvijenost sistema javno-privatnog partnerstva
- Neujednačen pristup donatorima

4 Okoliš i infrastruktura

4.1 Klima i reljef

Klima

Općinu karakteriše kontinentalna klima, koja sa porastom nadmorske visine prelazi u oštru planinsku klimu alpskog tipa.

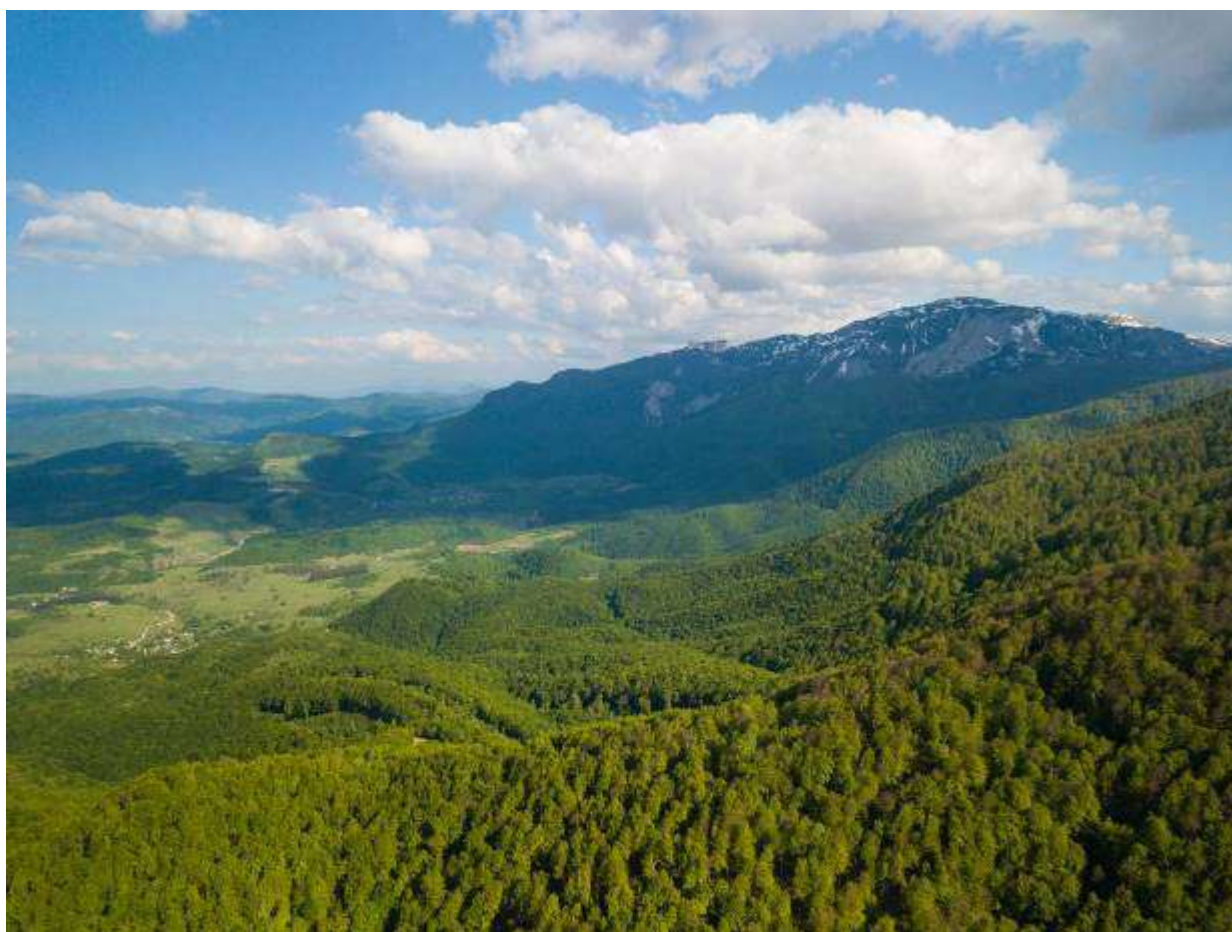
Osnovne karakteristika su oštre zime (apsolutne minimalne temperature od 24°C do 34°C ispod nule) i kratka i topla ljeta (apsolutne maksimalne temperature od 30°C do 36°C). Prosječna godišnja količina padavina je od 1.100 do 1.500 l/m².

Srednja godišnja temperatura zraka u Trnovu iznosi 7,3°C.

Najtopliji mjesec je juli sa srednjom temperaturom oko 16°C, a najhladniji januar sa srednjom temperaturom oko -2,4°C.

Maksimalne vrijednosti temperatura u ljetnom periodu se kreću oko 35°C, a minimalne zimske dostižu i do -30°C. Srednja mjesečna količina padavina se kreće od 75 do 160 l/m².

Najveće količine padavina su u novembru i decembru, a najmanje u julu i avgustu, što je posljedica uticaja mediteranskog režima padavina u ovom području, premda je prisutan i proljetni maksimum u martu i aprilu.

Slika 40. Prirodne ljepote
Izvor: Općina Trnovo

Maksimalna visina snježnog pokrivača iznosi 107 cm, a prosječan broj dana sa snježnim pokrivačem iznosi 106. Idući prema višim kotama Općine Trnovo, snježni pokrivač može dostići i do nekoliko metara, naročito na onim mjestima koja su izložena vjetru, gdje se stvaraju smetovi. Također, broj dana sa snježnim pokrivačem raste sa nadmorskom visinom, tako da na većim kotama, pogotovo u hladnijim godinama, može dostići i preko 200 dana (broj dana sa snježnim pokrivačem preko 10 cm u višim područjima planine Treskavice može iznositi i preko 150).

Tabela 59. Važnije meteorološke pojave zabilježene na području općine Trnovo (mjerna stanica Bjelašnica) u periodu 1951.-2020.

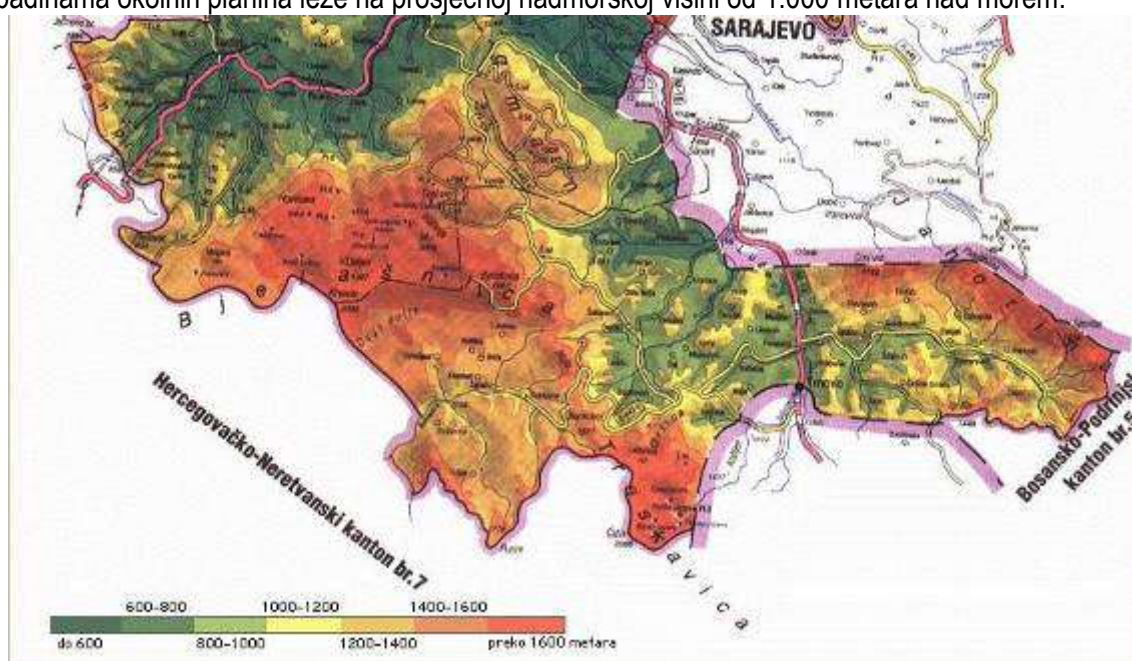
Srednje vrijednosti				Apsolutne vrijednosti			
Godišnja Temperatura zraka (°C)	Zimska temp. zraka (°C)	Ljetna temp. zraka (°C)	Godiš. sume oborina (l/m ²)	Max. Temp. zraka (°C)	Datum	Minimalna temp. zraka (°C)	Datum
8,7	-5,9	9,5	794,0	24,3	24.8.2007.	-29,2	22.1.1963.

Izvor: Federalni zavod za statistiku „Kanton Sarajevo u brojkama“ 2021.

Pojava magle je najčešća u hladnijem dijelu godine, dok je u ljetnim mjesecima veoma rijetka. Ruža vjetrova pokazuje izrazitu dominaciju južnih i sjevernih pravaca, pa je i srednja brzina vjetra iz ovih pravaca najveća. Ovakav oblik ruže vjetra je uslovljen pravcem toka rijeke Željeznice, pošto vjetar kao pojava u prizemnim slojevima atmosfere zavisi od orografije terena. Srednja brzina vjetra raste sa nadmorskom visinom, tako da u višim oblastima planine Treskavice prosječne vrijednosti mogu iznositi i do 10 m/s, a maksimalne brzine i do 40 m/s. Takođe, oblik ruže na višim kotama je drugačiji, sa većom zastupljenošću ostalih pravaca vjetra.

Reljef

Centar gradića Trnova leži na nadmorskoj visini od 816 metara iznad površine mora, dok seoska naselja na padinama okolnih planina leže na prosječnoj nadmorskoj visini od 1.000 metara nad morem.

Slika 41. Geografska mapa općine Trnovo

Izvor: Zavod za planiranje

Planine jedinstvene ljepote dosežu i preko 2.000 metara nadmorske visine: Treskavica (2.088 m), Bjelašnica (2.067 m), Igman (1.647 m), Visočica (1.967 m) i Jahorina (1.910 m).

4.2 Zemljište i zaštićena područja

Područje Općine Trnovo je relativno velika površina u odnosu na površinu Kantona Sarajevo, tako da Općina Trnovo sa površinom 338,4 km² participira sa oko 1/4 površine Kantona Sarajevo. Ovo područje se karakteriše kao ekološki čista sredina, što se ogleda u čistoći vode i zraka, te očuvanju prirodnih svojstava zemljišta.

Tabela 60. Pregled površina zemljišta po kulturi korištenja

RB	Struktura korištenja zemljišta	Državno vlasništvo Ha	Privatno vlasništvo ha	UKUPNO ha
1.	Oranice	43	1.166	1.209
2.	Šumsko tlo	17.368	1.023	18.391
3.	Voćnjaci	3	75	78
4.	Livade	417	3.820	4.237
5.	Pašnjaci	5788	1.060	6.848
6.	Neplodno tlo	487	12	499
	Ukupno	24.106	7.156	31.262

Izvor: Služba za geodetske, imovinsko – pravne poslove i katastar nekretnina

U poljoprivredi ovog područja zastupljena je tradicionalna proizvodnja ekstenzivnog tipa, gdje je upotreba hemikalija u procesu proizvodnje zanemarljivo niska, tako da u zemljištu nema pesticida, niti teških metala. Takođe, ovaj prostor predstavlja jednu „izolovanu“, čistu sredinu bez prisustva unutrašnjih, a i spoljnih zagađivača.

4.2.1 Sumnjive površine

Prema zvaničnim podacima BH Mac-a, trenutno na području općine Trnovo ima cca 26,2 km² sumnjive/rizične površine I, II, III kategorije prioriteta. Od ove ukupne sumnjive površine oko 2,5 km² je I kategorije prioriteta, oko 7 km² II kategorije prioriteta, dok je oko 16,5 km² III kategorije prioriteta.

Sa ovolikom rizičnom površinom zagađenom minama, na području koje pokriva Regionalni ured BH MAC-a Sarajevo, općine Trnovo je na drugom mjestu po zagađenosti, iza Konjica. Do sada je deminirano nešto više od 2.000.000 m², ili oko 10 % površine koja se smatra rizičnom i to uglavnom površine tzv. „prvog prioriteta“, odnosno područja u i oko naseljenih mjesta i područja potrebna za izgradnju komunalne i ostale infrastrukture.

Iako ima više gotovih projekata za deminiranje i utvrđenih lista „prvog prioriteta“, zbog nedostatka sredstava još uvijek je veliki dio područja pod minama i ostalim minsko-eksplozivnim sredstvima. Površine drugog i trećeg prioriteta su propisno obilježene, postavljeni minski znakovi opasnosti, ali bez ozbiljnijeg pristupa i većeg izdvajanja sredstava za ove namjene, još dugo vremena veći dio područja općine Trnovo neće biti očišćen od mina.

Rizične površine “drugog” i “trećeg” prioriteta u najvećoj mjeri odnose se na područja livada, pašnjaka i šumska područja i kao takva ograničavaju stanovništvo u obradi svojih imanja i ispaše stoke, kao i eksploataciju šume.

Do sada na području općine Trnovo nije bilo ljudskih žrtava, niti težih povreda izazvanih minsko-eksplozivnim sredstvima.

Zbog velike opasnosti i posljedica koje mine izazivaju, u narednom periodu lokalna zajednica i viši nivoi vlasti moraju iznaći način i sredstva da se ubrza i završi proces deminiranja, kako bi se područje općine Trnovo moglo iskorištavati u punom kapacitetu.

BH Mac je pripremio projekat deminiranja (MSP) za lokalitet Proskok- Prečani površine 2.000.000 m², pomenuto deminiranje bi vršile Oružane snage Bosne i Hercegovine.

4.2.2 Zaštićena područja prirodnog naslijeđa

Općinu Trnovo karakteriše i bogato prirodno naslijeđe koje se nalazi van obuhvata Urbanističkog plana. Situirano je najvećim dijelom na području planina: Bjelašnice, Treskavice i Visočice, te kanjona Rakitnice. Međutim, ni ostali dijelovi ne zaostaju po ljepoti, bujnoj vegetaciji i spomenicima prirode. Mnogobrojna su i vrela, od kojih su neka kaptirana za potrebe stanovništva, a mreže potoka plijeni ljepotom i oplemenjuje mnoga područja Općine.

Područje je interesantno i po speleološkim objektima od kojih su mnogi samo lokalno poznati i potpuno neistraženi. Parkovi prirode spomenutih planina su u podnožju obrasle šumom i prizemnom florom koja zahtjeva potpunu zaštitu pojedinih biljnih i životinjskih vrsta i ekosistema.

U današnjim prilikama veliki je broj ugroženih vrsta biljaka, životinja, gljiva, te čitavih biljnih zajednica i ekosistema.

Visoke prirodne vrijednosti Općine Trnovo omogućavaju i izvredne mogućnosti za razvoj kako fundamentalnih i aplikativnih, tako i razvojnih istraživanja u različitim oblastima prirodoslovlja, ekološke edukacije i vaspitanja, fizičke i duhovne rekreacije i rehabilitacije u svim sezonama u toku godine.

Na osnovu izvršenih istraživanja o prostornoj i vremenskoj organizaciji ekosistema prostora Općine Trnovo, evaluacije bioloških i ekoloških vrijednosti – topografskog položaja, veoma specifične orografije sa različitim oblicima reljefa geoloških prilika, specifične petrografske-pedološke situacije, jedinstvenih formi rezultati glacijacije, ekoklime, vodnog režima, hidroloških prilika, izuzetno visokog stupnja biološke raznolikosti, visokog stupnja endemičnosti i reliktnosti vrsta biljaka, gljiva i životinja, neuobičajeno visok stupanj vegetacijske raznolikosti te još uvijek dovoljno očuvana struktura i dinamika više kompleksnih ekosistema, veoma očuvani ekosistemi pretplaninske bukve i planinskog javora, ekosistemi klekovine bora, ekosistemi sipara, pukotina karbonatnih stijena, subalpinskih alpinskih rudina, na bazofilnim tlima, u regionu sa diskontinuiranim ekosistemima oko snježanika čitavo područje nedvojbeno se može ocijeniti kao relativno dobro očuvano od vanjskih uticaja i devastacije.

Područje općine karakteriše veliki broj arheoloških mjesta, dobro očuvanih nekropola stećaka koja se prostiru uz srednjovjekovna naselja i kamenolom, a redovno su postavljana pokraj ondašnjih, a i današnjih puteva, na humkama i zarovima.

Slika 42. Nekropole stećaka na području općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

U odnosu na tehniku obrade kamena i način ukrašavanja stećci imaju veoma različite kvalitete umjetničko - estetske vrijednosti. To govori o dugom vremenskom trajanju kulture stećaka i o djelovanju majstora iz raznih sredina. Mnoga su znamenita mjesta i spomen obilježja Stare i novije historije.

Mnogi objekti kulturno - historijskog i prirodnog naslijeđa su tokom agresije na Bosnu Hercegovinu u periodu 1992 - 1995 godine neposredno ugroženi, devastirani ili oštećeni, gdje su narušena bitna svojstva te sama njihova izvornost.

Zaštita kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa, kao segment društvene nadogradnje, na prostoru Općine Trnovo institucionalizirana je putem Kantonalnog zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo, čiji je osnivač Vlada Kantona Sarajevo.

Spisak evidentiranih spomenika kulturno – historijskog i prirodnog naslijeđa na području Općine Trnovo urađen je od strane Zavoda za zaštitu kulturno – historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo.

U prilogu je dat Izvod iz Liste evidentiranih, prethodno zaštićenih i zaštićenih nepokretnih spomenika kulture i prirodne baštine Kantona Sarajevo, Općina Trnovo. Potrebno je napomenuti da je dokument podložan promjenama, kontinuirano se revidira. Zadnja revizija Liste rađena je 20.02.2009.g., a rekognosciranje na terenu tokom 2006.g.

Tri života opservatorije

Još 1894. godine u vrijeme austrougarske vladavine, na najvišem vrhu Bjelašnice, na nadmorskoj visini 2.067 metara, sagrađena je zgrada meteorološke opservatorije. Zgrada je ozidana od kamena. To je bila prva visinska stanica na Balkanu. Na opservatoriji su vršena osmatranja u klimatološkim terminima 07, 14, 21 čas, a tek poslije Drugog svjetskog rata počelo se sa osmatranjima u sinoptičkim terminima. S obzirom

da se na Bjelašnici susreću mediteranska i kontinentalna klima, ona je vrlo zanimljiva za meteorološka osmatranja. Zbog blizine Jadranskog mora naročito je interesantno obilato taloženjeinja.

Prvi opservator je bio Anton Obermuller. On je tu živio i radio 3 godine, od 1894. do 1897. godine. postoji priča u narodu kako je te davne 1897. godine danima bjesnilo nevrijeme i da je Obermuller pomislio da je došao smak svijeta te je izvršio samoubistvo.

Da li je priča istinita ili ne, to niko ne zna, no ona se održala do današnjih dana. Grob Antona Obermullera se nalazi nekoliko stotina metara ispod vrha Bjelašnice i već više od sto godina prkosi vjetrovima i olujama.

Slika 43. Opservatorij na vrhu Bjelašnice
Izvor: Općina Trnovo

Još jedan meteorolog – opservator je izuzetno značajan za dugogodišnju historiju ove opservatorije, a to je Josip Schafer, koji je tu proveo punih dvadeset godina. Od 1918. do 1938. godine on je svakodnevno vršio mjerenja i osmatranja i sve to brižljivo bilježio. Planinari koji su u to doba izlazili na vrh Bjelašnice sjećaju se starog Schafera kao pomalo čudnog, ali uvijek ljubaznog čovjeka koji nikada nikome nije uskratio gostoprimstvo.

U to vrijeme meteorolozi – opservatori su neprekidno boravili na stanici. Jedina veza sa spoljnim svijetom su im bili tada rijetki planinari, seljani zabjelašničkih sela i kurir meteorološkog zavoda koji je u ljetnom periodu dolazio dva puta, a u zimskom periodu jedanput mjesečno. Kuriri su obično bili seljaci nastanjeni u selima podno Bjelašnice.

Slika 44. Bjelašnica
Izvor: Općina Trnovo

Od 1894. godine, kada je svečano puštena u rad, meteorološka opservatorija je neprekidno radila do 1941. godine, kada je uništena. Na istim temeljima je 1952. godine izgrađena nova zgrada opservatorije, koja je bila u funkciji sve do 1992. godine, kada je usljed ratnih dejstava ponovo došlo do prekida rada koji je trajao punih sedam godina.

U novembru mjesecu 1999. godine meteorološka stanica na vrhu Bjelašnice je, po treći put u svojoj povijesti svečano puštena u rad.

Danas Bjelašnica nije ono što je bila u doba Obermullera ili Schefera.

Njene sjeverne padine su izbrazdane skijaškim žičarama i stazama, putevi su stigli i u najzabačenija zabjelašnička sela i prohodni su tokom i najtežih zima.

4.3 Rudna bogatstva

Na prostoru Općine Trnovo nisu evidentirana neka značajnija rudna bogatstva.

Međutim, na lokalitetu Presjenice (predratni kamenolom) se nalaze velike količine izuzetno kvalitetnog materijala koji u budućnosti treba iskoristiti kao resurs za rad asfaltnih baza, što je za Kanton Sarajevo od izuzetnog značaja.

4.4 Vodni resursi

Površinske vode

Općina Trnovo obiluje izuzetno čistim izvorima pitke vode, te riječnim tokovima Željeznice, Crne Rijeke, Bijele Rijeke, Rakitnice, kao i pet planinskih glacijalnih jezera.

Slika 45. Vodni resursi na području općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

Na teritoriji Trnova je vododjelnica Jadranskog i Crnomorskog sliva. Vode Željeznice, Crne i Bijele Rijeke teku prema Crnom moru.

Rakitnica se ulijeva u Neretvu čijim koritom otiče u Jadranskom more, a na svom putu provlači se živopisnim kanjonom dužine 20 km čija netaknuta priroda predstavlja pravu turističku atrakciju za rijetke posjetioce. Njezine vode u slapovima se razbijaju o strme stijene pri čemu se rasprše u milione sitnih čestica koje lebde u zraku i doprinose stvaranju velike koncentracije ozona, te ovo područje predstavlja pravu vazдушnu banju u neposrednoj blizini Sarajeva.

Izvori mineralne pitke vode

Općina Trnovo ima potencijal da iz svojih vodnih resursa, snabdijeva više od milion stanovnika kvalitetnom pitkom vodom. "Na osnovu istraživanja o kvalitetu voda na ovom području, može se reći da su one izvanrednog fizičko – hemijskog karaktera."²⁵

Sistem kontrole vode za piće na širem području općine Trnovo uglavnom zadovoljava, posebno zadovoljava vodu za piće iz lokalnih vodovoda. Javno komunalno preduzeće Trnovo u čijoj su nadležnosti lokalni vodovodi, vodi računa o ispravnosti vode za piće i vrši zaštitu izvorišta od mogućeg zagađenja na području općine.

Slika 46. Izvor Sanabot na području općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

U općini Trnovo na osnovu dosadašnjih iskustava – saznanja (sanitarno-higijenskim nadzorom) i ispitivanja kvaliteta vode iz vrela i vodoopskrbnih objekata, može se konstatovati da su na slivnim područjima na prostoru Općine vrelima rijeka, potoka, akumulacija, vode za piće fizikalno-hemijski izuzetnog kvaliteta sa niskim nivoom bakteriološkog zagađenja.

Prirodna i umjetna jezera

Tabela 61. Prirodna i umjetna jezera na području općine Trnovo

Jezero	Površina u km ²	Dubina u m	Prirodno ili umjetno	Komentar
Veliko	0,0332	5	Prirodno	Turistički potencijal
Crno	0,0014	10	Prirodno	Turistički potencijal
Platno	0,0012	1,5	Prirodno	Turistički potencijal
Bogatići	0,0452	3	Umjetno	HPP brana (FR)

Izvor: Socioekonomska analiza Makroregije Sarajevo, 2003

Slika 47. Jezero na Treskavici
Izvor: Općina Trnovo

4.5 Zrak

Problematika zagađivanja zraka traje koliko i industrijalizacija, a historijski se mogu izdvojiti tri karakteristične faze:

- lokalno zagađivanje produktima nepotpunog sagorijevanja,
- regionalno zagađivanje (razmjera kontinenata) zagađivanje kiselim kišama,
- globalno (svjetsko) zagađivanje stakleničkim gasovima.

Kada je riječ o kvalitetu zraka u BiH podaci uglavnom nisu sistematizovani niti dostupni. Većina polutanata koji zagađuju zrak potiču od industrijskih aktivnosti, ali značajan dio i od saobraćaja. Prije rata industrija je bila najznačajniji zagađivač vazduha u BiH.

Federacija BiH i Kanton Sarajevo su u posljednje vrijeme donijeli niz zakona o zaštiti okoliša, kojima je reguliran način zaštite okoliša u različitim segmentima (voda, zrak, zemlja, buka i sl.).

Emisije iz ložišta

Na području Općine ne postoji jedinstveni sistem centralnog grijanja nego domaćinstva, institucije i poslovni korisnici koriste individualna ložišta ili vlastite sistem centralnog grijanja.

Emisije specifičnih zagađujućih materija iz određenih tehnoloških procesa

Na području općine postoji jedan privredni subjekt, lociran uz magistralni put Sarajevo – Foča, koji svojim djelovanjem emituje specifične zagađujuće materije iz tehnoloških procesa.

S obzirom da nadzor nad provođenjem relevantnih zakona iz oblasti kontroliranja emisija iz u zrak nije u nadležnosti općine već relevantnih inspeksijskih organa na višem nivou, te da se izvještaji o monitoringu emisija u zrak dostavljaju Ministarstvu komunalne privrede, infrastrukture, prostornog uređenja, građenja i zaštite okoliša KS.

4.6 Biljni svijet

Flora i fauna

Na prostoru Općine Trnovo procjenjuje se da egzistira 2/3 biljnog svijeta Bosne i Hercegovine (oko 3000 taksona), koji su organizirani u oko 200 ekoloških sistema nivoa asocijacija, 88 nivoa vegetacijske sveze i podsveze, 50 vegetacijskih redova, 27 sistema nivoa vegetacijske klase.

U vegetacijskom pogledu, ovo područje pripada oblasti sa najvišim stupnjem vegetacijske i ekološke raznolikosti.

Na travnatim površinama koje se protežu uz date rijeke, zatim na livadama i pašnjacima nalazimo različite vrste ljekovitog bilja. Najpoznatije među njima su: *Colchium autumnale* (mrazovac), *Hypericum perforatum* (kantarion), *Equisetum arvense* (preslica), *Mentha piperita* (nana), *Matricaria chamomilla* (kamilica), *Atropa belladonna* (velebilje), *Genitiana lutea* (lincura), *Achillea millefolium* (kunica), *Thimus serpyllum* (majčina dušica) i druge. Među navedenim vrstama *Mentha piperita* (nana) i *Matricaria chamomilla* (kamilica) se mogu plantažno uzgajati.

Mnogim stranim i domaćim naučnicima i ljubiteljima prirodnih ljepota pažnju su privukle brojne endemične i reliktno biljke. Od velikog broja iz ove skupine nabrojat ćemo samo nekoliko: bosanska mišjakinja, dinarski rožnac, Sendtnerov pucavac, planinski jablan, dinarska kandilka, narcisocvijetna šumarica,

planinski ljutić, bosanska repnica, planinska ljubica, dvocvijetna ljubičica, šumski ljiljan, bosanski ljiljan, đurđica, bosanski kačun i mnoge druge.

Slika 48. Flora i fauna, Treskavica
Izvor: Općina Trnovo

Šume i drvna masa

Na području Općine Trnovo razvile su se, zavisno od nadmorske visine geološkog supstrata i tipova zemljišta, slijedeće klimatogene zajednice:

- šume hrasta kitinjaka i običnog graba,
- brdske šume kitinjaka,
- šume bukve brdskog pojasa,
- šume bukve i jele,
- subalpinske šume,
- klekovina krivulja.

Na području Općine Trnovo neki izdvajaju tri pojasa, i to: liščarski, četinarski i travni. Liščari dopiru do 1.300 m nadmorske visine, dok se četinari vide do 1.600 m. Ovo je gornja granica visoke šume, koja sa povećanjem visine prelazi u klekovinu ili je većim dijelom zamjenjuje travni sprat. Najviši planinski grebenovi prekriveni su travnim pokrivačem ili su najčešće gole krške stijene. Prema tome, visinu šumskih pojaseva uslovljava geološki sastav, reljef i klima.

Pored proizvodnih koristi (drveta, ljekobilja, jestivog i aromatskog bilja, životinja, gljiva i dr.) ove šume imaju i sociološki značaj (naučne, edukativne, duhovne, povijesne, kulturološke, turističke, zdravstvene, rekreativne i estetske vrijednosti).

Ipak, najveće vrijednosti šuma su indirektna, koje su rezultat njihovih ekoloških funkcija (utiču na globalno kruženje i akumulaciju ugljenika u prirodi, ublažavajući tako efekat staklenika i klimatske ekstreme; štite tlo od spiranja i erozije; održavaju biodiverzitet, rezervoar su genetičkih informacija i utočište rijetkih zaštićenih organizama; štite vodotoke i njihov živi svijet, proizvode kiseonik, itd.).

Naročito značajna ekološka funkcija šuma je u generiranju i zaštiti izvora pitke vode (preko 60% planetarne svježe vode generiraju šume), a na ovim područjima je prisutan veći broj izvorišta pitke vode.

Slika 49. Šume bukve
Izvor: Općina Trnovo

Ljekobilje i šumski plodovi

Između ostalog čitavo područje je bogato ljekovitim, jestivim, aromatičnim i vitaminskim biljkama.

Slika 50. Biljke
Izvor: Općina Trnovo

Iz ove skupine treba navesti malinu *Rubus idaeus*, kupinu *Rubus sp.*, divlje ruže, kantarion žuti, kantarion crveni, macina trava ili odoljen razne vrste metvice ili nane, dobričica, majčina dušica, iva trava i mnoge druge koje su ujedno i medonosne.

Ljekovito bilje svojom raznolikošću, fiziološko-farmakološkim djelovanjem, te kvantitetom zdrave sirovine, pruža neslućene mogućnosti u nastavku razvoja zdravstvenog i edukacionog turizma, a naročito u pokretanju proizvodnje najšireg spektra fitofarmaka. Dosadašnja istraživanja na ovom prostoru potvrdila su blizu 600 ljekovitih, jestivih, vitaminskih i aromatičnih samoniklih biljaka.

Visok nivo ukupne biološke raznolikosti ovog prostora, uvjetovao je razvoj mnoštva predstavnika trećeg carstva u okviru živih organizama, jednog od najmanje poznatih u planetarnim razmjerama, carstva gljiva. Svojom raznovrsnošću, posebno plijene pažnju ljubitelja prirode i gljivara, kao i naučnika različitih profila, pečurkaste gljive ili makromicete sa širokim spektrom oblika i boja svojih plodonosnih tijela.

Od ranog proljeća pa sve do najkasnije jeseni, u šumama, livadama, i na obradivim površinama, rastu mnoge vrste makromiceta, među kojima su većinom jestive i ljekovite iako postoje i gljive sa istraženim fiziološkim djelovanjem, odnosno otrovne gljive kako se popularno zovu u narodu. Njihov broj je zanemarljiv u odnosu na jestive gljive. Mnoge od njih su sa najvišim nutricionim vrijednostima.

4.7 Životinjski svijet

Čitavo trnovsko područje oduvijek je bilo poznato po brojnim vrstama životinja. Ono je posebno bilo atraktivno i bogato tkz. krupnijom (lovnom) faunom, o čemu govore brojni putopisci, pjesme, motivi sa stećaka i drugi izvori. Još su austrijski putopisci u ovom području otkrili pravi «lovni Eldorado» sa bogastvom medvjeda, vukova, divljih svinja, divokoza, srna, tetrijeba, kao i bogastvo sitnije divljači: lisica, zec, lještarka, jarebica, šljuka, te divljih ptica močvarica na jesenskom i proljetnom preletu i boravku. Tu je i veoma bogata fauna vodozemaca, gmizavaca, ptica, insekata i drugih formi života.

Prostor općine Trnovo predstavlja idealno stanište za mnogobrojne vrste sitne i krupne divljači. Čine je na desetine sisara, oko 70 vrsta ptica iz 28 familija, nekoliko vrsta gmizavaca i vodozemaca, 130 vrsta leptira iz 32 familije, te mnogi drugi manje poznati organizmi.

Prije svega treba istaći da je ovaj prostor poznat po zastupljenosti divokoze divljači, uglavnom na masivima planine Treskavice, tako da općina Trnovo u ovom pogledu, spada među rijetke u BiH pa i šire. Pored toga, gotovo cijelo područje općine predstavlja lovište za srneću divljač, medvjeda, zeca, vuka, lisicu, kao i neke druge vrste divljači. Ni pernata divljač nije tako nezastupljena na ovim prostorima, od čega je možda najinteresantnije spomenuti znatnu zastupljenost divlje patke.

Sve prethodno ukazuje da je područje općine Trnovo idealan prirodni ambijent za razvoj sportskog lova, ali i za razvoj lovne privrede kao jednog od segmenata cjelokupne privrede općine.

4.8 Infrastruktura

4.8.1 Cestovni i zračni saobraćaj

Cestovni saobraćaj

Na prostoru Općine Trnovo nalazi se oko 308 km puteva različitih kategorija. Dobar dio putne mreže izgrađen je u poslijeratnom periodu.

Tabela 62 Saobraćajna infrastruktura

Općina Trnovo	Površina u km ²	Saobraćajna infrastruktura u km				
		Željezničke pruge	Magistralni putevi	Regionalni putevi	Ukupno magistralni i regionalni	Lokalni putevi
1992.		0	6	4	10	111
2017.	338,4	0	25	55	80	171
2022.		0	25	59,3	84,3	223,49

Izvor: Općina Trnovo

Saobraćajna infrastruktura bilježi visok nivo izgradnje novih puteva naročito u poslijeratnom periodu. U 1992. godini Trnovo je raspolagalo sa 6 km magistralnih puteva, 4 km regionalnih puteva i 111 km lokalnih puteva veoma loše kvalitete.

Danas, u dužini od 6 km prolazi kroz teritoriju općine Trnovo magistralni put M 18 koji povezuje Sarajevo, Trnovo, Kalinovik i Foču i magistralni put M18.1 Garež – Delijaš – Ustikolina u dužini od 19 km. Pored magistralne saobraćajnice, na području Općine Trnovo postoje dva regionalna putna pravca od vitalnog značaja za Općinu u dužini od 59,3 km: Krupac – Bjelašnica – Šabići – Sinanovići i Gornja Grkarica – Dejčići – Pendičići. Ove dvije saobraćajnice sa magistralnom cestom povezuju većinu naseljenih mjesta.

Slika 51. Putne komunikacije na općini Trnovo

U periodu 1996. - 2022. godine izgrađena je lokalna putna mreža koja povezuje naseljena mjesta sa glavnim saobraćajnicama na teritoriji Općine Trnovo.

U proteklom periodu izvršeno je asfaltiranje glavnih putnih pravaca u dužini od 95 km te lokalnih puteva u dužini od 144,49 km uz zajedničko učešće građana i općine Trnovo.

Pored izgradnje puteva paralelno se grade i mostovi tako da je u dosadašnjim aktivnostima izgrađeno 40 mostova.

Slika 52. Mostovi

Izvršena je izgradnja zaobilaznice Hotel „Maršal“ – Donja Grkarica što je u mnogome olakšalo odvijanje saobraćaja na području Babinog dola naročito u zimskim mjesecima.

Slika 53. Zaobilaznica Hotel „Maršal“ – Donja Grkarica
Izvor: Općina Trnovo

Slika 54. Putna infrastruktura na području općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

U narednom planskom periodu završit će se asfaltiranje kako glavnih saobraćajnica tako i lokalnih puteva do naseljenih mjesta čime će se stvoriti preduslovi za ulaganja na ove prostore.

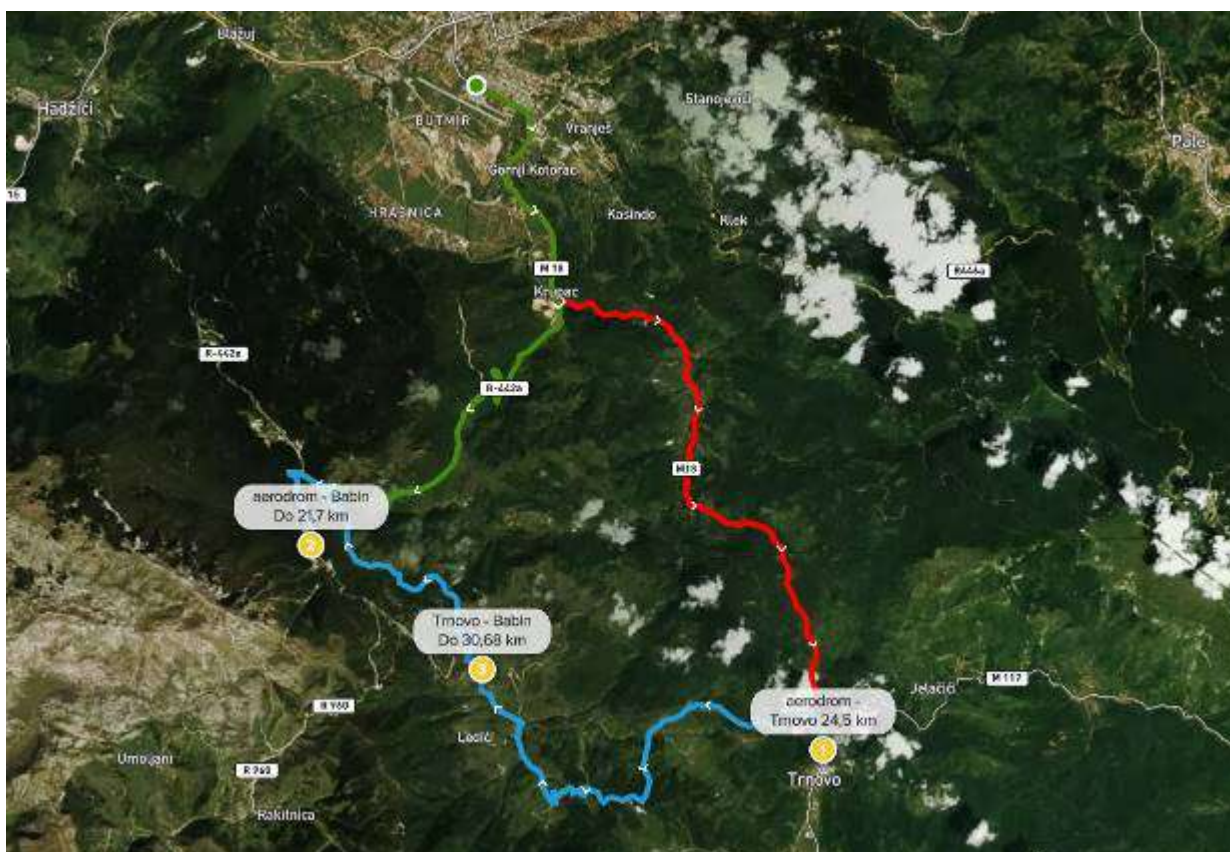
Održavanje putnih pravca, u zavisnosti od kategorizacije, je obezbjeđeno od strane JP ceste Federacije BiH, Direkcije za puteve Kantona Sarajevo i općine Trnovo.

Općina Trnovo je povezana Javnim gradskim prevozom i to autobuskim saobraćajem na relaciji Ilidža – Trnovo - Turovi. U narednom periodu ovaj segment treba znatno poboljšati kako u pogledu broja linija i satnica tako i u kvalitetnom broju vozila koja saobraćaju na prostoru općine. Problemu saobraćajne infrastrukture, u narednom periodu, mora se pružiti maksimalna pažnja kako na modernizaciji novoizgrađenih saobraćajnica, tako i na uspostavljanju režima saobraćaja po mjesnim zajednicama prilagođenom potrebama stanovnika.

Druge vrste saobraćaja

Najbliži postojeći aerodrom, Međunarodni aerodrom Sarajevo, je udaljen oko 27 km od Trnova. Na području općine trenutno ne postoji infrastruktura za razvoj zračnog saobraćaja, kao ni mogućnost izgradnje aerodroma za komercijalnu ili sportsku upotrebu. Preko Sarajevskog aerodroma Trnovo ima kvalitetnu avio komunikaciju sa cijelim svijetom. Najbliža pristupna tačka željezničkom saobraćaju nalazi se u Sarajevu, na udaljenosti od oko 30 km od Trnova.

Slika 55. Udaljenost od aerodroma
Izvor: Općina Trnovo

4.8.2 Telekomunikacije

Na teritoriji Općine Trnovo su postavljeni optički telekomunikacioni kablovi. Na ovom prostoru nalaze se jedna lokalna pošta, u sastavu kojih se nalazi pet modernih telefonskih centrala. Oko 95% svih trnovskih naselja je povezano PTT mrežom, te putem iste imaju i mogućnost pristupa Internetu. 95% teritorija je pokriveno GSM signalom. U saradnji sa operaterima koji djeluju na području općine vrši se osposobljavanje i proširenje postojećih kapaciteta i stalno unaprijeđenje i uvođenje novih tehnologija u cilju pružanja novih savremenih usluga. Sve mjesne zajednice na području Općine Trnovo su pokrivena i imaju mogućnost priključka na telefonsku mrežu, internet i TV.

4.8.2.1 Elektrifikacija

Kompletna visoko i niskonaponska mreža u Trnovu je bila uništena. U periodu obnove izgrađena je i rekonstrisana u obimu od 85% predratnog stanja. Urađena je veza između postojeće trafostanice u Trnovu RS i trafostanice u Kiseljicama u cilju dvosmjernog napajanja općine Trnovo što do sada nije bila mogućnost. Takođe je izgrađen i podzemni visokonaponski vod od Bjelašnice do Bara i od Prokrese do Šabića, visoko i niskonaponska mreža od Šabića do Sinanovića, te niskonaponske mreže do naseljenih mjesta u MZ Šabići. Od Bjelašnice do Presjenice izgrađena je visokonaponska mreža kao i niskonaponska za naseljena mjesta u Presjenici. Navedena ulaganja u sanaciju visokonaponske mreže u mnogome su doprinijela ravnomjernom snabdjevanju građana električnom energijom.

Tabela 63. Pregled izgrađenih objekata visoko i niskonaponske mreže od 2008. – 2022.

Realizovani objekti	Vrsta objekta
10(20)/0,4 kV Deseci	STS
10(20)kV Deseci	UKB
TP Deseci	NNM
10(20)/0,4 kV Milišići	STS
10(20)kV Milišići	UKB
10(20)/0,4 kV Tušila – rekonstrukcija	STS
10(20)/0,4 kV Mađari- Ilovice	STS
10(20)0,4kV Igman streljište sa priključnim kablom za područje Trnova i Hadžića	TS
Mađari – Ilovice	NNM
10(20) Dejčići – Ledići	UKB
10(20) otcjep za Dujmoviće	UKB
10(20)/0,4 kV Balbašići, Krsmanići	STS
10(20)kV Balbašići, Krsmanići	UKB
TP Balbašići, Krsmanići	NNM
TP Obla Brda (Prečani i Rahovići)	NNM
TP ostojići 2	NNM
Ostojići 2	STS
Otcjep za Trebečaj	UKB10(20)
Lr 32-03-otcjep za Ilovice	UKB10(20)
Pendičići – Ilovice	UKB10(20)
10(20)kv Rijeka – otcjep za Baške	UKB10(20)
TP Govedovići	NNM
Mađari – Ilovice	NNM
Obla brda	NNM
Obla brda	UKB10(20)
Obla brda	STS
Brutusi	UKB10(20)
Brutusi	STS
10(20)/0,4 kV Bijela Lijeska	STS
Šabići-Bijela Lijeska	SNV
10(20)/0,4 Babin do	TS
10(20)/0,4 Apartmani 1-12	TS
10(20)/0,4 Gaj	STS
10(20)/0,4 Dujmovska brda	STS
10(20)/0,4 Ledići	STS
10(20)/0,4 Kerleta luke	STS
10(20)/0,4 Šakote	STS
TP Babin do	NNM
Babin do-vrh Bjelašnice	SNV
TS Zagor	NNM

Izvor: Informacije Elektrodistribucije Sarajevo za 2008-2022.

Postavljen je UKB kabal od Rijeke do Grebka, te izgrađena visoko i niskonaponske mreže za naselja Zagor, Vrbovnik, Lisoviće, Umčane, Lukavac i Kramari, Šakote, Umčane, Rahoviće, Podvornice, Vrela, Omenik, Kerleta luke.

Pored izgradnje visoko i niskonaponske mreže u svim do sada naseljenim mjestima urađena je javna rasvjeta Krsmanići, Hamzići, Karovići, Delijaši, Pomenovići, Sjeverovići, Boljanovići, Durakovići, Govbedovići, Slavljevići, Jelačići, Šišići, Bašci I i II, Bijela, Šabanci, Dejčići, Ostojići, Babin do, Lukavac, Brda, Milišići, Kramari, Šabići, Rakitnica, Zarije, Umoljani, Elezovići, Bobovica, Ozimine, Žilići, Pervizi, Sinanovići, Vrela, Podvornice, Rahovići, Umčani, Omenik, Brutusi, Ilovice, Pendičića, Gračanica, trebečaj, Godinja, Trnovo, Gaj, Mijanovići, Dujmovići.

Od 2017- 2022. godine izvršeno je proširenje javne rasvjete na Bjelašnici, Pomenovićima, Govedovićima, Trnovo, Pendičići, Gračanica, Godinja, Brutusi, Trebečaj, Mijanovići, Gaj, Bijela, Dejčići, Ostojići, Lukavac, Brda, Milišići, Kramari, Šabići, Rakitnica, Zarije, Umoljani, Elezovići, Bobovica, Žilići, Ozimine, Pervizi i Sinanovići. Radovi su podrazumijevali građevinske radove, elektro-montažne radove, ugradnju kablova, svjetiljki i ostale sitne opreme. Radi se o LED rasvjetnim tijelima čime će se uštediti električna energija.

4.8.2.2 Toplifikacija

Na području općine Trnovo zagrijavanje se vrši isključivo preko individualnih kotlovnica u nekoliko objekata, odnosno putem individualnih ložišta u stambenim objektima. Svi stambeni objekti kao energent koriste čvrsto gorivo (ugalj, drva, briketi), čije emisije u zrak znatno utiču na zagađenje zraka, posebno u zimskom periodu. Ne postoji trenutno sistem toplifikacije javnih i privatnih poslovnih i stambenih prostora. Nije izgrađen ni primarni ni sekundarni sistem za snabdijevanje distributivnim gasom. Područje Babinog dola je priključeno na distributivnu mrežu prirodnog gasa, tako da objekti na ovom području imaju mogućnost korištenja prirodnog gasa i električne energije za zagrijavanje.

4.8.2.3 Vodosnabdijevanje

Na prostoru općine Trnovo nalazi se 56 naseljenih mjesta, naselja, sela i zaseoka i ista su snabdjevena vodom sa lokalnih izvorišta osim dijela Trnova koji se snabdjeva vodom iz centralnog vodovodnog sistema iz Trnova RS i Igmana i Bjelašnice sa napajanjem iz pumpnog vodovodnog sistema Hrasnica – Bjelašnica.

Tabela 64. Pregled objekata za vodosnabdijevanje

r/b	Lokalitet	Vrsta	Rezervoar	Izdašnost
1.	Banj potok-Homarje-Dejčići-Šabanci	Gravitacioni sistem	-Duganja I - 40m ³ -Šabanci I - 30 m ³ -Šabanci II - 15 m ³	Qsr (l/s): 2,97
2.	Banj potok-Homarje-Ostojići-Bare	Gravitacioni sistem	-Duganja II - 40 m ³ -Bare 20 m ³ -Ostojići 30 m ³	Qsr (l/s): 2,97
3.	Sutorina-Ledići	Gravitacioni sistem	-Ledići 10 m ³	Qsr (l/s): 0,9
4.	Omenik-Obla brda-Prečani-	Pumpna stanica	-Omenik 10 m ³ -Obla brda 30 m ³ -Umčani 25 m ³	Qsr (l/s): 0,68
5.	Jezera-Gaj-Mijanovići-Trebečaj-Brutusi	Gravitacioni sistem	-Gaj I 30 m ³ -Gaj II 15 m ³ -Mijanovići 15 m ³ -Trebečaj I 30 m ³ -Trebečaj II 10 m ³ -Brutusi I 30 m ³ -Brutusi II 10 m ³	Qsr (l/s): 2,5
6.	Studenac-Dujmovići	Gravitacioni sistem	-Dujmovići I 40 m ³	Qsr (l/s): 1,2

			-Dujmoviči II 15 m ³	
7.	Bučevac-Presjenica	Gravitacioni sistem	-Presjenica 40 m ³	Qsr (l/s): 2,5
8.	Točila-Godinja	Gravitacioni sistem	-Godinja 30 m ³	Qsr (l/s): 1,1
9.	Krsinja-Gračanica	Gravitacioni sistem	-Gračanica 40 m ³	Qsr (l/s): 1,6
10.	Krsinja-Pendičići	Gravitacioni sistem	-Pendičići 40 m ³	Qsr (l/s): 1,6
11.	Ilovice	Gravitacioni sistem	-Ilovice 30 m ³	Qsr (l/s): 0,2
12.	Češljan-Bašci	Gravitacioni sistem	-Bašci I 30 m ³	Qsr (l/s): 0,7
13.	Bič-Bašci	Gravitacioni sistem	-Bašci II 20 m ³	Qsr (l/s): 0,7
14.	Redakovac-Jelačići	Gravitacioni sistem	-Jelačići 30 m ³	Qsr (l/s): 2,6
15.	Durakovići	Gravitacioni sistem	-Durakovići 30 m ³	Qsr (l/s):0,7
16.	Velike stijene-Boljanovići	Gravitacioni sistem	-Boljanovići 30 m ³	Qsr (l/s):-
17.	Gučina-Delijaši-sjeverovići-Karovići	Gravitacioni sistem	-Gradina 30 m ³ -Pod Gradinom 110 m ³ -Sjeverovići I 20 m ³ -Sjeverovići II 20 m ³ -Delijaš I 20 m ³ -Delijaš II 20 m ³ -Karovići I 20 m ³ -Karovići II 20 m ³	Qsr (l/s): 2,8
18.	Krč-Pomeni	Gravitacioni sistem	-Pomeni 20 m ³	Qsr (l/s): 0.35
19.	Iva-Govedovići	Gravitacioni sistem	-Govedovići 20 m ³	Qsr (l/s): 0,32
20.	Slavljevići	Gravitacioni sistem	-Slavljevići 30 m ³	Qsr (l/s):-
21.	Pod Košutom-Hamzići	Gravitacioni sistem	Hamzići 40 m ³	Qsr (l/s):-
22.	Ština lokva-Lukavac	Gravitacioni sistem	-Lukavac 40 m ³	Qsr (l/s):-
23.	Potoci-Kramari	Gravitacioni sistem	-Kramari 40 m ³	Qsr (l/s):-
24.	Kuhaćica-Bobovica	Pumpna stanica	-Bobovica I (PS) 20 m ³ -Bobovica II 30 m ³	Qsr (l/s):-
25.	Vrtača-Brda	Gravitacioni sistem	-Umoljani I 40 m ³ -Umoljani II 30 m ³	Qsr (l/s):-
26.	Mala vrela-Rakitnica-Šabići	Gravitacioni sistem	-Rakitnica 40 m ³	Qsr (l/s): 5
27.	Šabići-Lukavac-Brda-Milišići	Pumpna stanica	-Jezera 20 m ³ -Lukavac 40 m ³	Qsr (l/s):-
28.	Kalaštak - Ozimine	Pumpna stanica	-Ozimine I (PS) 20 m ³ -Ozimine II 30 m ³	Qsr (l/s):-
29.	Crni potok – Sinanovići - Pervizi	Gravitacioni sistem	Sinanovići 40 m ³ -Vrela 30 m ³	Qsr (l/s): 2,6
30.	Hojta- Bjelašnica	Pumpni sistem	Rezervoar Zminjac 2x250 m ³ Rezervoar Javorov do 2x250 m ³ Rezervoar Šiljak 2x250 m ³	Qsr(l/s) 23
31.	Javorov do -Krstac	Gravitacioni sistem	Rezervoar proskok 200 m ³	Qsr(l/s) 23
32.	Vodovod Godinja	Gravitacioni sistem	Rezervoar 50 m ³	Qsr(l/s) 4

Izvor: JKP Trnovo, Trnovo

Slika 56. Izgradnja vodovoda
Izvor: Općina Trnovo

Paralelno sa izgradnjom vodovodnih sistema u naseljenim mjestima se pristupilo izgradnji javnih česama i to: Hamzići, Karovići, Govedovići, Delijaš, Slavljevići, Pomenovići, Bašci I i II, Jelačići, Pendičići, Gračanica, Godinja, Trebečaj, Brutusi, Trnovo, Kijevo, Dujmovići, Ostojići, Dejčići, Presjenica, Sinanovići, Pervizi, Bobovica, Umoljani, Elezovići, Milišići, Durakovići i Kramari, Trnovo, Bare, Delijaš, Šabići.

Slika 57. Hair česme na području Općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

Upravljanje i održavanje vodovoda je povjereno KJKP „Vodovod i Kanalizacija“ iz Sarajeva za vodovodni sistem Hrasnica – Bjelašnica, lokalni seoski vodovodi JKP “Trnovo“ iz Trnova i vodovod u Trnovu vodovodu iz Lukavice. Gradski sistem vodosnadbjevanja Sarajeva obezbjeđuje oko 80% potrebnih količina vode sa izvorišta Bačevo.

Angažovanjem stručnih, naučnih i političkih faktora sa područja Kantona Sarajevo pristupilo se analizi i definisanju startegije zadovoljenja potreba za vodom Sarajeva. Na osnovu provedenih analiza o postojećem stanju i na osnovu preliminarnih prognoza o planskim potrebama za vodom došlo se do zaključka da su: Prijeratne potrebe za vodom gradskog područja koje su iznosile oko 1,6 m³/sec. moguće obezbjediti u postojećem izvorištu, što znači i iscrpljivanje postojećih kapaciteta izvorišta pitke vode.

Grube procjene govore da će potrebe za vodom područja grada Sarajeva do 2040. godine biti oko 7 m³/sec. pitke vode. Ako se imaju u vidu kapaciteti postojećeg vodovoda vrlo jasno se naglašava potreba za pronalaženjem novih vodnih resursa.

Gore navedeni zaključci upućuju na formiranje akumulacija, a kao najinteresantniji vodotoci određeni su Bijela i Crna rijeka . Prvobitno se Bijela rijeka sa svojim položajem, mogućim kapacitetima, prognoziranom kvalitetom vode, te načinom transporta vode do potrošača nametnula kao prioritelnija.

Zbog unutrašnje političke organizacije Bosne i Hercegovine po entitetima, prvenstveno zbog položaja pregradnog profila akumulacija Bijela rijeka stavljena je u drugi plan, a akumulacija Crna rijeka kao višenamjenski vodoprivredni sistem u sadašnjem trenutku se pokazuje kao povoljnija. Planirane akumulacije u mnogome će uticati na strategiju razvoja općine Trnovo.

Da bi se ovaj projekat realizovao, tj. izradila izvedbena dokumentacija i dodatne studije kao i radovi, potrebno je još najmanje 5 godina. Ova akumulacija bi imala površinu od 224 ha. Turbine koje će se koristiti za proizvodnju električne energije bi prosječno davale oko 11.35x10⁶ kwh godišnje. Ovom akumulacijom bi se djelimično potopila vikendaška naselja (oko 25 vikendica), dio saobraćajnice Sarajevo – Goražde i dio zemljišta koji se može koristiti za poljoprivrednu proizvodnju, mjesni objekti elektro, vodovoda, PTT-a i jedno groblje.

Za potrebe snadbjevanja Sportsko rekreacionog područja Igman i Bjelašnica izgrađena je prva faza regionalnog vodovoda Velika Vrela - Hojta – Babin Do. U prvoj fazi izvršeno je kaptiranje izvora na Velikim Vrelima, izgrađena pumpna stanica Velika Vrela, potisni cjevovod Velika Vrela - Velika Kosa. Izgrađena vodna komora Velika Kosa, gravitacioni cjevovod Velika Kosa – Pandurica, izgrađena vodna komora Pandurica, gravitacioni cjevovod Pandurica – Zminjac. Izgrađen rezervoar Babin Do, gravitacioni cjevovod Rezervoar - akumulacija I. U II fazi izgrađen je cjevovod do poslovno sportskog centra na Babinom Dolu, izgrađen rezervoara na Javorovom Dolu, izgrađen gravitacionog cjevovoda Babin DO – Igman, izgrađen cjevovoda Javorov DO – Proskok, izgrađen rezervoara Proskok, izgrađen rezervoar Šuiljak. U narednom periodu je planirana izgradnja potisnog cjevovoda Pandurica – Šiljak, izgradnja gravitacionog cjevovoda Šiljak – akumulacija II, izgradnja vodovodnog sistema Pandurica – Tijesni Klanac – Prečko polje, izgradnja centralnog vodovoda za MZ Trnovo.

4.8.2.4 Kanalizacija i otpadne vode

Zagađivači koji utiču na kvalitet voda u Općini se mogu podijeliti u dvije podgrupe: koncentrisani i rasuti ili disperzioni.

Koncentrisana zagađenja prvenstveno potiču od naselja raspoređenih po slivnim područjima rijeka ili kao proizvod privredne djelatnosti stanovništva. Otpadne vode se uglavnom mogu klasifikovati na otpadne vode stanovništva, otpadne vode od uzgoja stoke i otpadne vode industrije. U ovom momentu glavni zagađivači voda u Općini Trnovo su otpadne vode stanovništva (fekalije) i otpadne vode od uzgoja stoke. U kategoriju rasutih zagađivača se svrstavaju svi oni izvori zagađenja koji se emitiraju preko široke površine i na taj način negativno utiču na kvalitet površinskih voda. Pod prirodnim rasutim zagađenjem podrazumijeva se unos površinskog sloja zemljišta koje zajedno sa ostalim organskim materijama spiranjem dolazi do vodotoka. Druga vrsta rasutog zagađenja uglavnom potiče od mnoštva individualnih

domaćinstava raspoređenom po slivnom području, otpadnih voda od uzgoja stoke, kao i od spiranja poljoprivrednih površina na kojima se primjenjuju vještačka đubriva. Na osnovu dosadašnjih analiza udio koncentrisanih i rasutih zagađivača je ujednačen.

Pored pobrojanih zagađivača bitno je pomenuti i zagađenja koja nastaju od izgrađenih saobraćajnica koja se pružaju uz navedene vodotoke. Uticaji se ogledaju kroz spiranje saobraćajnica usljed padavina i unosom ulja i masti u korita rijeka. Drugi uticaj se ogleda indirektno kroz povećanje inteziteta saobraćaja i unosa olova i sumpora. Treći mogući utjecaj se može javiti putem incidentnog zagađenja kroz saobraćajne nesreće vozila koja prevoze opasne materije. Ove posljedice, na kvalitet voda, mogu biti katastrofalne.

Izvršena je rekonstrukcija postrojenja za tretman otpadnih voda u Trnovu i isti je pušten u funkciju. Postrojenje za tretman otpadnih voda dato je na upravljanje JKP Trnovo.

Završeni su glavni projekti za postrojenja za tretman otpadnih voda u Pomenovićima, pod Boboviocom i Dejčićima. Izgrađeno je postrojenje za tretman otpadnih voda u Šabićima (kod mosta na Rakitnici).

U toku je izgradnja PVA MBBR postrojenja na Gornjoj Grkarici.

Slika 58. Postrojenje za tretman otpadnih voda u Trnovu

Izvor: Općina Trnovo

U cilju zaštite i očuvanja životne sredine Općina Trnovo je uradila glavne projekte kanalizacionih sistema čija realizacija će biti fazna. U prvoj fazi realizacije tretirana su naselja koja su smještena uz vodotoke Crne rijeke, Željeznice, Rakitnice, Bijele rijeke i Tušiočkog potoka vodeći računa o povezivanju kolektora u jedan centralni, što je sa aspekta zaštite i ekonomske opravdanosti Općinu opredjelilo da pristupi izgradnji centralnih sistema kako slijedi:

1. Sinanovići – Pervizi – Podvornice
Izgrađen kolektor od Sinanovića do Perviza.

2. Zarije – Rakitnica – Šabići – Lukavac – Brda – Kramari
Izgrađeni kolektori od Zarija do Šabića i od Brda do Kramara
3. Dejčići – Šabanaci – Ledići – Bare – Dujmovići
Izgrađen kolektor od Šabanaca i Dejčića prema Omeniku i od Dujmovića do Broda.
4. Trebečaj – Gračanica – Pendičići – Kisjelice – Godinja – Turovi
Izgrađen kolektor Godinja, Turovi, Trebečaj i od Gračanice do Pendičića.
5. Delijaš – Pomenovići – Sjeverovići – Karovići
Izgrađen kolektor Delijaš-Pomenovići-Sjeverovići.

Pored toga izgrađeni su kanalizacioni sistemi koji nisu mogli biti priključeni na centralne: Ozimine, Ostojići, Durakvići, Hamzići, Milišići, Gaj, Boljanovići.

4.8.2.5 Odlaganje krutog otpada

Prikupljanje i odvoz otpadaka vrši se prema operativnom planu održavanja čistoće na području Općine Trnovo, koji svake godine utvrđuje komunalno preduzeće KJKP "Rad", najkasnije do kraja tekuće godine za narednu godinu po članu 9. Zakona o komunalnoj čistoći.

Na području Općine Trnovo usluge prikupljanja otpada koristi oko 700 domaćinstava, 34 poslovna objekta, veći broj vikendica, kao i privremenih poslovnih objekata u zimskom periodu.

Slika 59. Uređena kontejnerska mjesta na području općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

Prikupljanje i odvoz otpadaka na području Općine Trnovo vrši se u prvoj smjeni (7h – 14h) tokom cijele godine. Prema operativnom planu kontejneri 1.100 l (tkz. hajfiši) se prazne jedanput sedmično, dok se ostale posude većih zapremina prazne po potrebi, a to je u prosjeku jednom sedmično. PVC kante zapremine 100 l su postavljene na dva šehidska mezarja na Igmanu. Prikupljanje i odvoz kabastog otpada vrši se u toku organiziranih akcija dva puta godišnje, u proljeće i jesen. Radovi se vrše jednim specijalnim vozilom autosmečara nosivosti 7t, jednim podizačem i jednim rolo kiperom i jednim malim otvorenim vozilom. Također po potrebi prikupljanje se vrši i vozilima grejfer kojim se odvozi kabasti otpad, građevinski otpad, zemlja ili čiste divlje deponije. Naime, građani bi trebali iznositi kabasti otpad samo u toku dvije organizirane akcije, ali to nije slučaj te građani često i mimo akcija iznose veće količine kabastog otpada. U tim situacijama potrebno je odvoziti kabasti otpad i mimo akcije što iziskuje dodatna sredstva.

Na području Općine Trnovo ručno čišćenje javnih površina se obavlja na području Bjelašnice i Igmana (na dijelu koji koriste izletnici uključujući i zelene površine), platou oko zgrade Općine Trnovo, te urbanim dijelovima naselja: Šabići, Dejčići, Delijaš i Trnovo. Pranje javnih površina se obavlja na području kod Općine Trnovo i na platou Bjelašnice ispred hotela «Maršak». Na području Općine Trnovo svakodnevno rade dva eko-redara koji najčešće patroliraju na platou Igmana i Bjelašnice radi velikog broja izletnika. Također, po pozivu građana na eko telefon broj 66 00 00 dolaze na lice mjesta, te interveniraju u skladu sa svojim ovlaštenjima. Ovo područje se karakteriše kao ekološki čista sredina, a što se ogleda u čistoći vode, zraka te očuvanju prirodnih svojstava zemljišta. U poljoprivredi ovog područja zastupljena je tradicionalna proizvodnja ekstenzivnog tipa, gdje je upotreba hemikalija u procesu proizvodnje zanemarljivo niska, tako da u zemljištu nema pesticida, niti teških metala. Takođe, ovaj prostor predstavlja jednu „izolovanu“, čistu sredinu bez prisustva unutrašnjih, a i spoljnih zagađivača.

U saradnji sa KJKP Rad izgrađene su niše za kontejnere i izvršena nabavka hajfiša za naseljena mjesta općine Trnovo. Kontinuirano se vrši pošumljavanje goleti od strane Sarajevo šuma u cilju sprječavanja erozije tla.

4.8.2.6 Stanovanje i parkovske površine

U prethodnom periodu učinjen je ogroman napor na obnovi i izgradnji individualnih stambenih objekata te izgradnji objekata kolektivnog stanovanja. Oko 90 % stambenog fonda je obnovljeno, a izgrađeni su i objekti kolektivnog stanovanja u Trnovu i Pomenovićima sa ukupno 12 stanova.

Slika 60. Objekti kolektivnog stanovanja na području općine Trnovo
Izvor: Općina Trnovo

PESTEL analiza

Na razvoj ovog sektora najveći pozitivan politički uticaj imaju spremnost lokalnih vlasti u provođenju politike u oblasti zaštite životne sredine i izgradnji infrastrukture, saradnja općinskog vijeća i izvršne vlasti sa lokalnom zajednicom. Među političkim faktorima koji ograničavajuće djeluju na očuvanje životne sredine i unapređenje infrastrukture na području općine Trnovo prepoznati su neusaglašenost politika viših nivoa vlasti, politička nestabilnost u zemlji, te nedovoljna saradnja svih nivoa vlasti. Izazov svakako predstavlja i ograničena nadležnost lokalne samouprave u donošenju odluka u oblasti okoliša i infrastrukture, te politička neodlučnost na svim nivoima vlasti u provođenju zakonskih propisa iz ove oblasti.

U okviru ekonomskih faktora od značaja za životnu sredinu i infrastrukturu kao pozitivni su ocijenjeni razvoj turističkog centra (zimski – ljetna ponuda), ruralni turizam (u zaleđu centra), stvaranje turističkog proizvoda (na regionalnom nivou) jer oni direktno povećavaju infrastrukturna, kao i ulaganja u ekologiju kako bi prostor turistički ostao atraktivan. Također mogućnost iskorištenja vodnih resursa djelovati će pozitivno i na zaštitu okoliša, kao i na infrastrukturu. S druge strane, kao ključni ograničavajući faktori za efikasniju zaštitu okoliša i razvoj infrastrukture su istaknuti, nedostatak izvornih prihoda općine i nizak stepen ekonomske aktivnosti na području općine.

U kontekstu socijalnih faktora pozitivan uticaj na životnu sredinu i infrastrukturu ima stimulisanje povratka mladih, kao i zadovoljavajući nivo ekološke svijesti lokalnog stanovništva.

Negativnim socijalnim faktorima, koji ograničavaju zaštitu okoliša i razvoj infrastrukture, ocijenjeni su nizak nivo ekološke svijesti turista, kao i nezadovoljavajući kvalitet života jer destimulativno djeluje na brigu stanovništva o okolišu i na povećano nekontrolisano iskorištavanje prirodnih resursa (naročito šumskih).

Među tehničko-tehnološke faktore koji idu u prilog razvoju infrastrukture i očuvanju okoliša ubraja se dobra pokrivenost elektro mrežom i ptt mrežom, nepostojanje prljave industrije, kao i otvorene mogućnosti za izgradnju hidro i vjetro elektrana. Ocjena je da veliki problem u zaštiti okoliša čini nedostupnost savremenih tehnoloških rješenja pri korištenju prirodnih potencijala, nerazvijenost alata za usvajanje novih znanja, te generalno nizak nivo tehničko-tehnološkog razvoja.

U okviru ekoloških faktora komisija je prepoznala kao pogodnosti za zaštitu okoliša i razvoj infrastrukture to što nema velikih zagađivača okoliša, riješen je odvoz smeća i ekološki je čista sredina, kao i djelimičnu spremnost građana za učešće u akcijama zaštite životne sredine. Nasuprot tome, kao faktori koji direktno ugrožavaju životnu sredinu, a time i održivi razvoj, identificirani su neizgrađena kanalizaciona mreža, nedostatak postrojenja za prečišćavanje fekalnih voda, kao i zagađenost tla minama i NUS.

Kada je riječ o pravnim faktorima koji pozitivno utiču na očuvanje životne sredine i razvoj infrastrukture treba uvažiti činjenicu da su planskim dokumentima određeni lokaliteti stavljeni pod zaštitu, kao i da je izvršeno proglašenje i zaštita kulturno-historijskih spomenika od strane viših nivoa vlasti, te da postoji set okolinskih zakona u primjeni.

Međutim, pravni kontekst djeluje i ograničavajuće na unapređenje infrastrukture i zaštite okoliša, a to se prije svega odnosi na sporost u donošenju prostornih planova viših nivoa vlasti, te neusaglašenost sektorske zakonske regulative.

SWOT analiza

SWOT analiza je izrađena na temelju podataka iz Situacione analize, a koja uključuje baze podataka i ocjenu stanja po područjima. SWOT analiza uključuje definisane snage i slabosti, te prilike i prijetnje u okolišu i javnoj infrastrukturi. Sadrži prikaz onih snaga, slabosti, prilika i prijetnji koje su identificirane kao „ključne“, tj. najbolje ističu obilježja okoliša i javne infrastrukture.

Metodom SWOT analize (analiza snaga, slabosti, prilika i prijetnji) utvrđeni su unutrašnji i vanjski faktori, koji pozitivno ili negativno utiču na razvoj općine Trnovo.

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> • Spremnost lokalnih vlasti u provođenju politike u oblasti zaštite životne sredine i izgradnji infrastrukture • Dostupnost, raznolikost i očuvanost prirodnih i kulturno-historijskih vrijednosti (prirodna bogatstva, nacionalni spomenici, olimpijske planine, zaštićena područja i sl.) • Postojanje infrastrukturne mreže vodovoda i kanalizacije • Izvorišta pitke vode • Solidna putna infrastruktura • Ekološki čista sredina • Zadovoljavajući nivo ekološke svijesti lokalnog stanovništva 	<ul style="list-style-type: none"> • Neadekvatna percepcija prirodnih i kulturno-historijskih vrijednosti kao resursa za razvoj (neiskorištenost turističkih potencijala) • Nefunkcionalan sistem prikupljanja i nedovoljan tretman komunalnog otpada • Nedovršenost postrojenja za prečišćavanje fekalnih voda • Nedovršena sekundarna kanalizaciona mreža • Nedostatak pješačkih i biciklističkih staza • Nedostatak mjernih stanica za praćenje kvaliteta vode, vazduha i zemljišta • Nepostojanje poslovnih subjekata koji se bave prikupljanjem i reciklažom otpada
Mogućnosti	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • Postojanje seta okolinskih zakona • Brendiranje kao jedinstvene outdoor turističke destinacije • Ruralni turizam (zaleđe turističkog centra) • Potencijal iskorištavanja energije vjetra • Povoljna kreditna sredstva i sredstva fonda za okoliš 	<ul style="list-style-type: none"> • Politička situacija/ovisnost razvoja o političkim promjenama i političkoj volji na svim nivoima vlasti • Nedovoljna vertikalna i horizontalna koordinacija, tj. saradnja svih nivoa vlasti • Sporost u donošenju prostornih planova viših nivoa vlasti • Zagađenost tla minama i NUS

5 STRATEŠKI FOKUSI

Definiranjem konkurentskih prednosti, s jedne strane, i najvećih izazova, s druge strane, u ovom dijelu dokumenta identificirani su najznačajniji strateški fokusi.

Na osnovu urađene interne kvantitativne i kvalitativne analize trenutnog stanja u općini Trnovo identificiranih internih snaga i slabosti (uključujući i fakotre PESTEL analize), kao i prilika i prijetnji u užem i širem okruženju općine, općih zaključaka vezanih za ekonomski i društveni razvoj općine, javnu administraciju, infrastrukturu i stanje okoliša, proizilazi nekoliko ključnih strateških izazova kao što slijede:

1. Kako osigurati održiv razvoj općine uz zaštitu prirodnih bogatstava?
2. Kako očuvati zdrav okoliš?
3. Kako osigurati veću konkurentnost privrede?
4. Kako povećati zaposlenost uz poboljšanje javnih usluga?
5. Kako osigurati veću socijalnu uključenost uz veći stepen zadovoljenja socijalnih potreba?
6. Kako unaprijediti javnu infrastrukturu?

Navedeni strateški izazovi predstavljaju temelj za definiranje strateških fokusa.

Strateško fokusiranje je utemeljeno na jedinstvenim internim snagama, ključnim nedostacima i izazovima s kojima se općina suočava. Osim nalaza koji su proizašli iz SWOT analize, vodilo se računa i o vezi sa fokusima strateških dokumenata na različitim nivoima administrativnog uređenja BiH (Strategija razvoja KS 2021-2027, Strategija razvoja FBiH 2021-2027) evropskih razvojnih dokumenata, sektorskih strateških dokumenata viših nivoa vlasti te Reformske agende za BiH 2019-2022. godine.

Adekvatnim metodološkim pristupom te analizom strateških snaga i slabosti, prilikama i prijetnjama koje djeluju u okruženju općine Trnovo identificirani su sljedeći strateški fokusi:

- 1. Konkurentna privreda i održiv razvoj**
- 2. Sistem funkcionalnog zapošljavanja uključujući dostupnost, efikasnost i kvalitet javnih usluga**
- 3. Okoliš i javna infrastruktura u funkciji održivog razvoja**

Kako bi se postigla veća konkurentnost privrede neophodno je raditi na kontinuiranom unapređenju poslovnog okruženja, osiguravanju adekvatnih mjera i programa podrške, ali uz adekvatno korištenje prirodnih resursa i zaštitu okoliša čime će se osigurati održiv razvoj općine. Posebno je važno raditi na podsticanju razvoja malih i srednjih preduzeća i to kroz skraćivanje i pojednostavljenje procedura registracije i gašenja poslovnih subjekata, procedura izdavanja neophodnih dozvola i saglasnosti, smanjenje (para)fiskalnih nameta, te podsticanje razvoja preduzetničke infrastrukture. Pored jačanja kapaciteta preduzetničke infrastrukture, a uvažavajući veličinu općine poseban fokus treba staviti na pružanje edukativnih usluga i stručne mentorske podrške. U ovom kontekstu potrebno je raditi i na osiguravanju pristupa povoljnim izvorima finansiranja (EU fondovi, kreditno-garantni fond KS, niže kamatne stope kod komercijalnih banaka, itd.) S obzirom na značajan turistički potencijal, prirodne i kulturno-historijske resurse neophodno je kontinuirano unapređivati turističku infrastrukturu, raditi na razvoju jedinstvenog turističkog proizvoda, razvoju destinacijskog menadžmenta te brendiranju i promociji

općine kao jedinstvene turističke oaze s posebnim naglaskom na planinski, outdoor i ruralni turizam tokom cijele godine. U tom smislu treba raditi i na jačanju organske poljoprivredne proizvodnje.

Međutim, kako bi se postigla veća konkurentnost privrede neophodno je fokusirati se na efikasnije funkcionisanje sistema zapošljavanja uključujući veću dostupnost te veći kvalitet javnih usluga. To će u konačnici dovesti do veće socijalne uključenosti svih kategorija stanovništva. S obzirom na opći trend starenja stanovništva te smanjenja broja radno aktivnog stanovništva nužno je raditi na osiguravanju radnih mjesta, ali životnih uvjeta dovoljno pogodnih i atraktivnih za mlade i obrazovane kadrove kako bi se spriječio njihov odlazak. To također podrazumijeva i sve veću primjenu digitalnih tehnologija, ali osiguranje adekvatne javne infrastrukture. Situaciona analiza je pokazala da je potrebna veća efikasnost i određeno restrukturiranje javnog sektora. Nužno je raditi na većoj dostupnosti, kvaliteti i održivosti javnih usluga (zdravstvo, obrazovanje, socijalne politike, kultura i sport).

Također, u cilju podizanja kvalitete života stanovnika općine Trnovo neophodno je staviti fokus na okoliš i javnu infrastrukturu. Potrebno je uspostaviti integralni sistem upravljanja otpadom, unaprijediti sistem očuvanja okoliša i prirodnih resursa, ojačati sistem monitoringa nad korištenjem tih resursa, riješiti sistem odvojenog skupljanja te reciklaže otpada.

6 VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI

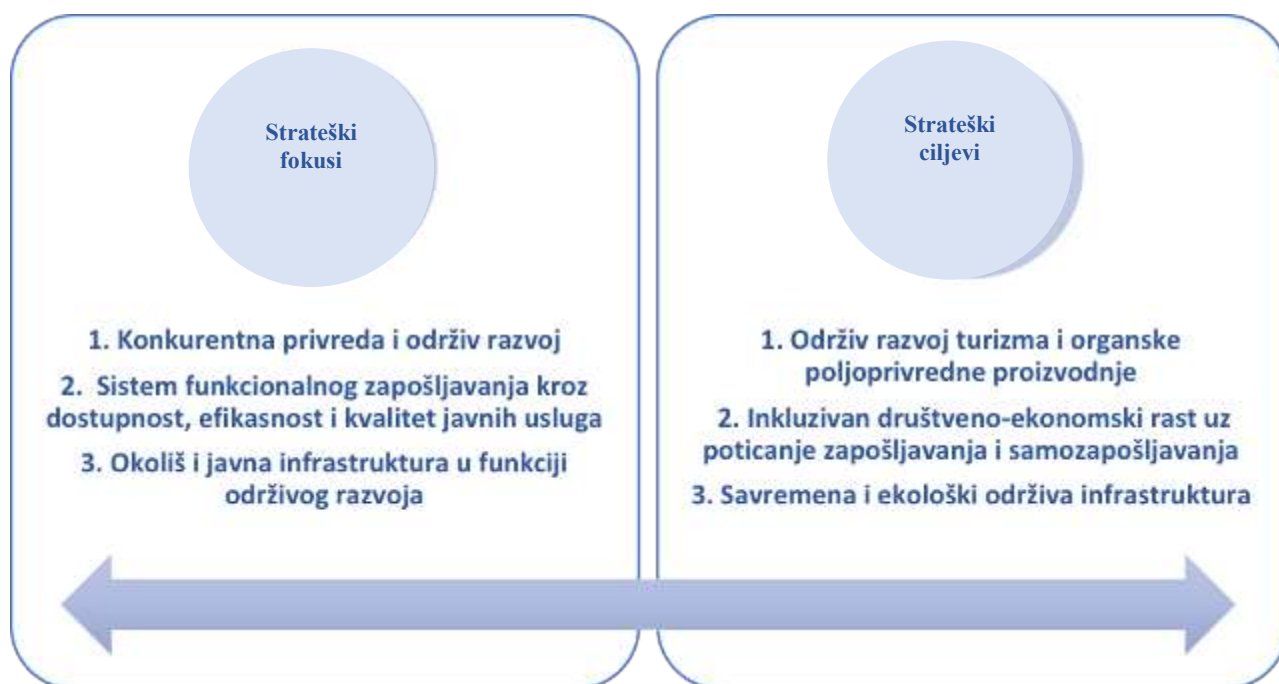
Vizija oslikava težnju općine Trnovo da postane savremena turistička destinacija, orijentirana na održive aspekte razvoja uključujući ekonomski, društveni, okolišni, prostorni i institucionalni razvoj s ciljem poboljšanja kvaliteta i standarda života građana.

Vizija

Vodeća destinacija sportsko-rekreativnog i ruralnog turizma u BiH, prepoznatljiva po ponudi organskih poljoprivrednih proizvoda, te ugodnom i zaštićenom ambijentu za život.

Na temelju strateških fokusa i vizije definirana su tri strateška cilja koji osiguravaju sineregijske efekte između ekonomije, okoliša i društva uz puno uvažavanje interesa lokalne uprave.

Veza Strateških fokusa i Strateških ciljeva prikazan je na sljedećem grafu.

Stepen realizacije definisanih strateških ciljeva će se pratiti kroz nekoliko ključnih indikatora/pokazatelja uticaja, na osnovu kojih će se moći ocijeniti stepen promjena u KS u narednom Strategijom definisanom planskom periodu.

Strateški ciljevi

Članom 28, stav (4) Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine ("Službene novine FBiH", br. 32/17), odnosno, obavezujućom odredbom o usklađenosti, tj. međusobnoj povezanosti strateških dokumenata u Federaciji BiH, utvrđeno je da jedinice lokalne samouprave, u skladu sa svojim nadležnostima, donose svoje strategije na osnovu razvojnih ciljeva utvrđenih strateškim dokumentima Federacije BiH i kantona. Također, na osnovu provedenih situacionih i drugih kvalitativnih analiza postojećeg stanja i procjene razvojnih mogućnosti općine Trnovo, a uzimajući u obzir nadležnosti jedinica lokalne samouprave u sastavu Kantona Sarajevo, odlučeno je da se strateški okvir, koji je utvrđen unutar Strategije razvoja FBiH 2021-2027. godina, te komplementarni strateški okvir na nivou Kantona Sarajevo utvrđen Strategijom razvoja Kantona Sarajevo 2021-2027. godina, uz prilagodbu sa aspekta nadležnosti, prihvata kao osnova za definiranje strateških ciljeva, prioriteta, mjera i projekata unutar Strategije razvoja općine Trnovo za period 2023-2028. godina.

1. Strateški cilj: Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje

Poticanje održivog razvoja turizma i organske poljoprivredne proizvodnje postiže se kroz adekvatno osmišljenu finansijsku odnosno savjetodavnu podršku, ali i podršku ulaganjima te efikasnijem upravljanju resursima. U vezi s tim konkretne mjere podrške jačanju konkurentnosti turizma i poljoprivredne proizvodnje u slučaju općine Trnovo podrazumijevaju cjelovite i vezane mjere s obzirom da proizvodi organske poljoprivrede predstavljaju jedan od ključnih elemenata turističke ponude.

1.1. Prioritet 1 - Jačanje konkurentnosti turizma i poljoprivredne proizvodnje

Kroz podršku inovativnom i održivom okruženju neophodno je raditi na jačanju konkurentnosti turizma i poljoprivredne proizvodnje. Ta podrška prije svega treba uključivati konkretne instrumente finansijske podrške za ulaganja i/ili pristup obrtnom kapitalu poput subvencija, grant sredstava ili pak povoljnog kreditiranja u saradnji s finansijskim i mikrofinansijskim institucijama. Također, ta podrška može biti i odgovarajuća savjetodavna i mentorska podrška koja će onim subjektima koji se bave turizmom i poljoprivredom omogućiti efikasnije upravljanje, upravljanje u skladu sa standardima, zahtjevima i informacijama koje im nameće zakonodavstvo. Pored ove ekonomske dimenzije treba voditi računa i o zadovoljenju okolišne i socijalne dimenzije kako bi se pored trenutnog ekonomskog uspjeha osiguralo dugoročno održivo upravljanje, te održiv ruralni razvoj i razvoj turizma.

1.2. Prioritet 2 - Podrška tržišnoj orijentaciji poljoprivrednih proizvođača

Poljoprivredne proizvođače treba podržati u izradi vlastitih strategija nastupa na tržištu. Izloženost učestalim krizama na tržištu, nestabilnim cijenama, klimatskim uvjetima te učestalim vremenskim nepogodama, izloženost čestoj ugroženosti zdravlja biljaka i životinja mogu ugroziti njihove prihode i opstojnost na tržištu. Stoga je poljoprivrednim proizvođačima neophodno nuditi, pored odgovarajućeg pristupa finansiranju, stručnu podršku i pomoć pri istraživanju tržišta, promociji njihovih proizvoda i usluga, ali i podršku dodatnim ulaganjima u povećanje kapaciteta.

1.3. Prioritet 3 – Podrška lokalnom razvoju kroz efikasnije upravljanje prirodnim resursima

Mjere podrške trebaju biti usklađene i uvjetovane zadovoljavanjem osnovnih standarda u području zaštite okoliša, klimatskih promjena, zaštite javnog zdravlja, zdravlja životinja i biljaka, te dobrobiti životinja. Ti standardi će osigurati bolji odgovor na klimatske i okolišne izazove, kao i podizanje svijesti korisnika o nužnosti poštivanja standarda u vezi efikasnijeg upravljanja prirodnim resursima. Potrebno je osigurati da svi infrastrukturni projekti također budu usaglašeni s tim standardima kako bi se odgovorno i efikasno upravljalo okolišem.

2. Strateški cilj: Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja

Neophodno je raditi na poticanju zapošljavanja i samozapošljavanja, posebice mladih, kako bi se ojačala postojeća socioekonomska struktura općine. Također, treba promicati socijalnu uključenost i generacijsku obnovu, te privlačiti veći broj mladih i njihovih porodica da osnuju vlastite biznise uz atraktivne finansijske aranžmane poput korištenja jamstava Garantnog fonda kod Razvojne banke FBiH, te kombinacije bespovratnih i finansijskih instrumenata.

2.4. Prioritet 4 – promocija zapošljavanja i socijalne inkluzije u funkciji lokalnog razvoja

U okviru ovog strateškog prioriteta neophodno je raditi na uspostavi saradnje između svih ključnih aktera ekonomskog i društvenog razvoja odnosno na uspostavi podrške poslovnim subjektima kroz lance opskrbe, kreiranje adekvatne šeme finansiranja, uspostavi mehanizama otvaranja novih radnih mjesta odnosno zapošljavanja s posebnim naglaskom na zapošljavanje mladih, žena i vulnerabilnih grupa.

2.5. Prioritet 5 – Podrška preduzetničkim inicijativama i samozapošljavanju

Od posebnog je značaja raditi na stvaranju povoljnog poslovnog okruženja za preduzetničke i start-up inicijative i to kroz uspostavljanje adekvatne preduzetničke infrastrukture, te uspostavu jedinstvenog sistema finansiranja tih inicijativa. Pored finansiranja, a u kontekstu preduzetničke infrastrukture neophodno je raditi na uspostavi biznis centara, inkubatora i akceleratora koji će pružiti svu infrastrukturu i resurse neophodne za osnivanje jednog biznisa, a to najčešće uključuje savjetodavnu i stručnu mentorsku podršku, istraživanje tržišta, edukaciju, prostor, pravnu pomoć, itd.

2.6. Prioritet 6 - Privlačenje mladih poljoprivrednika i preduzetnika u turizmu, te kreiranje atraktivnijeg poslovnog ambijenta

Kreiranje povoljnog poslovnog ambijenta postiže se podrškom ulaganjima i u sektor turizma i u sektor poljoprivrede. U tom smislu potrebno je poboljšati finansiranje te olakšati pristup finansiranju posebno za mlade uz povoljne uvjete. Potrebno je pružiti podršku i osnivanju obrta, te drugih oblika poslovnih subjekata. Također, podsticanje saradnje s naučnoistraživačkim institucijama i digitalizacija usluga koje pruža javna (općinska) administracija itekako će doprinijeti većoj atraktivnosti poslovnog okruženja te privlačenju mladih preduzetnika.

3. Strateški cilj: Savremena i ekološki održiva infrastruktura

Poticanje brige za okoliš treba biti sastavni dio infrastrukturnih projekata. Posebnu pažnju treba posvetiti zaštiti biodiverziteta odnosno borbi protiv degradacije okoliša i ublažavanju posljedica klimatskih promjena.

3.7. Prioritet 7 – Izgradnja infrastrukture uz ublažavanje uticaja na okoliš te veće korištenje održive energije

U okviru ovog prioriteta neophodno je osigurati mehanizme podrške održivim infrastrukturnim projektima uključujući i posebne šeme kreditiranja i obezbjeđenje grant sredstava, ali i adekvatnu stručnu podršku za ovakvu vrstu projekata. Također, neophodna je i promocija i konkretna podrška ulaganju u obnovljive izvore energije, te podrška ublažavanju klimatskih promjena.

3.8. Prioritet 8 – Doprinos zaštiti biodiverziteta uz očuvanje prirodnih staništa i pejzaža

Aktivnosti na zaštiti bioraznolikosti, te zaštiti prirodnih staništa i pejzaža trebaju biti podržane adekvatnim mjerama poput podrške razvoju eko turističke infrastrukture, te primjeni ekoloških praksi u infrastrukturnim projektima. Takvim mjerama podrške osigurat će se uvjeti neophodni za održiv razvoj.

3.9. Prioritet 9 - Integrirano prostorno planiranje u cilju održivog razvoja

Aktivnosti na integriranom prostornom planiranju u cilju održivog razvoja trebaju biti podržane mjerama koje se odnose na izradu prostorno planske dokumentacije na prostoru općine.

Tabela 65. Pregled strateških ciljeva, prioriteta i mjera

Strateški cilj	Prioriteti	Mjere	Indikatori	Početna vrijednost	Ciljana vrijednost
1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje	<p>1.1. Prioritet 1 - Jačanje konkurentnosti turizma i poljoprivredne proizvodnje</p> <p>1.2. Prioritet 2- Podrška tržišnoj orijentaciji poljoprivrednih proizvođača</p> <p>1.3. Prioritet 3 – Podrška lokalnom razvoju kroz efikasnije upravljanje prirodnim resursima</p>	<p>1.1.1. Podrška inovativnom i održivom razvoju u okviru koncepta višenamjenske poljoprivrede</p> <p>1.1.2. Jačanje komplementarnosti poljoprivrede i turizma</p> <p>1.2.1. Podrška istraživanju tržišta</p> <p>1.2.2. Podrška promociji proizvoda</p> <p>1.2.3. Podrška ulaganjima</p> <p>1.3.1. Jačanje organske poljoprivredne proizvodnje</p> <p>1.3.2. Podrška korištenju energije iz obnovljivih izvora</p> <p>1.3.3. Ulaganje u sisteme nadvođenjanja i odvođenjanja</p> <p>1.3.4. Podrška proizvodnji u zaštićenom prostoru u kontrolisanim uslovima proizvodnje</p>	<p>⇒ Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH</p> <p>⇒ BDP po glavi stanovnika u općini Trnovo (procijenjena vrijednost)</p> <p>⇒ Prosječna neto plaća na području općine</p> <p>⇒ % ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama</p> <p>⇒ Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura</p> <p>⇒ Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine</p> <p>⇒ Ukupan broj poljoprivrednih mašina na području općine</p> <p>⇒ Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na 100 stanovnika na području općine</p> <p>⇒ Broj ugostiteljskih objekata na 100 stanovnika na području općine</p> <p>⇒ Broj registriranih privrednih subjekata na 1.000 stanovnika na području Općine</p> <p>⇒ Ušteda energije korištenjem obnovljivih izvora u kWh</p> <p>⇒ Broj objekata za navodnjavanje i</p>		

			odvodnjavanje		
2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja	<p>2.1. Prioritet 4 – promocija zapošljavanja i socijalne inkluzije u funkciji lokalnog razvoja</p> <p>2.2. Prioritet 5 – Podrška preduzetničkim inicijativama i samozapošljavanju</p> <p>2.3. Prioritet 6- Privlačenje mladih poljoprivrednika i preduzetnika u turizmu, te kreiranje atraktivnijeg poslovnog ambijenta</p>	<p>2.1.1. Podrška većoj socijalnoj uključenosti prilikom zapošljavanja</p> <p>2.1.2. Podrška otvaranju novih radnih mjesta</p> <p>2.1.3. Podrška zapošljavanju mladih</p> <p>2.2.1. Podrška osnivanju novih preduzeća</p> <p>2.2.2. Podrška inovativnim start-up inicijativama</p> <p>2.2.3. Jačanje preduzetničke infrastrukture</p> <p>2.3.1. Podrška mladim preduzetnicima</p> <p>2.3.2. Promocija saradnje s naučnoistraživačkim insititucijama</p> <p>2.3.3. Podrška digitalizaciji usluga</p>	<p>⇒ Gustina naseljenosti na području Općine</p> <p>⇒ Starosna struktura stanovništva na području Općine</p> <p>⇒ % nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine</p> <p>⇒ % mladih sa visokom stručnom spremom (VSS) u ukupnom broju nezaposlenih na evidenciji Službe za zapošljavanje</p> <p>⇒ Broj stanovnika po jednom školskom objektu na području Općine</p> <p>⇒ Broj stanovnika na jednog ljekara primarne zdravstvene zaštite na području Općine</p> <p>⇒ % korisnika socijalne zaštite u ukupnom stanovništvu na području Općine</p> <p>⇒ Broj stanovnika na jedan aktivni objekat društvenih, kulturnih i rekreativnih aktivnosti na području Općine</p> <p>⇒ Izgrađenost sportskih ploha na području općine</p> <p>⇒ % mladih zastupljenih u Općinskom vijeću</p> <p>⇒ Broj zaposlenih</p> <p>⇒ Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika</p>		

			<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH ⇒ Prosječna neto plaća na području općine ⇒ Valorizacija resursa općine ⇒ Broj zaštićenih područja ⇒ Broj edukacija ⇒ Broj digitalnih servisa 		
3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura	<p>3.7. Prioritet 7 – Izgradnja infrastrukture uz ublažavanje uticaja na okoliš te veće korištenje održive energije</p> <p>3.8. Prioritet 8 – Doprinos zaštiti biodiverziteta uz očuvanje prirodnih staništa i pejzaža</p> <p>3.9. Prioritet 9 – Integrirano prostorno planiranje u cilju održivog razvoja</p>	<p>3.7.1. Podrška održivim infrastrukturnim projektima</p> <p>3.7.2. Promocija i podrška izgradnji i korištenju obnovljivih izvora energije</p> <p>3.7.3. Podrška ublažavanju klimatskih promjena</p> <p>3.8.1. Podrška primjeni ekoloških praksi u infrastrukturnim projektima</p> <p>3.8.2. Podrška razvoju eko turističke infrastrukture</p> <p>3.9.1. Podrška izradi prostorno-planske dokumentacije</p>	<ul style="list-style-type: none"> ⇒ % ukupne površine pod šumama na području općine ⇒ % deminiranih površina na području općine ⇒ % asfaltiranih puteva na području općine ⇒ Dužina puteva u km ⇒ Ukupna dužina izgrađenih biciklističkih staza u godini ⇒ % stambenih jedinica priključenih na mrežu za snabdijevanje električnom energijom ⇒ Kvalitet vode za piće ⇒ % stambenih objekata priključenih na kanalizacionu mrežu ⇒ Prosječna dnevna količina prikupljenog i zbrinutog krutog otpada po stanovniku u toku godine ⇒ Broj stambenih objekata na 100 stanovnika na području Općine Trnovo ⇒ Broj izgrađenih eko etno sela ⇒ Broj izgrađenih mostova ⇒ Broj objekata za 		

			<p>vodosnabdjevanje</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Broj izgrađenih lokanih vodovoda ⇒ Izgrađena površina parking mjesta ⇒ Broj apartmana ⇒ Broj izgrađenih javnih objekata ⇒ Površina izgrađenih staza za skijanje ⇒ Broj izgrađenih objekata vertikalnog transporta ⇒ Broj sportskih objekata ⇒ Iznos proizvedenih MW električne energije ⇒ Broj novouposlenih ⇒ Iznos prihoda koncesije ⇒ Broj utopljenih objekata individualnog i kolektivnog stanovanja ⇒ Dužina izgrađene kanalizacione mreže ⇒ Broj izgrađenih postrojenja za tretman otpadnih voda ⇒ Ukupna dužina puteva za ljetno i zimsko održavanje ⇒ Broj saniranih klizišta ⇒ Broj objekata turističkog karaktera ⇒ Dužina staza za pješaćenje ⇒ Broj turističkih atrakcija ⇒ Broj izrađenih planova i površina obuhvata 		
--	--	--	--	--	--

7 INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR

Indikativni finansijski okvir Strategije prikazan na ovom mjestu treba da posluži kao osnova za izradu godišnjeg i trogodišnjeg plana rada sa ciljem realizacije ove Strategije.

Indikativni finansijski okvir obuhvata:

- 3 strateška cilja,
- 9 prioriternih ciljeva,
- 24 mjere, i
- 83 identifikovana projekta od strateškog značaja.

Napomene:

- U koloni "Projekti" su dati okvirni nazivi Projekata, koji mogu biti preciznije određeni, u postupku njihove pripreme za realizaciju;
- Indikativne vrijednosti projekata će biti korigovane stvarnim vrijednostima projekata, za svaki projekat ponaosob, kada predloženi projekti budu detaljnije pripremljeni, odnosno, kada se provedu sve potrebne radnje za implementaciju pojedinačnog projekta (npr. Izrada glavnog projekta sa predmjerom i predračunom radova, provedba postupka javnih nabavki);
- Indikativni finansijski okvir, odnosno, indikativne vrijednosti pojedinačnih projekata sa aspekta izvora sredstava su: sredstva iz vlastitih izvora - budžet institucije i ostali izvori sredstava, uključujući finansijska sredstva viših nivoa vlasti, ali i sve ostale doprinose eksternih finansirera. Kao kriterij za procjenu planiranih izvora finansiranja uzeti su postojeći strateški dokumenti, okvirni finansijski planovi, te su razmotreni kapaciteti i nadležnosti institucija, odnosno, provedena je analiza mogućeg finansiranja iz eksternih izvora (npr. mogući doprinos donatora, građana, investitora i sl.)

INDIKATIVNI FINANSIJSKI OKVIR ZA PERIOD VAŽENJA STRATEŠKOG DOKUMENTA

Oznaka strateškog cilja, prioriteta i mjere		Struktura finansiranja (u %)	Ukupno (KM)	Budžet institucije (KM)	Ostali izvori	
					(KM)	Naziv potencijalnog izvora
1.Strateški cilj:	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje	45,93	2.460.000,00	1.130.000,00	1.330.000,00	
1.1. Prioritet:	1.1.Prioritet 1 - Jačanje konkurentnosti turizma i poljoprivredne proizvodnje	45,45	330.000,00	150.000,00	180.000,00	
1.1.1. Mjera:	1.1.1.Direktna podrška inovativnom i održivom razvoju u okviru koncepta višenamjenske poljoprivrede	46,67	150.000,00	70.000,00	80.000,00	
1.1.1.1.Projekat:	Promocija koncepta višenamjenske poljoprivrede	40,00	50.000,00	20.000,00	30.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
1.1.1.2.Projekat:	Ruralni turizam i gastronomija	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
1.1.2. Mjera:	1.1.2. Jačanje komplementarnosti poljoprivrede i turizma	44,44	180.000,00	80.000,00	100.000,00	
1.1.2.1.Projekat:	Unapređenje sektora poljoprivrede kroz održiv i efikasan sistem podrške i jačanje komplementarnosti sa specifičnim oblicima turizma na području općine Trnovo	37,50	80.000,00	30.000,00	50.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
1.1.2.2.Projekat:	Uspostavljanje koncepta Trnovske kuće	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
1.2. Prioritet:	1.2.Prioritet 2- Podrška tržišnoj orijentaciji poljoprivrednih proizvođača	50,00	500.000,00	250.000,00	250.000,00	
1.2.1. Mjera:	1.2.1. Podrška istraživanju tržišta	100,00	25.000,00	25.000,00	0,00	
1.2.1.1.Projekat:	Mogućnosti plasmana proizvoda	100,00	25.000,00	25.000,00		
1.2.2. Mjera:	1.2.2. Podrška promociji proizvoda	60,00	125.000,00	75.000,00	50.000,00	
1.2.2.1.Projekat:	Brendiranje i promocija lokalnih proizvoda i	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	Federacija BiH,

	usluga					Kanton Sarajevo
1.2.2.2. Projekat:	Učešće na domaćim i međunarodnim sajmovima i izložbama.	100,00	25.000,00	25.000,00		
1.2.3. Mjera:	1.2.3. Podrška ulaganjima	42,86	350.000,00	150.000,00	200.000,00	
1.2.3.1. Projekat:	Podrška investicijama u stočarstvu	33,33	150.000,00	50.000,00	100.000,00	Kanton Sarajevo
1.2.3.2. Projekat:	Podrška investicijama za razvoj ruralnog i eko - turizma	50,00	200.000,00	100.000,00	100.000,00	Kanton Sarajevo
1.3. Prioritet:	1.3. Prioritet 3 – Podrška lokalnom razvoju kroz efikasnije upravljanje prirodnim resursima	44,79	1.630.000,00	730.000,00	900.000,00	
1.3.1. Mjera:	1.3.1. Jačanje organske poljoprivredne proizvodnje	44,44	180.000,00	80.000,00	100.000,00	
1.3.1.1. Projekat:	Stimulacija poljoprivrednih proizvođača u proizvodnji organskih proizvoda	33,33	150.000,00	50.000,00	100.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
1.3.1.2. Projekat:	Edukacija stanovništva o poljoprivrednoj proizvodnji, ljekovitom bilju i šumskim plodovima	100,00	30.000,00	30.000,00		
1.3.2. Mjera:	1.3.2. Podrška korištenju energije iz obnovljivih izvora	45,45	1.100.000,00	500.000,00	600.000,00	
1.3.2.1. Projekat:	Izgradnja LED i solarne javne rasvjete na cijelom prostoru općine	50,00	1.000.000,00	500.000,00	500.000,00	Kanton Sarajevo
1.3.2.2. Projekat:	Podrška lokalnim infrastrukturnim projektima koji uključuju korištenje obnovljivih izvora energije	0,00	100.000,00		100.000,00	Kanton Sarajevo
1.3.3. Mjera:	1.3.3. Ulaganje u sisteme navodnjavanja i odvodnjavanja	50,00	200.000,00	100.000,00	100.000,00	
1.3.3.1. Projekat:	Podrška izgradnji infrastrukture za navodnjavanje, odvodnjavanje i zaštitu od poplava	50,00	200.000,00	100.000,00	100.000,00	Kanton Sarajevo
1.3.4. Mjera:	1.3.4. Podrška proizvodnji u zaštićenom prostoru u kontrolisanim uslovima	33,33	150.000,00	50.000,00	100.000,00	

	proizvodnje					
1.3.4.1. Projekat:	Podrška plasteničkoj proizvodnji	33,33	150.000,00	50.000,00	100.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, drugi izvori
2.Strateški cilj:	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja	50,00	1.080.000,00	540.000,00	540.000,00	
2.4. Prioritet:	2.4. Prioritet 4 – promocija zapošljavanja i socijalne inkluzije u funkciji lokalnog razvoja	47,37	190.000,00	90.000,00	100.000,00	
2.4.1. Mjera:	2.4.1. Podrška većoj socijalnoj uključenosti prilikom zapošljavanja	50,00	40.000,00	20.000,00	20.000,00	
2.4.1.1. Projekat:	Ekonomsko osnaživanje porodica i mladih iz marginalizovanih grupa i omogućavanje jednakog pristupa tržištu rada	50,00	40.000,00	20.000,00	20.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, drugi izvori
2.4.2. Mjera:	2.4.2. Podrška otvaranju novih radnih mjesta	40,00	50.000,00	20.000,00	30.000,00	
2.4.2.1. Projekat:	Stvaranje radnih mjesta kroz podršku pokretanja malih preduzeća i obrta	40,00	50.000,00	20.000,00	30.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, drugi izvori
2.4.3. Mjera:	2.4.3. Podrška zapošljavanju mladih	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	
2.4.3.1. Projekat:	Podrška mladim preduzetnicima u ruralnim područjima	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, drugi izvori
2.5. Prioritet:	2.5. Prioritet 5 – Podrška preduzetničkim inicijativama i samozapošljavanju	52,00	250.000,00	130.000,00	120.000,00	
2.5.1. Mjera:	2.5.1. Podrška osnivanju novih preduzeća	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	
2.5.1.1. Projekat:	Razvoj obrta i malih preduzeća za pružanje usluga	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, drugi izvori

2.5.2. Mjera:	2.5.2. Podrška inovativnim start-up inicijativama	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	
2.5.2.1. Projekat:	Podrška „start up“ biznisima,	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, drugi izvori
2.5.3 Mjera	2.5.3. Jačanje preduzetničke infrastrukture	60,00	50.000,00	30.000,00	20.000,00	
2.5.3.1. Projekat:	Podrška uspostavi biznis inkubatora/akceleratora	60,00	50.000,00	30.000,00	20.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, drugi izvori
2.6. Prioritet	2.6. Prioritet 6- Privlačenje mladih poljoprivrednika i preduzetnika u turizmu, te kreiranje atraktivnijeg poslovnog ambijenta	50,00	640.000,00	320.000,00	320.000,00	
2.6.1. Mjera:	2.6.1. Podrška mladim preduzetnicima	46,67	75.000,00	35.000,00	40.000,00	
2.6.1.1. Projekat:	Ruralni i eko turizam i mladi: razvoj kreativnog poduzetništva i promocija politike za mlade	42,86	35.000,00	15.000,00	20.000,00	Kanton Sarajevo, drugi izvori
2.6.1.2. Projekat:	Podrška pokretanju mikro-biznisa u ruralnim područjima uključujući programe obuka i edukacija za pokretanje novog biznisa	50,00	40.000,00	20.000,00	20.000,00	Kanton Sarajevo, drugi izvori
2.6.2. Mjera:	2.6.2. Promocija saradnje s naučnoistraživačkim insititucijama	42,86	315.000,00	135.000,00	180.000,00	
2.6.2.1. Projekat:	Utvrđivanje mogućnosti izgradnje malih vještačkih akumulacija (Dabrova jezera)	33,33	150.000,00	50.000,00	100.000,00	Kanton Sarajevo
2.6.2.2. Projekat:	Valoriziranje geomorfoloških resursa u turističke atrakcije	50,00	40.000,00	20.000,00	20.000,00	Kanton Sarajevo
2.6.2.3. Projekat:	Podrška istraživanjima i zaštiti prirodnog naslijeđa i kulturno - historijskog naslijeđa.	50,00	40.000,00	20.000,00	20.000,00	Kanton Sarajevo

2.6.2.4. Projekat:	Podrška osnivanju lokalne organizacije za upravljanje turističkom destinacijom (DMO)	50,00	40.000,00	20.000,00	20.000,00	Kanton Sarajevo
2.6.2.5. Projekat:	Edukacija uposlenika općinske administracije i nevladinog sektora o metodologiji apliciranja na donatorska sredstva	55,56	45.000,00	25.000,00	20.000,00	IPA fondovi
2.6.3. Mjera:	2.6.3.Podrška digitalizaciji usluga	60,00	250.000,00	150.000,00	100.000,00	
2.6.3.1. Projekat:	Izrada digitalnih servisa (građani, investitori) – e-upiti, e-registar, oglašavanja, prezentacije itd.	60,00	250.000,00	150.000,00	100.000,00	Drugi izvori
3. Strateški cilj:	3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura	44,47	85.540.000,00	38.040.000,00	47.500.000,00	
3.7. Prioritet:	3.7.Prioritet 7 – Izgradnja infrastrukture uz ublažavanje uticaja na okoliš te veće korištenje održive energije	34,31	50.080.000,00	17.180.000,00	32.900.000,00	
3.7.1. Mjera:	3.7.1. Podrška održivim infrastrukturnim projektima	32,76	48.480.000,00	15.880.000,00	32.600.000,00	
3.7.1.1.Projekat:	Izgradnja novih lokalnih puteva	96,00	5.000.000,00	4.800.000,00	200.000,00	učešće građana
3.7.1.2.Projekat:	Sanacija regionalnih puteva	0,00	10.000.000,00		10.000.000,00	Direkcija za puteve KS. Ministarstvo saobraćaja KS
3.7.1.3.Projekat:	Izgradnja eko etno sela i katunskih naselja (Tušila, Ilovice, Dugo polje, Puzim)	100,00	1.000.000,00	1.000.000,00		
3.7.1.4.Projekat:	Rekonstrukcija magistralnih puteva	9,09	5.500.000,00	500.000,00	5.000.000,00	JP ceste FBiH
3.7.1.5.Projekat:	Izgradnja mostova	20,00	1.250.000,00	250.000,00	1.000.000,00	JP ceste FBiH
3.7.1.6.Projekat:	Izgradnja puta Trnovo - Jahorina	50,00	1.000.000,00	500.000,00	500.000,00	Vlada FBiH, Kanton Sarajevo
3.7.1.7.Projekat:	Izgradnja objekata za vodosnabdjevanje Igmana, Bjelašnice i Prečkog polja	30,34	8.900.000,00	2.700.000,00	6.200.000,00	Vlada FBiH, Kanton Sarajevo
3.7.1.8.Projekat:	Izgradnja i rekonstrukcija lokalnih vodovoda	75,00	4.000.000,00	3.000.000,00	1.000.000,00	Kanton Sarajevo
3.7.1.9.Projekat:	Koncept Hotel na otvorenom „Bjelašnički vremeplov“ (Albergo Diffuso model)	33,33	300.000,00	100.000,00	200.000,00	Drugi izvori

3.7.1.10.Projekat:	Izgradnja javnih garaža	8,68	4.380.000,00	380.000,00	4.000.000,00	Kanton Sarajevo
3.7.1.11.Projekat:	Izgradnja tipskih lux. apartmanskih naselja	100,00	100.000,00	100.000,00		
3.7.1.12.Projekat:	Izgradnja i stavljanje u funkciju objekta za zdravo starenje	100,00	850.000,00	850.000,00		
3.7.1.13.Projekat:	Proširenje kapaciteta škole u prirodi u Šabićima	100,00	100.000,00	100.000,00		
3.7.1.14.Projekat:	Izgradnja i stavljanje u funkciju planinarskog doma	100,00	500.000,00	500.000,00		
3.7.1.15.Projekat:	Izgradnja staza i vertikalnog transporta Štinji Do – Šiljak – Donja Grkarica	100,00	500.000,00	500.000,00		
3.7.1.16.Projekat:	Izgradnja kabinske žičare Gornja Grkarica – Bjelašnica	100,00	100.000,00	100.000,00		
3.7.1.17.Projekat:	Višenamjenski projekat Crna Rijeka	0,00	4.000.000,00		4.000.000,00	Kanton Sarajevo
3.7.1.18.Projekat:	Rekonstrukcija, izgradnja i uređenje igrališta, sportskih ploha	50,00	1.000.000,00	500.000,00	500.000,00	Kanton Sarajevo
3.7.2. Mjera:	3.7.2. Promocija i podrška izgradnji i korištenju obnovljivih izvora energije	100,00	1.200.000,00	1.200.000,00	0,00	
3.7.2.1.Projekat:	Ispitivanje i stvaranje preduslova za izgradnju vjetroelektrana i solarnih ćelija	100,00	1.000.000,00	1.000.000,00		
3.7.2.2.Projekat:	Protočne mini HE na Bijeloj, Crnoj Rijeci i njihovim pritokama	100,00	200.000,00	200.000,00		
3.7.3. Mjera:	3.7.3. Podrška ublažavanju klimatskih promjena	25,00	400.000,00	100.000,00	300.000,00	
3.7.3.1.Projekat:	Projekti utopljanja objekata individualnog i kolektivnog stanovanja	25,00	400.000,00	100.000,00	300.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, Fondovi, drugi izvori
3.8. Prioritet:	3.8. Prioritet 8 – Doprinosa zaštiti biodiverziteta uz očuvanje prirodnih staništa i pejzaža	33,05	18.700.000,00	6.180.000,00	12.520.000,00	
3.8.1. Mjera:	3.8.1. Podrška primjeni ekoloških praksi u infrastrukturnim projektima	33,91	16.900.000,00	5.730.000,00	11.170.000,00	
3.8.1.1.Projekat:	Izgradnja kanalizacionih sistema u selima	33,33	1.500.000,00	500.000,00	1.000.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo

3.8.1.2.Projekat:	Izgradnja postrojenja za tretman otpadnih voda	14,29	1.750.000,00	250.000,00	1.500.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.1.3.Projekat:	Deminiranje prioriternih lokacija	9,09	1.100.000,00	100.000,00	1.000.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo, strani donatori
3.8.1.4.Projekat:	Zimsko i ljetno održavanje postojećih puteva	37,50	6.000.000,00	2.250.000,00	3.750.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.1.5.Projekat:	Uređenje i regulacija korita rijeka	1,64	3.050.000,00	50.000,00	3.000.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.1.6.Projekat:	Sanacija klizišta	8,00	1.000.000,00	80.000,00	920.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.1.7.Projekat:	Pripremanje i opremanje zemljišta za realizaciju postojećih regulacionih i urbanističkih planova Bjelašnica i Igman	100,00	2.500.000,00	2.500.000,00		
3.8.2. Mjera:	3.8.2. Podrška razvoju eko turističke infrastrukture	25,00	1.800.000,00	450.000,00	1.350.000,00	
3.8.2.1.Projekat:	Izgradnja vidikovaca na mjestima iznimnog pogleda na pejzažne vrijednosti općine Trnovo	66,67	150.000,00	100.000,00	50.000,00	Kanton Sarajevo
3.8.2.2.Projekat:	Uređenje izletišta	20,00	250.000,00	50.000,00	200.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.2.3.Projekat:	Kreiranje i označavanje mreže staza za pješaćenje	23,08	130.000,00	30.000,00	100.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.2.4. Projekat:	Uspostavljanje turističkog info centra	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.2.5.Projekat:	Izgradnja staza za brdski biciklizam	20,00	250.000,00	50.000,00	200.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.2.6.Projekat:	Turistička valorizacija kanjona Rakitnice	16,67	120.000,00	20.000,00	100.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.2.7.Projekat:	Izgradnja Adrenalinskog parka Veliko polje	10,00	500.000,00	50.000,00	450.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.8.2.8.Projekat:	Razvoj speleološkog i planinarskog turizma	25,00	200.000,00	50.000,00	150.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo

3.8.2.9.Projekat:	Eko - djeca (formiranje edukacijskih eko-parkova za najmlađe)	50,00	100.000,00	50.000,00	50.000,00	Federacija BiH, Kanton Sarajevo
3.9. Prioritet:	3.9. Prioritet 9 - Integrirano prostorno planiranje u cilju održivog razvoja	87,59	16.760.000,00	14.680.000,00	2.080.000,00	
3.9.1. Mjera:	3.9.1. Podrška izradi prostorno-planske dokumentacije	87,59	16.760.000,00	14.680.000,00	2.080.000,00	
3.9.1.1.Projekat:	RP Donja Grkarica – Prečko polje - Kolijevka	100,00	50.000,00	50.000,00		
3.9.1.2.Projekat:	Izmjene i dopune RP Bjelašnica	100,00	80.000,00	80.000,00		
3.9.1.3.Projekat:	UP Bjelašnica I faza	100,00	20.000,00	20.000,00		
3.9.1.4. Projekat:	UP Bjelašnica II faza	100,00	20.000,00	20.000,00		
3.9.1.5.Projekat:	UP Poslovno sportski centar Trnovo	75,00	8.000.000,00	6.000.000,00	2.000.000,00	Kanton Sarajevo
3.9.1.6.Projekat:	UP Kolijevka	100,00	30.000,00	30.000,00		
3.9.1.7.Projekat:	UP Štinji Do	100,00	8.000.000,00	8.000.000,00		
3.9.1.8.Projekat:	UP Gornja Grkarica	100,00	10.000,00	10.000,00		
3.9.1.9.Projekat:	UP Igman	100,00	100.000,00	100.000,00		
3.9.1.10.Projekat:	UP Memorijalni centar Proskok	55,56	180.000,00	100.000,00	80.000,00	Vlada Federacije
3.9.1.11.Projekat:	UP Bukova Ravan	100,00	30.000,00	30.000,00		
3.9.1.12.Projekat:	UP Zminjac	100,00	30.000,00	30.000,00		
3.9.1.13.Projekat:	UP Babin Do	100,00	50.000,00	50.000,00		
3.9.1.14.Projekat:	UP Donja Grkarica	100,00	100.000,00	100.000,00		
3.9.1.15.Projekat:	UP Hodžine doline	100,00	20.000,00	20.000,00		
3.9.1.16.Projekat:	Izrada Lokalnog ekološkog akcionog plana (LEAP)	100,00	20.000,00	20.000,00		
3.9.1.17.Projekat:	Usvajanje, izrada Urbanističkog plana Trnovo,	100,00	20.000,00	20.000,00		
UKUPNO:			89.080.000,00	39.710.000,00	49.370.000,00	
PREGLED PO IZVORIMA						
(iznosi u KM i procenti)						
Budžetska sredstva			Kreditna sredstva	Sredstva EU		Ostale donacije
39.710.000,00						49.370.000,00

8 PRILOG 1: Sažeti pregled strateškog dokumenta

Redni broj i oznaka	NAZIV	Indikatori i finansijski izvori				
		Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora		Ciljane vrijednosti indikatora	
1.Strateški cilj:	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje	Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27		1,5	
		BDP po glavi stanovnika u općini Trnovo (procijenjena vrijednost)	3918		4000	
		Prosječna neto plaća na području općine	1088		1300	
		% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35		0,5	
		Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura	krompir 9t grah 2t travnate d.smjese 4t kruške 6 kg trešnje 3kg	crni luk 5t ječam 2t jabuke 8 kg šljive 5 kg	krompir 10t grah 3t travnate d.smjese 5t kruške 7 kg trešnje 4kg	crni luk 6t ječam 3t jabuke 9 kg šljive 6 kg
		Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine	73,77		80	
		Ukupan broj poljoprivrednih mašina na području općine	228		260	
		Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na 100 stanovnika na području općine	7,67		9	
		Broj ugostiteljskih objekata na 100 stanovnika na području općine	2,74		3	
		Broj registriranih privrednih subjekata na 1.000 stanovnika na području Općine	143,78		170	
		Ušteda energije korištenjem obnovljivih izvora u KWh	0		70000	

		Broj objekata za navodnjavanje i odvodnjavanje	0	3
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		1.130.000,00	1.330.000,00	2.460.000,00
1.1. Prioritet:	1.1.Prioritet 1 - Jačanje konkurentnosti turizma i poljoprivredne proizvodnje	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		BDP po glavi stanovnika u općini Trnovo (procijenjena vrijednost)	3918	4000
		Prosječna neto plaća na području općine	1088	1300
		% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35	0,5
		Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura	krompir 9t grah 2t travnate d.smjese 4t kruške 6 kg trešnje 3kg	crni luk 5t ječam 2t jabuke 8 kg šljive 5 kg
			krompir 10t grah 3t travnate d.smjese 5t kruške 7 kg trešnje 4kg	crni luk 6t ječam 3t jabuke 9 kg šljive 6 kg
		Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine	73,77	80
		Ukupan broj poljoprivrednih mašina na području općine	228	260
		Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na 100 stanovnika na području općine	7,67	9
		Broj ugostiteljskih objekata na 100 stanovnika na području općine	2,74	3
		Broj registriranih privrednih subjekata na 1.000 stanovnika na području Općine	143,78	170
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		150.000,00	180.000,00	330.000,00
1.1.1. Mjera:	1.1.1.Direktna podrška inovativnom i održivom razvoju u okviru koncepta	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora

	višenamjenske poljoprivrede	Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na 100 stanovnika na području općine	7,67	9
		Broj ugostiteljskih objekata na 100 stanovnika na području općine	2,74	3
		Broj registriranih privrednih subjekata na 1.000 stanovnika na području Općine	143,78	170
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
	70.000,00	80.000,00	150.000,00	
1.1.2. Mjera:	1.1.2. Jačanje komplementarnosti poljoprivrede i turizma	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		BDP po glavi stanovnika u općini Trnovo (procijenjena vrijednost)	3918	4000
		Prosječna neto plaća na području općine	1088	1300
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
			80.000,00	100.000,00
1.2. Prioritet:	1.2.Prioritet 2- Podrška tržišnoj orijentaciji poljoprivrednih proizvođača	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1,5
		BDP po glavi stanovnika u općini Trnovo (procijenjena vrijednost)	3918	4000
		Prosječna neto plaća na području općine	1088	1300
		% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35	0,5

		Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura	krompir 9t grah 2t travnate d.smjese 4t kruške 6 kg trešnje 3kg	crni luk 5t ječam 2t jabuke 8 kg šljive 5 kg	krompir 10t grah 3t travnate d.smjese 5t kruške 7 kg trešnje 4kg	crni luk 6t ječam 3t jabuke 9 kg šljive 6 kg
		Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine		73,77		80
		Ukupan broj poljoprivrednih mašina na području općine		228		260
		Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na 100 stanovnika na području općine		7,67		9
		Broj ugostiteljskih objekata na 100 stanovnika na području općine		2,74		3
		Broj registriranih privrednih subjekata na 1.000 stanovnika na području Općine		143,78		170
		Budžet (KM)			Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
			250.000,00		250.000,00	500.000,00
1.2.1. Mjera:	1.2.1. Podrška istraživanju tržišta	Indikatori strateškog cilja			Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH		1,27		1,5
		Prosječna neto plaća na području općine		1088		1300
		Budžet (KM)			Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
			25.000,00		0,00	25.000,00
1.2.2. Mjera:	1.2.2. Podrška promociji proizvoda	Indikatori strateškog cilja			Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Prosječna neto plaća na području općine		1088		1300
		Budžet (KM)			Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
			75.000,00		50.000,00	125.000,00
1.2.3. Mjera:	1.2.3. Podrška ulaganjima	Indikatori strateškog cilja			Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora

		Prosječna neto plaća na području općine	1088	1300	
		% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35	0,5	
		Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine	73,77	80	
		Ukupan broj poljoprivrednih mašina na području općine	228	260	
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)	
		150.000,00	200.000,00	350.000,00	
1.3. Prioritet:	1.3. Prioritet 3 – Podrška lokalnom razvoju kroz efikasnije upravljanje prirodnim resursima	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora	
		Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1,5	
		BDP po glavi stanovnika u općini Trnovo (procijenjena vrijednost)	3918	4000	
		Prosječna neto plaća na području općine	1088	1300	
		% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35	0,5	
		Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura	krompir 9t grah 2t travnate d.smjese 4t kruške 6 kg trešnje 3kg	crni luk 5t ječam 2t jabuke 8 kg šljive 5 kg	krompir 10t grah 3t travnate d.smjese 5t kruške 7 kg trešnje 4kg
		Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine	73,77	80	
		Ukupan broj poljoprivrednih mašina na području općine	228	260	
		Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na 100 stanovnika na području općine	7,67	9	
		Broj ugostiteljskih objekata na 100 stanovnika na području općine	2,74	3	

		Broj registriranih privrednih subjekata na 1.000 stanovnika na području Općine	143,78	170
		Ušteda energije korištenjem obnovljivih izvora u KWh	0	70000
		Broj objekata za navodnjavanje i odvodnjavanje	0	3
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		730.000,00	900.000,00	1.630.000,00
1.3.1. Mjera:	1.3.1. Jačanje organske poljoprivredne proizvodnje	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35	0,5
		Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura	krompir 9t grah 2t travnate d.smjese 4t kruške 6 kg trešnje 3kg	crni luk 5t ječam 2t jabuke 8 kg šljive 5 kg
			krompir 10t grah 3t travnate d.smjese 5t kruške 7 kg trešnje 4kg	crni luk 6t ječam 3t jabuke 9 kg šljive 6 kg
		Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine	73,77	80
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		80.000,00	100.000,00	180.000,00
1.3.2. Mjera	1.3.2. Podrška korištenju energije iz obnovljivih izvora	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Ušteda energije korištenjem obnovljivih izvora u KWh	0	70000
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		500.000,00	600.000,00	1.100.000,00
1.3.3. Mjera	1.3.3. Ulaganje u sisteme navodnjavanja i odvodnjavanja	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj objekata za navodnjavanje i odvodnjavanje	0	3

		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		100.000,00	100.000,00	200.000,00
1.3.4. Mjera	1.3.4. Podrška proizvodnji u zaštićenom prostoru u kontrolisanim uslovima proizvodnje	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura	krompir 9t crni luk 5t grah 2t ječam 2t travnate d.smjese 4t jabuke 8 kg kruške 6 kg šljive 5 kg trešnje 3kg	krompir 10t crni luk 6t grah 3t ječam 3t travnate d.smjese 5t jabuke 9 kg kruške 7 kg šljive 6 kg trešnje 4kg
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50.000,00	100.000,00	150.000,00
2.Strateški cilj:	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Gustina naseljenosti na području Općine	3,7	4
		Starosna struktura stanovništva na području Općine	0-14 g.-13,08 % 15-64 g.-62,44 % 65 i više g.-24,47 %	0-14 g.-14 % 15-64 g.-64 % 65 i više g.-22 %
		% nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine	39,8	30
		% mladih sa visokom stručnom spremom (VSS) u ukupnom broju nezaposlenih na evidenciji Službe za zapošljavanje	7,5	5
		Broj stanovnika po jednom školskom objektu na području Općine	1396	800
		Broj stanovnika na jednog ljekara primarne zdravstvene zaštite na području Općine	465,33	400
		% korisnika socijalne zaštite u ukupnom stanovništvu na području Općine	3,22	2
		Broj stanovnika na jedan aktivni objekat društvenih, kulturnih i rekreativnih aktivnosti na području Općine	698	465,33

		Izgrađenost sportskih ploha na području općine	29	32
		% mladih zastupljenih u Općinskom vijeću	53	60
		Broj zaposlenih	332	500
		Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
		Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1
		Prosječna neto plaća na području općine	1.088	1.300
		Valorizacija resursa općine	0	3
		Broj zaštićenih područja	1	2
		Broj edukacija	0	20
		Broj digitalnih servisa	0	5
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		540.000,00	540.000,00	1.080.000,00
2.1. Prioritet:	2.4. Prioritet 4 – promocija zapošljavanja i socijalne inkluzije u funkciji lokalnog razvoja	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine	39,8	30
		% mladih sa visokom stručnom spremom (VSS) u ukupnom broju nezaposlenih na evidenciji Službe za zapošljavanje	7,5	5
		% korisnika socijalne zaštite u ukupnom stanovništvu na području Općine	3,22	2
		Broj zaposlenih	332	500
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		90.000,00	100.000,00	190.000,00

2.4.1. Mjera:	2.4.1. Podrška većoj socijalnoj uključenosti prilikom zapošljavanja	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine	39,8	30
		% korisnika socijalne zaštite u ukupnom stanovništvu na području Općine	3,22	2
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		20.000,00	20.000,00	40.000,00
2.4.2. Mjera:	2.4.2. Podrška otvaranju novih radnih mjesta	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine	39,8	30
		Broj zaposlenih	332	500
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		20.000,00	30.000,00	50.000,00
2.4.3. Mjera:	2.4.3. Podrška zapošljavanju mladih	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine	39,8	30
		% mladih sa visokom stručnom spremom (VSS) u ukupnom broju nezaposlenih na evidenciji Službe za zapošljavanje	7,5	5
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50.000,00	50.000,00	100.000,00
2.5. Prioritet:	2.5. Prioritet 5 – Podrška preduzetničkim inicijativama i samozapošljavanju	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj zaposlenih	332	500
		Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
		Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1
		Prosječna neto plaća na području općine	1088	1300

		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		130.000,00	120.000,00	250.000,00
2.5.1. Mjera:	2.5.1. Podrška osnivanju novih preduzeća	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj zaposlenih	332	500
		Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
		Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		50.000,00	50.000,00	100.000,00
2.5.2. Mjera:	2.5.2. Podrška inovativnim start-up inicijativama	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj zaposlenih	332	500
		Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
				50.000,00
2.5.3. Mjera:	2.5.3. Jačanje preduzetničke infrastrukture	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj zaposlenih	332	500
		Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
				30.000,00
2.6. Prioritet:	2.6. Prioritet 6- Privlačenje mladih poljoprivrednika i preduzetnika u turizmu, te kreiranje atraktivnijeg poslovnog ambijenta	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% mladih sa visokom stručnom spremom (VSS) u ukupnom broju nezaposlenih na evidenciji Službe za zapošljavanje	7,5	5
		Broj zaposlenih	332	500
		Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250

		Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1
		Prosječna neto plaća na području općine	1088	1300
		Valorizacija resursa općine	0	3
		Broj zaštićenih područja	1	2
		Broj edukacija	0	20
		Broj digitalnih servisa	0	5
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		320.000,00	320.000,00	640.000,00
2.6.1. Mjera	2.6.1. Podrška mladim preduzetnicima	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj zaposlenih	332	500
		Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		35.000,00	40.000,00	75.000,00
2.6.2. Mjera:	2.6.2. Promocija saradnje s naučnoistraživačkim insititucijama	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Valorizacija resursa općine	0	3
		Broj zaštićenih područja	1	2
		Broj edukacija	0	20
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		135.000,00	180.000,00	315.000,00
2.6.3. Mjera:	2.6.3.Podrška digitalizaciji usluga	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj digitalnih servisa	0	5
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		150.000,00	100.000,00	250.000,00

3.Strateški cilj:	3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% ukupne površine pod šumama na području općine	54	60
		% deminiranih površina na području općine	0,12	1
		% asfaltiranih puteva na području općine	70	80
		Dužina puteva u km po km2	0,74	1
		Ukupna dužina izgrađenih biciklističkih staza u budžetskoj godini	21,4	25
		% stambenih jedinica priključenih na mrežu za snabdijevanje električnom energijom	92,58	95
		Kvalitet vode za piće	0,12	0
		% stambenih objekata priključenih na kanalizacionu mrežu	14,16	20
		Prosječna dnevna količina prikupljenog i zbrinutog krutog otpada po stanovniku u toku godine	0,7	1
		Broj stambenih objekata na 100 stanovnika na području Općine Trnovo	150	160
		Broj izgrađenih eko etno sela	0	2
		Broj izgrađenih mostova	40	46
		Broj objekata za vodosnabdjevanje	40	50
		Broj izgrađenih lokanih vodovoda	30	40
		Izgrađena površina parking mjesta	3125	4000
		Broj apartmana	1522	1800
		Broj izgrađenih javnih objekata	7	10
		Površina izgrađenih staza za skijanje	633314	700000
		Broj izgrađenih objekata vertikalnog transporta	0	5

		Broj sportskih objekata	0	4
		Iznos proizvedenih MW električne energije	0	5
		Broj novouposlenih	0	100
		Iznos prihoda koncesije	0	2000000
		Broj utopljenih objekata individualnog i kolektivnog stanovanja	0	250
		Dužina izgrađene kanalizacione mreže	7	10
		Broj izgrađenih postrojenja za tretman otpadnih voda	2	5
		Ukupna dužina puteva za ljetno i zimsko održavanje	220	250
		Broj saniranih klizišta	0	3
		Broj objekata turističkog karaktera	32	45
		Dužina staza za pješaćenje	0	60
		Broj turističkih atrakcija	0	5
		Broj izrađenih planova i površina obuhvata	5 51,69 ha	14 100 ha
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		38.040.000,00	47.500.000,00	85.540.000,00
3.7. Prioritet:	3.7.Prioritet 7 – Izgradnja infrastrukture uz ublažavanje uticaja na okoliš te veće korištenje održive energije	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% asfaltiranih puteva na području općine	70	80
		Dužina puteva u km po km ²	0,74	1
		Ukupna dužina izgrađenih biciklističkih staza u budžetskoj godini	21,4	25
		% stambenih jedinica priključenih na mrežu za snabdijevanje električnom energijom	92,58	95

		Kvalitet vode za piće	0,12	0
		% stambenih objekata priključenih na kanalizacionu mrežu	14,16	20
		Prosječna dnevna količina prikupljenog i zbrinutog krutog otpada po stanovniku u toku godine	0,7	1
		Broj stambenih objekata na 100 stanovnika na području Općine Trnovo	150	160
		Broj izgrađenih eko etno sela	0	2
		Broj izgrađenih mostova	40	46
		Broj objekata za vodosnabdjevanje	40	50
		Broj izgrađenih lokanih vodovoda	30	40
		Izgrađena površina parking mjesta	3.125	4.000
		Broj apartmana	1.522	1.800
		Broj izgrađenih javnih objekata	7	10
		Površina izgrađenih staza za skijanje	633.314	700.000
		Broj izgrađenih objekata vertikalnog transporta	0	5
		Broj sportskih objekata	0	4
		Iznos proizvedenih MW električne energije	0	5
		Broj novouposlenih	0	100
		Iznos prihoda koncesije	0	2.000.000
		Broj utopljenih objekata individualnog i kolektivnog stanovanja	0	250
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		17.180.000,00	32.900.000,00	50.080.000,00
3.7.1. Mjera:	3.7.1. Podrška održivim	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora

infrastrukturnim projektima	% asfaltiranih puteva na području općine	70	80	
	Dužina puteva u km po km2	0,74	1	
	Ukupna dužina izgrađenih biciklističkih staza u budžetskoj godini	21,4	25	
	% stambenih jedinica priključenih na mrežu za snabdijevanje električnom energijom	92,58	95	
	Kvalitet vode za piće	0,12	0	
	% stambenih objekata priključenih na kanalizacionu mrežu	14,16	20	
	Prosječna dnevna količina prikupljenog i zbrinutog krutog otpada po stanovniku u toku godine	0,7	1	
	Broj stambenih objekata na 100 stanovnika na području Općine Trnovo	150	160	
	Broj izgrađenih eko etno sela	0	2	
	Broj izgrađenih mostova	40	46	
	Broj objekata za vodosnabdjevanje	40	50	
	Broj izgrađenih lokanih vodovoda	30	40	
	Izgrađena površina parking mjesta	3.125	4.000	
	Broj apartmana	1.522	1.800	
	Broj izgrađenih javnih objekata	7	10	
	Površina izgrađenih staza za skijanje	633.314	700.000	
	Broj izgrađenih objekata vertikalnog transporta	0	5	
	Broj sportskih objekata	0	4	
	Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)	
		15.880.000,00	32.600.000,00	48.480.000,00

3.7.2. Mjera:	3.7.2. Promocija i podrška izgradnji i korištenju obnovljivih izvora energije	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Iznos proizvedenih MW električne energije	0	5
		Broj novouposlenih	0	100
		Iznos prihoda koncesije	0	2000000
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
	1.200.000,00	0,00	1.200.000,00	
3.7.3. Mjera:	3.7.3. Podrška ublažavanju klimatskih promjena	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj utopljenih objekata individualnog i kolektivnog stanovanja	0	250
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
			100.000,00	300.000,00
3.8. Prioritet:	3.8. Prioritet 8 – Doprinos zaštiti biodiverziteta uz očuvanje prirodnih staništa i pejzaža	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		% ukupne površine pod šumama na području općine	54	60
		% deminiranih površina na području općine	0,12	1
		Ukupna dužina izgrađenih biciklističkih staza u budžetskoj godini	21,4	25
		Kvalitet vode za piće	0,12	0
		% stambenih objekata priključenih na kanalizacionu mrežu	14,16	20
		Prosječna dnevna količina prikupljenog i zbrinutog krutog otpada po stanovniku u toku godine	0,7	1
		Dužina izgrađene kanalizacione mreže	7	10
		Broj izgrađenih postrojenja za tretman otpadnih voda	2	5

		Ukupna dužina puteva za ljetno i zimsko održavanje	220	250
		Broj saniranih klizišta	0	3
		Broj objekata turističkog karaktera	32	45
		Dužina staza za pješaćenje	0	60
		Broj turističkih atrakcija	0	5
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		6.180.000,00	12.520.000,00	18.700.000,00
3.8.1. Mjera:	3.8.1. Podrška primjeni ekoloških praksi u infrastrukturnim projektima	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Kvalitet vode za piće	0,12	0
		% stambenih objekata priključenih na kanalizacionu mrežu	14,16	20
		Prosječna dnevna količina prikupljenog i zbrinutog krutog otpada po stanovniku u toku godine	0,7	1
		Dužina izgrađene kanalizacione mreže	7	10
		Broj izgrađenih postrojenja za tretman otpadnih voda	2	5
		Ukupna dužina puteva za ljetno i zimsko održavanje	220	250
		Broj saniranih klizišta	0	3
		Broj izrađenih planova i površina obuhvata	5 51,69 ha	14 100 ha
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		5.730.000,00	11.170.000,00	16.900.000,00
3.8.2. Mjera:	3.8.2. Podrška razvoju eko turističke infrastrukture	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora

		Broj objekata turističkog karaktera	32	45
		Dužina staza za pješaćenje	0	60
		Broj turističkih atrakcija	0	5
		Ukupna dužina izgrađenih biciklističkih staza u budžetskoj godini	21,4	25
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		450.000,00	1.350.000,00	1.800.000,00
3.9. Prioritet:	3.9. Prioritet 9 - Integrirano prostorno planiranje u cilju održivog razvoja	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj izrađenih planova i površina obuhvata	5 51,69 ha	14 100 ha
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		14.680.000,00	2.080.000,00	16.760.000,00
3.9.1. Mjera:	3.9.1. Podrška izradi prostorno-planske dokumentacije	Indikatori strateškog cilja	Polazne vrijednosti indikatora	Ciljane vrijednosti indikatora
		Broj izrađenih planova i površina obuhvata	5 51,69 ha	14 100 ha
		Budžet (KM)	Ostali izvori (KM)	Ukupno (KM)
		14.680.000,00	2.080.000,00	16.760.000,00

9 PRILOG 2: Detaljni pregled mjera

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.1.Prioritet 1 - Jačanje konkurentnosti turizma i poljoprivredne proizvodnje		
Naziv mjere	1.1.1.Direktna podrška inovativnom i održivom razvoju u okviru koncepta višenamjenske poljoprivrede		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera podrazumjeva finansiranje aktivnosti usmjerenih na jačanje komplementarnosti poljoprivrede i turizma, tradicije i običaja kraja, revitalizacija starih zanata, pdršku investicijama u diverzifikaciju aktivnosti u ruralnim područjima.		
Strateški projekti	Projekti od 1.1.1.1. do 1.1.1.2.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava na 100 stanovnika na području općine	7,67	9
	Broj ugostiteljskih objekata na 100 stanovnika na području općine	2,74	3
	Broj registriranih privrednih subjekata na 1.000 stanovnika na području Općine	143,78	170
	BDP po glavi stanovnika u općini Trnovo (procijenjena vrijednost)	3.918	4.000
	Prosječna neto plaća na području općine	1.088	1.300
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekti ove mjere ogledaju se u jačanju konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, smanjenju uvozne ovisnosti, odnosno trgovinskog deficita, te unapređenju investicija i povećanju zaposlenosti u sektoru poljoprivrede.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	150.000,00 KM	
	Izvor	46,67	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.1.Prioritet 1 - Jačanje konkurentnosti turizma i poljoprivredne proizvodnje		
Naziv mjere	1.1.2. Jačanje komplementarnosti poljoprivrede i turizma		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Unapređenje sektora poljoprivrede kroz održiv i efikasan sistem podrške i jačanje komplementarnosti sa specifičnim oblicima turizma na području općine Trnovo		
Strateški projekti	Projekti od 1.1.2.1. do 1.1.2.2.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1,5
	Prosječna neto plaća na području općine	1.088	1.300
	% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35	0,5
	Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine	73,77	80
	Ukupan broj poljoprivrednih mašina na području općine	228	260
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekti ove mjere ogledaju se u jačanju konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, smanjenju uvozne ovisnosti, odnosno trgovinskog deficita, te unapređenju investicija i povećanju zaposlenosti u sektoru poljoprivrede.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	180.000,00 KM	
	Izvor	44,44	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.2.Prioritet 2- Podrška tržišnoj orijentaciji poljoprivrednih proizvođača		
Naziv mjere	1.2.1. Podrška istraživanju tržišta		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera podrazumjeva mogućnosti plasmana proizvoda na tržište Bosne i Hercegovine i okruženja.		
Strateški projekti	Projekti od 1.2.1.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1,5
	Prosječna neto plaća na području općine	1.088	1.300
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekti ove mjere ogledaju se u jačanju konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, smanjenju uvozne ovisnosti, odnosno trgovinskog deficita, te unapređenju investicija i povećanju zaposlenosti u sektoru poljoprivrede.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	100.000,00 KM	
	Izvor	100,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.2.Prioritet 2- Podrška tržišnoj orijentaciji poljoprivrednih proizvođača		
Naziv mjere	1.2.2. Podrška promociji proizvoda		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera podrazumjeva ulaganje u brendiranje i promociju lokalnih proizvoda i usluga, učešće na domaćim i međunarodnim sajmovima iz izložbama.		
Strateški projekti	Projekti od 1.2.2.1. do 1.2.2.2.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Prosječna neto plaća na području općine	1.088	1.300
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekti ove mjere ogledaju se u jačanju konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	125.000,00 KM	
	Izvor	60,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajeva i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.2.Prioritet 2- Podrška tržišnoj orijentaciji poljoprivrednih proizvođača		
Naziv mjere	1.2.3.Podrška ulaganjima		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjerom se predviđaju podrške investicijama u oblasti stočarstva i razvoja ruralnog i eko turizma na području općine.		
Strateški projekti	Projekti od 1.2.3.1. do 1.2.3.2.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Prosječna neto plaća na području općine	1.088	1.300
	% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35	0,5
	Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine	73,77	80
	Ukupan broj poljoprivrednih mašina na području općine	228	260
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekti ove mjere ogledaju se u jačanju konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, smanjenju uvozne ovisnosti, odnosno trgovinskog deficita, te unapređenju investicija i povećanju zaposlenosti u sektoru poljoprivrede.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	350.000,00 KM	
	Izvor	42,86	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.3. Prioritet 3 – Podrška lokalnom razvoju kroz efikasnije upravljanje prirodnim resursima		
Naziv mjere	1.3.1. Jačanje organske poljoprivredne proizvodnje		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Stimulacija i edukacija stanovništva u proizvodnji organskih proizvoda, ljekovitog bilja i šumskih plodova.		
Strateški projekti	Projekti od 1.3.1.1. do 1.3.1.2.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	% ukupne površine zasijane poljoprivrednim kulturama	0,35	0,5
	Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura	krompir 9t crni luk 5t grah 2t ječam 2t travnate d.smjese 4t jabuke 8 kg kruške 6 kg šljive 5 kg trešnje 3kg	krompir 10t crni luk 6t grah 3t ječam 3t travnate d.smjese 5t jabuke 9 kg kruške 7 kg šljive 6 kg trešnje 4kg
	Vrsta i brojno stanje stoke i živine u odnosu na broj stanovnika na području općine	73,77	80
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekat mjere se ogleda u uspostavljanju sistema podrške lokalne zajednice razvoju organske proizvodnje.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	180.000,00 KM	
	Izvor	44,44	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.3. Prioritet 3 – Podrška lokalnom razvoju kroz efikasnije upravljanje prirodnim resursima		
Naziv mjere	1.3.2. Podrška korištenju energije iz obnovljivih izvora		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera ima za cilj povećati udio korištenja LED i solarne rasvjete na prostoru općinete pružiti podršku lokalnim infrastrukturnim projektima koji uključuju korištenje obnovljivih izvora energije.		
Strateški projekti	Projekti od 1.3.2.1. do 1.3.2.2.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Ušteda energije korištenjem obnovljivih izvora u KW	0	70.000
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Doprinos mjere se ogleda u podršci lokalne zajednice u implementaciji investicionih aktivnosti u funkciji povećanje korištenja energije iz obnovljivih izvora.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	1.100.000,00 KM	
	Izvor	45,45	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.3. Prioritet 3 – Podrška lokalnom razvoju kroz efikasnije upravljanje prirodnim resursima		
Naziv mjere	1.3.3. Ulaganje u sisteme navodnjavanja i odvodnjavanja		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Podrška izgradnji infrastrukture za navodnjavanje, odvodnjavanje i zaštitu od poplava.		
Strateški projekti	Projekti od 1.3.3.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Broj objekata za navodnjavanje i odvodnjavanje	0	3
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Doprinos mjere se odnosi na poboljšanje sistema zaštite od poplava, sistema odvodnjavanja i navodnjavanja.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	200.000,00 KM	
	Izvor	50,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	1. Održiv razvoj turizma i organske poljoprivredne proizvodnje		
Prioritet	1.3. Prioritet 3 – Podrška lokalnom razvoju kroz efikasnije upravljanje prirodnim resursima		
Naziv mjere	1.3.4. Podrška proizvodnji u zaštićenom prostoru u kontrolisanim uslovima proizvodnje		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Nastavak aktivnosti na poticanju razvoja poljoprivredne proizvodnje kroz redovne poticaje, podršku plasteničkoj proizvodnji i sl.		
Strateški projekti	Projekti od 1.3.4.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Prinos od odabranih poljoprivrednih kultura	krompir 9t crni luk 5t grah 2t ječam 2t travnate d.smjese 4t jabuke 8 kg kruške 6 kg šljive 5 kg trešnje 3kg	krompir 10t crni luk 6t grah 3t ječam 3t travnate d.smjese 5t jabuke 9 kg kruške 7 kg šljive 6 kg trešnje 4kg
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekti ove mjere ogledaju se u jačanju konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje, smanjenju uvozne ovisnosti, odnosno trgovinskog deficita, te unapređenju investicija i povećanju zaposlenosti u sektoru poljoprivrede.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	150.000,00 KM	
	Izvor	33,33	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.4. Prioritet 4 – promocija zapošljavanja i socijalne inkluzije u funkciji lokalnog razvoja		
Naziv mjere	2.4.1. Podrška većoj socijalnoj uključenosti prilikom zapošljavanja		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na ekonomsko osnaživanje porodica i mladih iz marginaliziranih grupa i omogućavanje jednakog pristupa tržištu rada i podrška mladim preduzetnicima u ruralnim područjima.		
Strateški projekti	Projekti od 2.4.1.1. do 2.4.1.2.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	% nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine	39,8	30
	% korisnika socijalne zaštite u ukupnom stanovništvu na području Općine	3,22	2
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta			
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	40.000,00 KM	
	Izvor	50,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.4. Prioritet 4 – promocija zapošljavanja i socijalne inkluzije u funkciji lokalnog razvoja		
Naziv mjere	2.4.2. Podrška otvaranju novih radnih mjesta		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na podršku u stvaranju novih radnih mjesta kroz podršku pokretanja malih preduzeća i obrta		
Strateški projekti	Projekti od 2.4.2.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	% nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine	39,8	30
	Broj zaposlenih	332	500
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Efekt mjere se odnosi na povećanje zaposlenosti populacije mladih kroz podršku lokalne zajednice. Mjerom se nastoji pokrenuti pozitivna energija i aktivizam, prevenirati ili barem umanjiti tendencija odlaska mladih, te smanjiti preovladavajući osjećaj ekonomske ovisnosti i besperspektivnosti.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	50.000,00 KM	
	Izvor	40,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.4. Prioritet 4 – promocija zapošljavanja i socijalne inkluzije u funkciji lokalnog razvoja		
Naziv mjere	2.4.3. Podrška zapošljavanju mladih		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na podršku u stvaranju novih radnih mjesta kroz podršku pokretanja malih preduzeća i obrta		
Strateški projekti	Projekti od 2.4.2.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	% nezaposlenosti radnoaktivnog stanovništva na području Općine	39,8	30
	% mladih sa visokom stručnom spremom (VSS) u ukupnom broju nezaposlenih na evidenciji Službe za zapošljavanje	7,5	5
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Efekt mjere se odnosi na povećanje zaposlenosti populacije mladih kroz podršku lokalne zajednice. Mjerom se nastoji pokrenuti pozitivna energija i aktivizam, prevenirati ili barem umanjiti tendencija odlaska mladih, te smanjiti preovladavajući osjećaj ekonomske ovisnosti i besperspektivnosti.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	100.000,00 KM	
	Izvor	50,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.5. Prioritet 5 – Podrška preduzetničkim inicijativama i samozapošljavanju		
Naziv mjere	2.5.1. Podrška osnivanju novih preduzeća		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na podršku u stvaranju novih radnih mjesta kroz podršku pokretanja malih preduzeća i obrta		
Strateški projekti	Projekti od 2.5.1.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Broj zaposlenih	332	500
	Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
	Nivo razvijenosti općine Trnovo u odnosu na FBiH	1,27	1
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Efekt mjere se odnosi na povećanje zaposlenosti.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	100.000,00 KM	
	Izvor	50,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.5. Prioritet 5 – Podrška preduzetničkim inicijativama i samozapošljavanju		
Naziv mjere	2.5.2. Podrška inovativnim start-up inicijativama		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera podrazumjeva podršku inovativnim start up biznisima.		
Strateški projekti	Projekti od 2.5.2.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj zaposlenih	332	500
	Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Efekt mjere se odnosi na povećanje zaposlenosti kroz podršku lokalne zajednice u pokretanju "start up" biznisa.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	100.000,00 KM	
	Izvor	50,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.5. Prioritet 5 – Podrška preduzetničkim inicijativama i samozapošljavanju		
Naziv mjere	2.5.3. Jačanje preduzetničke infrastrukture		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na uspostavu novih servisa prema investitorima, podršku poduzetništvu, kroz implementaciju zajedničkih projekata sa poslovnim subjektima, te uspostavu institucionalnog okvira za upravljanje poslovnim zonama na području općine.		
Strateški projekti	Projekti od 2.5.3.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Broj zaposlenih	332	500
	Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Doprinos mjere je u poboljšanju konkurentne pozicije lokalne zajednice i kontinuiranom poboljšanju lokalnog poslovnog okruženja, radi privlačenja novih investicija, te podrške postojećim poslovnim subjektima. Efekti mjere će se ostvarivati kroz razvoj novih i unapređenjem postojećih servisa prema investitorima, s ciljem institucionalne i sistemske podrške investitorima na području općine.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	50.000,00 KM	
	Izvor	60,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.6. Prioritet 6- Privlačenje mladih poljoprivrednika i preduzetnika u turizmu, te kreiranje atraktivnijeg poslovnog ambijenta		
Naziv mjere	2.6.1. Podrška mladim preduzetnicima		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na podršku mladima radi povećanja zaposlenosti populacije mladih, odnosno podršku poduzetništvu mladih kroz uspostavu biznisa.		
Strateški projekti	Projekti od 2.6.1.1. do 2.6.1.2.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Broj zaposlenih	332	500
	Broj poslovnih subjekata na 1.000 stanovnika	203	250
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Efekt mjere se odnosi na povećanje zaposlenosti populacije mladih kroz podršku lokalne zajednice u pokretanju biznisa. Mjerom se nastoji pokrenuti pozitivna energija i aktivizam, prevenirati ili barem umanjiti tendencija odlaska mladih, te smanjiti prevladavajući osjećaj ekonomske ovisnosti i besperspektivnosti.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	75.000,00 KM	
	Izvor	46,67	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.6. Prioritet 6- Privlačenje mladih poljoprivrednika i preduzetnika u turizmu, te kreiranje atraktivnijeg poslovnog ambijenta		
Naziv mjere	2.6.2. Promocija saradnje s naučnoistraživačkim insititucijama		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na utvrđivanje mogućnosti izgradnje akumulacija, valorizacije geomorfoloških resursa, podršku istraživanjima u zaštiti prirodnog i kulturno historijskog nasljeđa a sve u cilju povećanja turističke ponude na području općine. Mjerom se daje i podrška osnivanju organizacije za upravljanje turističkom destinacijom.		
Strateški projekti	Projekti od 2.6.2.1. do 2.6.2.5.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Valorizacija resursa općine	0	3
	Broj zaštićenih područja	1	2
	Broj edukacija	0	20
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekat mjere se ogleda u valorizaciji resursa općine u cilju razvoja turizma, povećanju investicija u turizam, te podršci razvoju ljudskih resursa, radi povećanja zaposlenosti, posebno u ruralnim dijelovima općine.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	315.000,00 KM	
	Izvor	42,86	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	2. Inkluzivan društveno-ekonomski rast uz poticanje zapošljavanja i samozapošljavanja		
Prioritet	2.6. Prioritet 6- Privlačenje mladih poljoprivrednika i preduzetnika u turizmu, te kreiranje atraktivnijeg poslovnog ambijenta		
Naziv mjere	2.6.3.Podrška digitalizaciji usluga		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Provedbom mjere će se unaprijediti komunikacija sa građanima, potencijalnim i postojećim investitorima, poboljšat će se informisanost investitora.		
Strateški projekti	Projekti od 2.6.3.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Broj digitalnih servisa	0	5
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Doprinos mjere je ogleda u poboljšanju konkurentne pozicije lokalne zajednice i kontinuiranom poboljšanju lokalnog poslovnog okruženja, radi privlačenja novih investicija, te podrške postojećim poslovnim subjektima. Efekti mjere će se ostvarivati kroz poboljšanu komunikaciju sa investitorima, podršku lokalne zajednice u rješavanju otvorenih pitanja investitora, te unapređenju transparentnosti i kvaliteta usluga iz nadležnosti lokalne zajednice.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	250.000,00 KM	
	Izvor	60,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura		
Prioritet	3.7.Prioritet 7 – Izgradnja infrastrukture uz ublažavanje uticaja na okoliš te veće korištenje održive energije		
Naziv mjere	3.7.1. Podrška održivim infrastrukturnim projektima		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	<p>Mjera se odnosi na unapređenje infrastrukture od strateškog značaja za razvoj lokalne zajednice, uključujući izgradnju i rekonstrukciju saobraćajnica od lokalnog i regionalnog značaja, mostova, parking prostora, pješačkih i biciklističkih staza i parkova.</p> <p>Provedbom mjere će se dodatno unaprijediti oblast vodosnabdijevanja na području općine. Planirana je izgradnja, proširenje i rekonstrukcija vodovodne mreže na cjelokupnom području općine, odnosno područjima na kojima nisu izvršena značajna ulaganja u vodoopskrbnu infrastrukturu. Mjerom su obuhvaćeni rekonstrukcija, izgradnja i uređenje staza vertikalnog transporta, igrališta i sportskih ploha. Pored toga predviđeni su i radovi na proširenju kapaciteta i uređenja škole u prirodi, apartmanskih naselja, objekata za zdravo starenje.</p>		
Strateški projekti	Projekti od 3.7.1.1. do 3.7.1.18.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	% asfaltiranih puteva na području općine	70	80
	Dužina puteva u km po km ²	0,74	1
	Ukupna dužina izgrađenih biciklističkih staza u budžetskoj godini	21,4	25
	% stambenih jedinica priključenih na mrežu za snabdijevanje električnom energijom	92,58	95
	Kvalitet vode za piće	0,12	0
	% stambenih objekata priključenih na kanalizacionu mrežu	14,16	20
	Prosječna dnevna količina prikupljenog i zbrinutog krutog otpada po stanovniku u toku godine	0,7	1
	Broj stambenih objekata na 100 stanovnika na području Općine Trnovo	150	160
	Broj izgrađenih eko etno sela	0	2
	Broj izgrađenih mostova	40	46
	Broj objekata za vodosnabdjevanje	40	50
	Broj izgrađenih lokanih vodovoda	30	40
	Izgrađena površina parking mjesta	3.125	4.000
	Broj apartmana	1.522	1.800

	Broj izgrađenih javnih objekata	7	10
	Površina izgrađenih staza za skijanje	633.314	700.000
	Broj izgrađenih objekata vertikalnog transporta	0	5
	Broj sportskih objekata	0	4
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Doprinos mjere se odnosi na izgradnju saobraćajnica, mostova predviđenih važećom prostornoplanskom dokumentacijom, uključujući rekonstrukciju postojećih, te njihovu rekonstrukciju i održavanje. Osim saobraćajnica, mjera tretira pješački, biklistički, te saobraćaj u mirovanju. Također, mjerom su obuhvaćeni i projekti unaprijeđenja vodosnabdjevanja, uređenja staza vertikalnog transporta, igrališta i sportskih ploha i izgradnje drugih objekata.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	48.480.000,00 KM	
	Izvor	32,76	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura		
Prioritet	3.7.Prioritet 7 – Izgradnja infrastrukture uz ublažavanje uticaja na okoliš te veće korištenje održive energije		
Naziv mjere	3.7.2. Promocija i podrška izgradnji i korištenju obnovljivih izvora energije		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera ima za cilj povećati udio proizvedene električne energije iz obnovljivih izvora energije, smanjiti zagađenost zraka, te uticati na ostvarenje ciljeva energijske nezavisnosti i održivosti.		
Strateški projekti	Projekti 3.7.2.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Iznos proizvedenih MW električne energije	0	5
	Broj novouposlenih	0	100
	Iznos prihoda koncesije	0	200.0000
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Doprinos mjere se ogleda u podršci lokalne zajednice u implementaciji investicionih aktivnosti u funkciji povećanje korištenja energije iz obnovljivih izvora u ukupnom energijskom bilansu (s ciljem promjene strukturu energetskog bilanca u korist obnovljivih izvora energije)		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	1.200.000,00 KM	
	Izvor	100,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura		
Prioritet	3.7.Prioritet 7 – Izgradnja infrastrukture uz ublažavanje uticaja na okoliš te veće korištenje održive energije		
Naziv mjere	3.7.3. Podrška ublažavanju klimatskih promjena		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na unapređenje energijske efikasnosti javnih i stambenih objekata u privatnom vlasništvu, zgrada individualnog i kolektivnog stanovanja, radi smanjenja potrošnje energije, odnosno poboljšanja kvalitete zraka.		
Strateški projekti	Projekti 3.7.3.1.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Broj utopljenih objekata individualnog i kolektivnog stanovanja	0	250
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Mjera se oslanja na postojeću strateško-plansku dokumentaciju, odnosno usvojene akcijske planove u ovoj oblasti na višim nivoima vlasti. Direktni doprinos se može iskazati kroz smanjenje troškova grijanja i smanjenje zagađenja zraka.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	400.000,00 KM	
	Izvor	25,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura		
Prioritet	3.8. Prioritet 8 – Doprinos zaštiti biodiverziteta uz očuvanje prirodnih staništa i pejzaža		
Naziv mjere	3.8.1. Podrška primjeni ekoloških praksi u infrastrukturnim projektima		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera se odnosi na uređenje i regulaciju korita rijeka na području općine, izgradnju kanalizacionih sistema, izgradnju postrojenja za tretman otpadnih voda, sanaciju klizišta, deminiranje terena ako i pripremanje i opremanje zemljišta za realizaciju infrastrukturnih projekata		
Strateški projekti	Projekti 3.8.1.1. do 3.8.1.7		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Kvalitet vode za piće	0,12	0
	% stambenih objekata priključenih na kanalizacionu mrežu	14,16	20
	Prosječna dnevna količina prikupljenog i zbrinutog krutog otpada po stanovniku u toku godine	0,7	1
	Dužina izgrađene kanalizacione mreže	7	10
	Broj izgrađenih postrojenja za tretman otpadnih voda	2	5
	Ukupna dužina puteva za ljetno i zimsko održavanje	220	250
	Broj saniranih klizišta	0	3
	Broj izrađenih planova i površina obuhvata	5 51,69 ha	14 100 ha
	Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni doprinos se ogleda u sveobuhvatnom pristupu i kvalitetnijoj projekciji ulaganja sa ciljem zaštite i spašavanja voda i vodotokova. Fokus je na primjeni ekoloških praksi u infrastrukturnim projektima kroz ulaganja u izgradnju sistema kanalizacionih mreža, prečištača i kolektora uz primjenu ekonomičnih rješenja koja ispunjavaju potrebne regulatorne zahtjeve. Mjera se odnosi i na poboljšanje kvalitete tla i povećanja korisnih površina sa ciljem povećanja sigurnosti upotrebe istog kroz implementaciju projekata u saradnji sa domaćim i međunarodnim institucijama u sljedećim oblastima: sanacija klizišta, deminiranje.	
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	16.900.000,00 KM	
	Izvor	33,91	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura		
Prioritet	3.8. Prioritet 8 – Doprinos zaštiti biodiverziteta uz očuvanje prirodnih staništa i pejzaža		
Naziv mjere	3.8.2. Podrška razvoju eko turističke infrastrukture		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera podrazumijeva snažnije fokusiranje na unapređenje razvoja turizma, kao privredne grane za čiji razvoj postoje značajni prirodni potencijali. Planirana je provedba sljedećih intervencije u okviru mjere: kreiranje i označavanje staza, uspostavljanje info centra, valorizacija kanjona Rakitnice, razvoj speleološkog i planinarskog turizma, izgradnja turističke infrastrukture.		
Strateški projekti	Projekti 3.8.2.1. do 3.8.2.9.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljane vrijednosti
	Broj objekata turističkog karaktera	32	45
	Dužina staza za pješaćenje	0	60
	Broj turističkih atrakcija	0	5
	Ukupna dužina izgrađenih biciklističkih staza u budžetskoj godini	21,4	25
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekat mjere se ogleda u uspostavljanju sistema podrške lokalne zajednice razvoju turizma, povećanju investicija u turizam, te podršci razvoju ljudskih resursa, radi povećanja zaposlenosti, posebno u ruralnim dijelovima općine.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	1.800.000,00 KM	
	Izvor	25,00	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za privredu i finansije, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, Kantona Sarajevo i BiH		

Veza sa strateškim ciljem	3. Savremena i ekološki održiva infrastruktura		
Prioritet	3.9. Prioritet 9 - Integrirano prostorno planiranje u cilju održivog razvoja		
Naziv mjere	3.9.1. Podrška izradi prostorno-planske dokumentacije		
Opis mjere sa okvirnim područjima djelovanja	Mjera podrazumjeva pravovremenu pripremu prostorno - planske dokumentacije u cilju nesmetanog razvoja lokalne zajednice .		
Strateški projekti	Projekti 3.9.1.1. do 3.9.1.17.		
Indikatori za praćenje rezultata mjere	Indikatori	Polazne vrijednosti	Ciljne vrijednosti
	Broj izrađenih planova i površina obuhvata	5 51,69 ha	14 100 ha
Razvojni efekat i doprinos mjere ostvarenju prioriteta	Razvojni efekat i doprinos ove mjere ogleda se u uspostavi sistema integralnog i transparentnog prostornog planiranja u saradnji sa višim nivoima vlasti, posebno Kantonom Sarajevo radi sprječavanja nekontroliranog širenja urbanog područja i bespravne gradnje objekata. Adekvatnom implementacijom mjere, smanjivat će se negativni utjecaj ljudskih aktivnosti na životnu sredinu, uključujući iracionalno korištenje prostora.		
Indikativna finansijska konstrukcija sa izvorima finansiranja	Iznos	16.760.000,00 KM	
	Izvor	87,59	% vlastiti izvor
Period implementacije mjere	2023-2028.godina		
Institucija odgovorna za koordinaciju implementacije mjere	Općina Trnovo, Službe za upravu		
Nosioci mjere	Općina Trnovo - Služba za urbanizam, građenje, komunalne poslove i zaštitu čovjekove okoline, Služba za investicije, lokalni ekonomski razvoj, informacione sisteme i odnose s javnošću, Služba za privredu i finansije		
Ciljne grupe	Građani općine Trnovo, privredni subjekti		

10 IMPLEMENTACIJA, MONITORING I EVALUACIJA

IMPLEMENTACIJA

Proces izrade Prijedloga Strategije razvoja općine Trnovo za period 2023-2028. godina proveden je u skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH ("Službene novine Federacije BiH", br. 32/17), te Uredbom o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH ("Službene novine FBiH", br. 74/19). Pokretanje procesa izrade strateškog dokumenta na nivou jedinice lokalne zajednice je nadležnost općinskih načelnika, tako da je općinski načelnik Općine Trnovo, Odlukom o pokretanju procesa (Odluka broj: 01-02-981/22 od 15.03.2022.godine). i Odlukom o imenovanju Komisije za izradu Strategije razvoja općine Trnovo za period 2023-2028. godine (Odluka broj: 01-02-982/22 od 15.03.2022.godine), br. 01-2-28-2670/19 od 30.12.2019. godine, pokrenuo proces izrade Strategije razvoja općine Trnovo za period 2023-2028. godine i imenovao Komisiju u svojstvu radnog tijela u procesu izrade Strategije.

U procesu izrade Strategije primijenjeni su principi razvojnog planiranja i upravljanja razvojem u FBiH: otvoreni metod koordinacije, ravnopravnost spolova i jednake mogućnosti za sve građane, horizontalna i vertikalna usklađenost, zatim, partnerstvo, javnost i transparentnost.

Proces izrade Strategije je proveden kroz sljedeće faze: izrada strateške platforme, određivanje prioriteta i mjera, identifikacija strateških projekata, provjera međusobne usklađenosti strateških dokumenata u Federaciji BiH, izrada indikativnog finansijskog okvira, definiranje načina provedbe, praćenja izvještavanja i evaluacije strateškog dokumenta, usvajanje strateškog dokumenta uz prethodnu provedbu procesa konsultacija.

Proces konsultacija je trajao 30 dana, a u isti su se imali pravo uključiti nadležne institucije, građani-pojedinci, interesne grupe, NVO sektor, obrazovne institucije, javna preduzeća, poslovni subjekti i drugi akteri.

U skladu sa članom 18. tačka (3) Uredbe o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH, strategiju razvoja jedinice lokalne samouprave donosi općinsko, odnosno gradsko vijeće na prijedlog načelnika, odnosno gradonačelnika, a u skladu sa članom 20. Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH.

PLANIRANJE, MONITORING I IZVJEŠTAVANJE - IZRADA IMPLEMENTACIONIH DOKUMENATA

U skladu sa Uredbom o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u FBiH ("Službene novine FBiH", br. 74/19), institucionalni okvir u općinskom/gradskom organu uprave vrše rukovodeći državni službenici (pomoćnici načelnika) uz pomoć sekretara organa uprave, svako u skladu sa svojim nadležnostima, koji osiguravaju dosljedno provođenje internih uloga i odgovornosti u skladu sa unutrašnjom organizacijom i nadležnostima, te učešćem različitih subjekata.

Pomoćnik rukovodioca organa uprave odgovoran je za neposrednu izradu dijela trogodišnjeg plana rada, godišnjeg plana rada, te godišnjeg izvještaja o radu u skladu sa metodologijom i obrascima kako je utvrđeno Uredbom o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u FBiH.

U jedinici lokalne samouprave, sekretar u saradnji sa rukovodećim državnim službenicima (pomoćnici načelnika), objedinjava godišnje planove rada općinskih/gradskih organa uprave (službi) u jedinstveni godišnji plan rada jedinice lokalne samouprave koji se dostavlja načelniku najkasnije do 15. januara tekuće godine. Načelnik za nivo jedinice lokalne samouprave dostavlja objedinjeni program rada jedinice lokalne samouprave na usvajanje općinskom vijeću najkasnije do 20. januara tekuće godine.

Monitoring je sistematično i kontinuirano prikupljanje, analiziranje i korištenje podataka i indikatora radi mjerenja napretka realizacije strateških i implementacionih dokumenata, u svrhu poduzimanja odgovarajućih mjera radi eventualnih korekcija i izvještavanja o ostvarenim rezultatima. Monitoring se provodi u skladu sa odredbama člana 14. Uredbe o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u FBiH ("Službene novine FBiH", br. 74/19).

Izveštaj o razvoju je implementacioni dokument kojim se sagledavaju opći razvojni trendovi kao i napredak u ostvarenju strateških ciljeva iz strateškog dokumenta. Izveštaj o razvoju za strategiju razvoja jedinice lokalne samouprave izrađuje tijelo nadležno za poslove razvojnog planiranja i upravljanja razvojem u jedinici lokalne samouprave, do 30. septembra svake godine za prethodnu godinu.

Izveštaj o razvoju sadrži minimalne elemente: izvršni sažetak, uvod, analiza razvojnih trendova kroz prikaz utvrđenog sistema indikatora, pregled implementacije strateških dokumenata i akcionih planova, procjena napretka, pregled planiranih i ostvarenih finansijskih sredstava na nivou strateških ciljeva i prioriteta na godišnjem nivou preporuke. Izveštaj o razvoju objavljuje se na web stranici institucije. Načelnik dostavlja općinskom vijeću izveštaj o razvoju radi informiranja.

Minimalna struktura trogodišnjeg plana rada, godišnjeg plana rada i godišnjeg izvještaja o radu sadržana je u Obrascima br. 1, 2. i 3. koji se nalaze u prilogu Uredbe o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u FBiH i čine njen sastavni dio.

EVALUACIJA STRATEŠKOG DOKUMENTA

Evaluacija Strategije razvoja općine Trnovo za period 2023-2028. godina će se provoditi u skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH ("Službene novine Federacije BiH", br. 32/17) i Uredbom o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH ("Službene novine FBiH", br. 74/19).

Evaluaciju ovog strateškog dokumenta pokreće općinski načelnik Odlukom o pokretanju procesa evaluacije Strategije razvoja općine Trnovo za period 2023-2028. godina.

Vrste evaluacije strateških dokumenata u Federaciji BiH su: "ex-ante" (prethodna evaluacija) i "interim" evaluacija (evaluacija u toku). U skladu sa članovima 14. i 15. Uredbe o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH ("Službene novine FBiH", br. 74/19), ex-ante evaluacija strateškog dokumenta jedinice lokalne samouprave se provodi po potrebi, dok se interim evaluacija provodi obavezno u posljednjoj godini implementacije strateškog dokumenta, te po potrebi na sredini perioda implementacije strateškog dokumenta. Interim evaluaciju u posljednjoj godini implementacije strateškog dokumenta provode isključivo nezavisni vanjski evaluatori. Minimalna struktura izvještaja o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji nalazi se u Aneksu 2. koji je sastavni dio Uredbe o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH. Sažeti rezultati interim evaluacije i preporuke za unapređenje provođenja strateških dokumenata uvrštavaju se u godišnji izvještaj o razvoju.

